

KADEM
KADIN VE DEMOKRASİ DERNEĞİ

HAZİRAN 2019 • CİLT 5 • SAYI 1

KADEM

Kadın Araştırmaları Dergisi

ISSN: 2149-4878
e-ISSN: 2149-6374

kadınarastirmalari.kadem.org.tr

Mülakat
Beylü Dikeçligil

Şiddeti Azaltma Psiko-eğitim Programı'nın (ŞAPP) Eşine Şiddet Uygulayan Erkeklerin Saldırganlık, Duygu Yönetimi ve İlişki Özyeterlik Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi
Yunus Akan – Binnaz Kıran

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Kurumsal Yapının Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı Üzerindeki Etkisi
Tahsin Yamak – Emre Saygın – Adem Gök

Bağımlı Kadınların Ruhsal, Ailesel ve Çevresel Sorunlarının İncelenmesi
Başak Ünübol – Elif Çınka – Rabia Bilici – Seyhan Hıdıroğlu

Kaos İçinde Güçlenmek: Bir Annenin Lösemi ve Kök Hücre Nakli Anlatılarının Analizi
Melih Sever

Sosyal Medya ve Çocuk İstismarı: Instagram Anneleri Örneği
Alev Fatoş Parsa – Zuhul Akmeşe

Vegan Aktivizmin Kadına Bakışına Dair
Derya Eren

Müslüman Kadınları Kurtarmak mı, Sömürgeciliğin Yeni Yüzü mü?
Batı'nın "Müslüman Kadın Hakları" Söyleminin Ardında Yatanlar
M. Numan Sağırılı

Postmodern Dünyada Anne Olmak
Zehra Zeynep Sadıkoğlu

KADEM
Kadın
Araştırmaları
Dergisi

KADEM
KADIN VE DEMOKRASI DERNEĞİ

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi
KADEM Journal of Women's Studies

Cilt 5 • Sayı 1 • Haziran 2019

ISSN: 2149-4878

e-ISSN: 2149-6374

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi hakemli bir dergidir.
Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Kadın ve Demokrasi Derneği Adına İmtiyaz Sahibi/Owner
Dr. Saliha Okur Gümrükçüoğlu (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager
Dr. Zeynep Kevser Şereföğlu (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Baş Editör/Editor-in-Chief
Dr. H. Şule Albayrak (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Yönetici Editör/Managing Editor
Zehra Zeynep Sadıkoğlu (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Kitap Değerlendirme Editörü/Book Review Editor
Büşra Bilgin

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor
Hüsna Hamiyet Altın

Tashih/Redaction
İnayet Bebek

Dizgi/Typography
Ender Boztürk

Yayın Kurulu/International Editorial Board

- Prof. Dato'sri Dr. Zaleha Kamaruddin (International Malaysia Islam University, Kuala Lumpur, Malezya)
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar (Düzce Üniversitesi, Düzce, Türkiye)
Prof. Dr. Farid Sufia Shuaib (International Malaysia Islam University, Kuala Lumpur, Malezya)
Prof. Dr. Orhan Küçük (Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye)
Prof. Dr. Aysun Bay Karabulut (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye)
Prof. Dr. Marcia K. Hermansen (Loyola University, Chicago, ABD)
Prof. Dr. Ejder Okumuş (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye)
Prof. Dr. Nuri Tınaz (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)
Doç. Dr. Manal Abul Hassan (October 6 University, Kahire, Mısır)
Doç. Dr. Kılıç Buğra Kanat (Penn State University, Pensilvanya, ABD)
Doç. Dr. Mustafa Koç (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye)
Doç. Dr. E. Sare Aydın Yılmaz (İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)
Doç. Dr. Betül İpşirli Argıt (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)
Dr. Öğr. Ü. Azize Şahin (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)
Dr. Öğr. Ü. Nagihan Haliloğlu (İbni Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)
Dr. Öğr. Ü. Burcu Uysal (İbni Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)
Dr. Öğr. Ü. Saliha Okur Gümrükçüoğlu (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)
Dr. Öğr. Ü. Nursem Keskin Akay (İbni Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)
Dr. Esra Albayrak (İslam İşbirliği Teşkilatı Kadın Dayanışma Konseyi Başkanı)

Yayıncı/Publisher

Kadın ve Demokrasi Derneği/Women and Justice Association

Sertifika No/Certificate Number

30716

Yayın Türü/Type of Publication

Akademik Dergi/Academic Journal

Yayın Dili/Languages of Publication

Türkçe ve İngilizce/Turkish and English

Yayın Periyodu/Publishing Period

Altı ayda bir, Haziran ve Aralık aylarında yayımlanır/Biannual (June&December)

Baskı ve Cilt/Press

Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.

Adres: Ak Pınar Mah. Hasan Basri Cad. No:4 Sancaktepe/İstanbul

Telefon: 0 (216) 585 90 00 **Web:** <http://www.tukuvazmatbaacilik.com.tr>

Elektronik posta: info@turkuvazmatbaacilik.com.tr

Basım Tarihi: Temmuz 2019

KADEM
KADIN VE DEMOKRASI DERNEĞİ

İletişim/Correspondence

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi

Karagümrük Mah. Muhtar Muhittin Sok. TOKİ Sulukule Evleri

No: 8/1 Fatih, Edirnekapı İstanbul

Telefon: +90 (212) 631 46 49 **Web:** kadinrastirmalari.kadem.org.tr

Elektronik posta: kadinrastirmalari@kadem.org.tr

İçindekiler / *Table of Contents*

1 Editörden / Editorial

9 Mülâkat / Interview

Prof. Dr. Beylü Dikeçligil

.....

Makaleler / *Articles*

31 YUNUS AKAN – BINNAZ KIRAN

Şiddeti Azaltma Psiko-eğitim Programı'nın (ŞAPP) Eşine Şiddet Uygulayan Erkeklerin Saldırganlık, Duygu Yönetimi ve İlişki Özyeterlik Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi / Investigation of The Effect of The Violence Reduction Psychoeducation Program (VRPP) on The Levels of Aggression, Emotional Management and Relationship Self-Efficacy of Male Offenders

67 TAHSİN YAMAK – EMRE SAYGIN – ADEM GÖK

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Kurumsal Yapının Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı Üzerindeki Etkisi / The Effects of Institutional Structure on Labor Participation of Women in The Middle East and North Africa

99 BAŞAK ÜNÜBOL – ELİF ÇINKA – RABİA BİLİCİ – SEYHAN HİDİROĞLU

Bağımlı Kadınların Ruhsal, Ailesel ve Çevresel Sorunlarının İncelenmesi / Investigation of Psychological, Family and Environmental Problems Experienced by Addict Women

133 MELİH SEVER

Kaos İçinde Güçlenmek: Bir Annenin Lösemi ve Kök Hücre Nakli Anlatılarının Analizi / Growing Stronger in Chaos: Analysis of A Mother's Leukemia and Stem Cell Transplantation Narratives

163 ALEV FATOŞ PARSA – ZUHAL AKMEŞE

Sosyal Medya ve Çocuk İstismarı: Instagram Anneleri Örneği / Social Media and Child Abuse: The Case of Instagram Mothers

Kitap Değerlendirmeleri / *Book Reviews*

- 193** Vegan Aktivizmin Kadına Bakışına Dair
On Vegan Activist View of Women
Derya Eren
Carol J. Adams, *Etin Cinsel Politikası – Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram*
- 200** Müslüman Kadınları Kurtarmak mı, Sömürgeciliğin Yeni Yüzü mü?
Batı'nın "Müslüman Kadın Hakları" Söyleminin Ardında Yatanlar
Saving Muslim Women or The New Face of Colonialism?
The Background of Western Discourse on The Rights of Muslim Women
M. Numan Sağırlı
Lila Abu-Lughod, *Do Muslim Women Need Saving?*
- 210** Postmodern Dünyada Anne Olmak
Being A Mother in The Postmodern World
Zehra Zeynep Sadıkoğlu
Elisabeth Badinter, *Kadınlık mı? Annelik mi?*

Editörden/Editorial

Dr. H. Şule Albayrak

Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi Baş Editörü
KADEM Journal of Women's Studies Editor in Chief

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisinin son sayısı ile karşınızdayız. Kadın çalışmalarına kısa sürede yeni bir soluk getirmeyi başaran dergimiz, kadın meselelerini tekçi söylemlerin sınırlılıklarından kurtarıp interdisipliner bir yaklaşımla ve yeni bakış açılarıyla değerlendirmeye imkân sunuyor. Bu sayıda da ihtiva ettiği mülâkat, makale ve kitap değerlendirmeleriyle literatüre katkı sunmak üzere okuyucu karşısına çıkıyoruz.

İlk olarak dergimizin bir klasiği haline gelen mülâkatla başlıyoruz. Bu sayıda Prof. Dr. Beylü Dikeçligil, kadın ve aileye dair merak ettiğimiz soruları yanıtlıyor. Dergimizin bu sayısında yer verdiğimiz ilk makale, Yunus Akan ve Binnaz Kıran tarafından kaleme alınmış olup; “Şiddeti Azaltma Psiko-Eğitim Programı'nın (ŞAPP) Eşine Şiddet Uygulayan Erkeklerin Saldırganlık, Duygu Yönetimi ve İlişki Özyeterlilik Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi” başlığını taşıyor. Yarı deneysel desen kullanılarak gerçekleştirilen bu araştırmada, Mersin Denetimli Serbestlik Merkezine bağlı 52 hükümlü erkeklerle çalışılmış; geliştirilen programın eşine şiddet uygulayan erkeklerin saldırganlıklarını azaltmadaki, duyguları yönetme becerilerini ve ilişki özyeterliliklerini arttırmadaki etkisi test edilmeye çalışılmıştır.

İkinci olarak Tahsin Yamak, Emre Saygın ve Adem Gök tarafından kaleme alınan “Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Kurumsal Yapının Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı Üzerindeki Etkisi” başlıklı makaleye yer veriyoruz. Çalışmada yazarlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da kurumların kadın istihdamı üzerindeki etkilerini incelemeyi hedeflemişlerdir. Üçüncü olarak dergimizde yer verdiğimiz makale ise Başak Ünübol, Elif Çinka, Rabia Bilici ve Seyhan Hıdı-

roğlu tarafından kaleme alınmış olup; “Bağımlı Kadınların Ruhsal, Ailesel ve Çevresel Sorunlarının İncelenmesi” başlığını taşıyor. Bu çalışmada yazarlar, gerçekleştirdikleri odak grup görüşmeleriyle kadınların alkol ve madde kullanımının altında yatan çevresel, ailesel ve ruhsal etmenleri saptanmayı ve tedavi sürecinde kişisel ve çevresel etmenlerin tespitini hedeflemişlerdir.

Dergimizdeki bir diğer makale Melih Sever’e ait olup “Kaos İçinde Güçlenmek: Bir Annenin Lösemi ve Kök Hücre Nakli Anlatılarının Analizi” başlığını taşıyor. Çalışmada anlatı analizi kullanılmış, elde edilen anlatılar sosyal bağlamın aile üzerindeki etkisi, kimlik oluşturma, anlam arama, hastalıklarla mücadele ve ailedeki yansımalar açısından incelenmiştir. Son olarak yer verdiğimiz makale, Alev Fatoş Parsa ve Zuhul Akmeşe tarafından kaleme alınan “Sosyal Medya ve Çocuk İstismarı: İnstagram Anneleri Örneği” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada instagram anneleri olarak tanımlanan örneklem grubunun sosyal medya profilleri analiz edilerek çocukların metalaştırılması çerçevesinde eleştirel bir analiz ortaya konmuştur.

Kitap değerlendirme bölümündeysen öncelikle Carol J. Adams’ın *Etin Cinsel Politikası-Feminist Vejetaryen Eleştirel Kuram* adlı eseri, Derya Eren tarafından ele alınıyor. İkinci olarak M. Numan Sağırılı, Lila Abu-Lughod’a ait olan *Do Muslim Women Need Saving?* başlıklı kitabı değerlendiriyor. Bu bölümde son olarak Zehra Zeynep Sadıkoğlu, Elizabeth Badinter’e ait olan *Kadınlık mı? Annelik mi?* başlıklı kitabı değerlendiriyor.

Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi olarak öncelikle dergimize mülakat veren Beylü Dikeçligil’e, bu sayıya katkı sunan yazarlarımıza ve makaleleri değerlendiren hakemlere teşekkür ederiz.

Mülâkat / Interview

Prof. Dr. Beylü Dikeçligil

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

1949, Kahramanmaraş doğumlu Beylü Dikeçligil, 1970 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde lisansını tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi İktisadiyat Enstitüsü'nde asistan oldu. 1979 yılında “Yaşama Tarzı ve Gelir Seviye Arasındaki İlişki” konulu doktora tezini tamamladı; 1980 yılında ABD’de doktora sonrası çalışma yaptı. 1982-2004 yıllarında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı’nda 1982 yılında yardımcı doçent; 1985’te doçent ve 1995’te profesör oldu. 1990-1993 yıllarında TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu’nda kurucu Araştırma Dairesi Başkanlığı yaptı.

1997-1998 eğitim ve öğretim yılında Ahmet Yesevi Üniversitesi’nde öğretim üyesi olarak Kazakistan’da bulundu. 2005 yılından 2014 yılına kadar Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü kurucu başkanı idi. 2009-2014 yıllarında Erciyes Üniversitesi Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü görevini sürdürdü. 2015 yılında Stockholm’de Türk göçmenlerde çekirdek aile ağı üzerine sosyolojik etnografik araştırma yaptı. 2016-2017 Eğitim ve Öğretim yılında İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde öğretim üyesi olarak göreve başladı.

Sosyal bilimlerde metodoloji, kültür, kadın sorunları ve aile alanlarında çeşitli makaleleri bulunmaktadır. HÜ, SBAP, DPT ve TÜBİTAK destekli dört saha araştırması gerçekleştirmiştir. İlgi alanları arasında; bilim ve sosyal bilim paradigmaları,

kompleks sistemler bilimi, sosyal bilimler metodolojisi, araştırma tasarımı ve projelendirme, modernleşme, medeniyet, aile ve kadın sorunları yer almaktadır.

Aile çalışmalarında önemli uzmanlardan birisiniz. Dünyada aileye dair neler olup bittiğini bizim için değerlendirir misiniz?

Dünya’da sanayileşme-modernleşme-kentleşme üçlüsü ile birlikte her şeyin başına geleni aile de yaşıyor. Hızlı ve yoğun bir değişim. Üstelik zorlayıcı bir değişim.

Dünya ikiyüz yılı aşan bir süredir ‘modernleşme’ diyerek dönüyordu, 1990’lardan bu yana da ‘küreselleşme’ diyerek dönüyor. Kimsenin “Durdurun dünyayı, incek var!” demesi mümkün değil. Bu sözlerim ne tepkisel ne de kötümser nitelikte. Sadece gerçekçi bir sosyolojik tespit. İndirgemecilikten ve aşırı genellemenin neden olduğu toptancı değerlendirmelerden şiddetle kaçınan bütünüleyici sosyolojinin bakış açısıyla, durumu şikâyet ediyor değiliz. Şikâyet yerine önce durumun hikâyesini ortaya koymalıyız ki, farklı çözüm yolları tartışılabilir hale gelsin.

Ailede neler olup bittiğine bakalım: Çekirdek aileler artarken geniş aileler azalıyor; boşanmalardaki artış söz konusu. Bu aynı zamanda, tek ebeveynli ailelerin artışı demek. Doğum oranlarındaki düşüş ve boşanmalardaki artış nedeniyle aile küçülüyor. Akrabalık çevresi de daralıyor. Aile-içi roller ve aile-içi otorite ilişkileri değişiyor. Yaşam süresinin uzaması, evlenme yaşının yükselmesi yani geç evlenme ve boşanma gibi nedenlerle tek kişilik haneler artıyor. Anlam kodlarındaki değişimler evlilik ve aileye alternative birlikteliklerin çoğalmasına neden oluyor. İletişim teknolojinin kuşatıcılığı arttıkça ailenin sosyalleştirme işlevi kadar aile-içi ilişkilerin de azalmasına neden oluyor. Yaşlı bakım hizmetleri veren kurumlardaki artış nedeniyle yaşlı kuşak ile ilişkiler nitelik ve nicelik kaybına uğruyor.

Küreselleşme, modernleşme ile başlayan hızlı ve zoraki değişim sürecinin devamı aşlında. Modernleşmenin daha hızlı ve yoğun biçimde tüm dünyayı kuşatması olduğunu bilmek gerekiyor. Her ne kadar yeni

bir aşama gibi sunuluyor olsa da. Modernleşmenin akılcılık, bireycilik, özgürleşme, dünyevileşme ve ilerleme gibi temel anlam kodları yeni söylemlerle devam ediyor zira. Ne var ki her toplumda, bu değişime rağmen en azından kendi kültürünün çekirdek değerlerini yaşatmak derdinde olan insanlar var. Bu bir travma. Sadece biz değil, bütün Batı-dışı toplumlar ve kültürler bu travmaya maruz kaldı, kalıyor ve kalacak da görünüyor.

Teknolojik, sosyal, kültürel değişim küresel köyün her yanını sarmış durumda. Dünyanın yeni dönüşünü durdurmak mümkün olmadığına göre kayıtsız şartsız katılmaktan başka bir yol yok mu? Bu soruya cevap verebilmek için önce çok önemli bir hususu netleştirmemiz gerekiyor. Önce değişim kavramını netleştirmeliyiz. Kavramın sosyolojik tanımının ötesine geçmek zorundayız.

Değişim kavramı, zihinlerde “her şey değişir, değişmeyen bir şey yoktur” gibi bir temsile sahip. Gerçeklikle örtüşmediği için bu bilişsel kodun yanıltıcı etkileri söz konusu. İnsanoğlunun her zaman yaptığı şey bu. Bir kavram, bir ifade kalabalıklara mal oldukça kaçınılmaz olarak anlam kaymasına uğruyor.

Herakliteos, bir nehre girdiğinizde aynı suda iki kere yıkanamazsınız diyor. Bunu değişmeyen bir şey değişimin kendisidir ile sloganlaştırdınca Herakliteos adına “Her şey değişir” demiş oluyorsunuz. Herakliteos “Aynı suda iki kere yıkanamazsınız” diyor, “Suda yıkanamazsınız” diyor değil.

Evet, insan ikinci kere yeni bir su ile yıkanıyor, ama yıkandığı yine su. Kahve veya çay ile yıkanmıyor. VeleVKi, başka bir sıvı olsun. Hepsi özünde su, başka bir şey değil. Bir aile büyüğünüzün gençlik fotoğrafına baktığınızda onun ne kadar çok değiştiğini görüyorsunuz. Ama değişmeyen bir şeyler var ki, fotoğraftakiler içinden onu ayırt edebiliyorsunuz. Her şey değişse idi, o aile büyüğünü tanıyamamanız gerekirdi. Mesele bu kadar basit! Yeterki, ezberleri bozmaya talip olalım. Özetle, ‘her şey değişir’ algısı bizi yanıltıyor.

“Değişim sürecinde değişenler ve değişmeyenler iç içedir” şeklindeki bir temel kabul, bizim nelerin değişip nelerin değişmediğini sorgulamamızı ve bunun nedenlerini sormamızı sağlayacaktır. Çekirdek

kültürel değerleri yani bilişsel kodları, anlam kodlarını keşfetmemizi ve değişimin niteliğini kavramamızı sağlayacaktır. Böylece sosyal değişimin her alanında olduğu gibi aile konusunda da zorunlu değişim sürecinde çaresizlik içinde savrulmaktan kurtulmuş olacağız ve meseleyi daha iyi görebileceğiz.

Aile, şüphesiz değişecektir. Ancak ailedeki değişimi pozitivist yanılısına ile sadece dışsal faktörlere dayanarak açıklamaya çalışırsak bir yere varamayız.

**Değişenler ve değişmeyenler iç içe olduğuna göre,
değişmeyen nitelikleri sürdürükçe aile mevcudiyetini
devam ettirecek demektir. Bu nitelikler neler olabilir?**

İnsan doğası gereği topluluk halinde yaşayan bir varlıktır. Varlığını sürdürebilmesi, sosyal bir varlık haline gelebilmesi için insan korunma, dayanışma, paylaşma, sevgi; barınma ve beslenme; düzenli cinsellik ve soyu sürdürme; hayatı anlamlandırma ve davranış normlarını öğrenme; toplumda yer edinme gibi çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasına muhtaçtır. Bu ihtiyaçların karşılanması ise ancak kuşaklar boyu süren ve birbirlerine kan, soy, evlilik ya da evlat edinme bağları ile bağlı yakın insan ilişkilerinden oluşan bir etkileşim ağı içinde yaşamakla mümkün olur. Biraz mizah tarafından bakarsak “İnsan çekilir dert değildir, ona ancak aile katlanır. İnsanlar birbirlerini ancak aile hayatı içinde idare edebilirler” bile diyebiliriz.

Bu nedenle insanın doğası değişmedikçe, aile adı verilen olgu var olacaktır. Bu nedenle aile evrenseldir. Ancak zaman içinde organizasyonu ve bazı işlevleri değişebilir.

İnsan ve aile birbirinin varlık nedeni. İnsan yoksa aile yok, toplum yok. İnsan, sosyal varlık olma potansiyelini ancak yakın insan ilişkileri içinde realize edebiliyor. Aksi takdirde dile sahip olamıyor. Dil ise bilinç, kültür, kimlik, sosyalleşme demek. Dil yoksa insan, hayvan kadar bile olamıyor.

Aile ile ilgili mevcut eğilimleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

Sosyal bilimlerde aileye dair üç eğilim var: Uyumcu, çatışmacı ve bütünüleyici... Bu üç eğilim toplumlarda çeşitli kesimlerin aile konusundaki tutumlarına da işaret eder.

Uyumcu eğilim aileye önem verir. Aileyi toplumun temel birimi olarak görür. Aile sosyal istikrarda ve uyumlu bir toplumun oluşturulmasında vazgeçilmez bir öneme sahip temel bir kurumdur. Ailenin aynı zamanda bir etkileşim ağı olduğu göz ardı edilmez. Aslında her kurum bir sosyal etkileşim ağı içinde oluşur. Gündelik sosyal dünyada bu görüşü savunanların çoğu güçlü aile kavramını da sıklıkla kullanırlar. Güçlü ailenin ne olduğu da tanımlanmış değildir ve ailenin tüm sorumluluğu çoğu zaman kadına yüklenir. Bu tutum pozitivizmin dikotomik mantığına dayanır. Ya/ya da mantığı ile olguyu birey-aile, aile-toplum, etkileşim ağı-kurum gibi karşıtlıklar içinde görür. Seçimlerini de sırasıyla aile, toplum ve kurum olarak yapar.

Çatışmacı görüş için ise aile, sosyal sınıflar arasında ya da kadın-erkek arasındaki sosyal eşitsizliği kuşaklar boyunca yeniden üreten bir kurumdur. Aile çatışmanın kaynağıdır. Bireyin prangasıdır, mutsuzluğunun kaynağıdır. Bu yaklaşımın bireyi, modernitenin her durumunda çıkarını ve hazlarını maksimize etmeye çalıştığı için rasyonel seçimlerde bulunan birisidir. Kadın erkek arasındaki ilişkiyi tez-antitez karşıtlığı olarak gören radikal feminizmin benimsediği yaklaşımdır. Uyumcu yaklaşım gibi dikotomiktir.

İlk iki yaklaşım aileyi kurum olarak görür. Bu yüzden insan kaybolmuştur, kurumsal işlevler karşısında birey vardır. Burada bir parantez açalım. Birey ve insan arasında çok önemli farklar vardır. Bu kavramlar basit terimlerin ötesinde bir yaklaşımın bakış açısını belirleyen temel öncüllerden biridir. Bu hususa işaret etmekle yetinelim.

Bütünüleyici yaklaşım için ise aile, hem etkileşim ağı hem de bir toplumsal kurumdur. İnsan ve aile birbirinin varlık nedenidir. Aile, insan ve toplum arasında bir köprü kuran bir sosyal etkileşim ağıdır. Kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı tüm aile üyeleri bu etkileşimin bileşenleridir. Bütün kompleks canlı organizmalarda olduğu gibi bir

parçanın diğerine üstünlüğü yoktur. Bir üyesi olmadığında aile eksik kalacaktır.

Bütünleyici görüş birey terimi yerine sıklıkla insan terimini kullanmayı seçer. Sosyal bilimlerde geçerliliğini kaybetmiş olmasına rağmen pozitivistin hâlâ devam eden etkisi nedeniyle bu yaklaşımın yerleşmesi zaman alacak. Burada pozitivism derken sadece modernist eğilimi kastetmiyorum. Görenekçi eğilimler her ne kadar modernizme karşı çıksalarda, aslında biliş süreci bakımından pozitivism ilkelerine göre akıl yürütürler. Bu duruma rağmen bilinen ezberleri sorgulayanların sayısı arttıkça ve en önemlisi, olgu dünyasının görünmeyen işleyişini bilimsel olarak anlamaya çalışanlar arttıkça bütünleyici yaklaşım güç kazanacaktır.

Tekrar etmek istiyorum. Zihniyet açısından, kognisyonun, yani biliş sürecinin işleyişi açısından uyumcu ve çatışmacı görüş arasında pek bir fark yoktur. Fabrikanın işleyişi aynıdır, ürünü farklı kılan farklı hammaddelerin kullanılıyor olmasıdır. Her ikisi de indirgemeci-aşırı genellemecidir ve dikotomik mantığa dayanır.

Uyumcu yaklaşım aileyi yüceltirken insanı ihmal eder. Güçlü toplum güçlü aile derken, aile adeta kadına indirgenir ve kadın uyumdan da sorumlu olur.

Çatışmacılar ise bireysel ya da sınıfsal özgürlüğü savunurken aile karşıtı konuma düşüverirler. Çatışma kutsandığı için aslında bu yaklaşımın bireyi, tepkisel ve çaresiz bir halde ortada kalmıştır.

Oysa insan-aile-toplum iç içe geçmişdir, bunlar birbirlerinin varlık nedenidirler. Uyum ve çatışma, çok sayıdaki etkileşim tiplerinden sadece ikisidir. Mikrodan makroya çeşitli sosyal etkileşim ağları örüntüsü olan toplumda, sosyal etkileşim sadece uyum veya çatışmaya indirgenemeyecek kompleks bir niteliğe sahiptir. Zira sosyal ilişkiler insan gibi kompleks bir varlık

ile ortaya çıkar. Bir etkileşim sürecinde yarışma, iş birliği, çatışma, uyum, anlaşma, benzeştirme gibi çeşitli etkileşimler iç içe bulunur. Sadece ailede değil, mikrodan makroya bütün etkileşim örüntülerinde her türlü etkileşim yaşanır. Uyumcu ve çatışmacı yaklaşım ise iç içe geçmiş çok sayıdaki bu etkileşim tiplerini yok sayar, birini seçer. Bu ise, indirgemeciliğin neden olduğu büyük bir yanıltır.

Gerçekliğin kompleks ve dinamik örüntüsünü gören bütünleyici yaklaşım ise, indirgeme ve aşırı genelleme yapmaz. Zaman-mekân-özne bağlamında etkileşimin nasıl oluştuğunu anlamaya ve açıklamaya çalışır. Onun her zamana ve her topluma uygun hazır reçeteleri yoktur.

Aile konusunda farklı yaklaşıma sahip uzmanlardan birisiniz. Türkiye’de üzeri örtülü bir biçimde süregelen çekirdek aile, geniş aile karşıtlığını nasıl görüyorsunuz? Türkiye’de aile yapısının genel görünümünü ‘çekirdek aile ağı’ olarak adlandırıyorsunuz. Bu konu ile ilgili değerlendirmeleriniz nelerdir?

Yaklaşım farklılıkları benimsenen paradigmalardan kaynaklanıyor. Örtülü veya açık olsun çekirdek aile ile geniş aile karşıtlığında her iki yaklaşım da pozitivist paradigmanın ürünü. Bütünleyici sosyolojik yaklaşım ise kompleks sistemler bilimi paradigması çatısı altında gelişiyor.

Paradigma kavramını biraz açabilir misiniz?

Bilimsel paradigma, en geniş anlamı ile bilim anlayışı demektir. Bilim zihniyeti de diyebiliriz. Bilimde; “ne tür bir gerçekliğin, ne tür bir bilgisine, nasıl ulaşılacağını” gösteren ve bilimin amacını belirleyen bir dizi öncüllerin, yani temel kabullerin oluşturduğu referans çerçevesine paradigma diyoruz. Hangi paradigmayı benimserseniz, düşüncelerinizi o paradigmanın temel kabullerine göre üretirsiniz. Zira, kognisyon dediğimiz biliş süreci bu şekilde işler.

Bir hareket noktası yani yerleşik düşünce olmaksızın insan düşünce üretmez. Bu bilişsel kodlara referans noktası da diyoruz. Bu yüzden

paradigmanın öncülleri bilim insanının düşünce ve yaklaşım tarzını biçimlendirir. Bilim insanı paradigmasına göre bakar, görür ve inceler.

Kısaca söylersek, pozitivist paradigma için gerçeklik yani bütün, parçaların hiyerarşik toplamından oluşmuştur. Parçalar arasında neden-sonuç ilişkisi vardır. Dış etkenler hesaba katılır. Pozitivist yaklaşım zorunlu olarak indirgemeci ve aşırı genellemecedir. ‘Ya/ya da’ mantığı dediğimiz dikotomik mantığa dayanır. Karşıtlık mantığı, zorunlu olarak pozitivistin diğer ilkelerini de beraberinde getirir. İndirgeme, aşırı genelleme başta olmak üzere.

Pozitivizm, on yedinci yüzyılda Newton önderliğinde başlayan klasik fizik ile biçimlenmiştir. Yani madde dünyasına aittir. Yirminci yüzyıla gelindiğinde pozitivist sayesinde genişleyen ve derinleşen bilgi birikimi gerçekliğin yeni boyutu ile karşılaştı ve yetersiz kaldı. Yirminci yüzyıl başlarında atom-altı dünyanın keşfi ile yeni fizik, ardından moleküler biyoloji ile canlı dünyasının keşfedilen yeni boyutları ve bilişsel bilimlerdeki gelişmeler ile bilim maddeden enerji ardından biliş boyutuna geçti. Bugün bilim, atom-altı dünya ve canlı dünyası için yeni bir paradigmaya, kompleks sistemler bilimi paradigmasına ulaşmış durumda. Kısacası pozitivist sadece madde dünyası ile sınırlı olan ve madde dünyasının incelenmesinde geçerli olan bir paradigma. Canlı dünyası için yetersiz kalıyor.

Kompleks sistemler bilimi paradigması yeni gerçeklik boyutunu, “Bütün iç içe geçmiş parçalar arasındaki karşılıklı bağıntılardır” diye tanımlıyor. Bu yüzden eskiden bilim yapı odaklı iken bugün süreç odaklı. Burada artık basit neden-sonuç ilişkileri değil, karşılıklı etkileşimler hatta kompleks etkileşim örüntüleri söz konusu. Ve en önemlisi bütünün indirgeneceği en küçük parça yok. Zira parçalar birbiri içinde yuvalanmış iç içe. Sonuç olarak bütün, bir parçasına indirgemeyecek kadar komplekstir.

Bu yüzden pozitivist yaklaşımlarda zımni seçim, dikotomik mantık gereği, ‘birey ya da toplum’ iken, bütünleyici yaklaşım birey ve toplumu ‘birbirinin varlık nedeni’ olarak görür. ‘Ya birey ya toplum’ veya ‘ya birey ya aile’ diye bir indirgeme yapılamaz. Birey yoksa aile ve toplum yoktur, aile ve toplum yoksa birey yoktur.

Bu durumda çekirdek aile ve geniş aile tartışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Söylem farklılığına rağmen her ikisinin de tutum açısından birbirinden farkı olmadığını düşünüyorum. Aslında kendi ideolojilerini ya da bireysel tercihlerini olgu dünyasındaki 'görünen' üzerinden konuşturmuş oluyorlar.

Görüneni sayılarla ifade eden istatistikler bize ülkemizde çekirdek ailenin giderek arttığını ve geniş ailenin hızla azaldığını gösteriyor. Son verilere göre çekirdek aile sayısının toplam hane sayısına oranı %70'i aşmış durumda. Geniş ailelerin oranı ise %16'dır.

İstatistiklerde çekirdek aile ile aynı hanede yaşayan ana, baba ve evlenmemiş çocukların sayı ve yüzdesi veriliyor. Ama bu çekirdek aileleri Batı modelindeki yalıtılmış atomize çekirdek aileler gibi görmek sayıların ötesine geçememek olur.

Bir kavramı derinlemesine tanımlamadan ve olgusal karşılığı ile eşleştirmeden tek başına rakamlar bir şey ifade etmez. Zira bilim sayılarla ve betimlemelerle yetinmez. Bu yanıltıcı olacaktır. Sayılar ve görünenin tasvirleri, betimlenmesi olgu dünyasındaki işleyişi keşfetmek için atılan ilk adımdır. Bunun ötesine geçilmediği için çekirdek aile-geniş aile çekişmesi devam ediyor.

Modernistler, çatışmacılar ya da kişisel olarak aile ile sorunu olanlar işlevselci teorinin çekirdek aile tanımını Türkiye için ısrarla geçerli saymaya devam ediyorlar. Oysa atomize çekirdek aile, ki akraba ilişkilerinden yalıtılmış olmak, modern çekirdek ailenin en belirgin özelliğidir, Batı-dışı toplumlarda çok az sayıda özel örnekleri dışında diğer toplumlarda yoktur.

Evet, bu hızlı ve yoğun değişim sürecinde çekirdek aileler tüm dünyada sayıca artmış ve akrabalık çevresi daralmıştır. Ancak yakın akraba ilişkileri devam etmektedir. Farklı konutlarda oturan, ekonomisinde bağımsız ana, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aile yakın akraba çekirdek aileler ile adeta görünmeyen bir çatı ile kuşatılmıştır. 'Çekirdek aile ağı' olarak adlandırdığımız bu yapı da aileler

arasında öncelikle hizmet, mal alışverişi ve gerektiğinde de ekonomik yardımlaşma söz konusudur.

Örneklerle somutlaştırmaya çalışalım: Üçüncü kuşağı oluşturan torunların bakımı ve gözetiminde özellikle birinci kuşağın önemli bir hizmet desteği verdiği görülür. Bebeği büyütme veya büyütülmesine yardımcı olmak, çocukların okuldan alınması, hastalandığında bakımı gibi destekler söz konusudur. Çekirdek aile ağında ev taşıma, düğün, tâziye, doktora birlikte gitmek, araba kazasında sosyal destek vermek gibi gündelik hayatın sayısız eylemlerinde de hizmet alışverişi görülür. Mal alışverişleri de yapılır. Aileler kullanmayacağı ev ve giyim eşyalarını ihtiyacı olana verir. Çekirdek aile ağından bir genç öğrenci evinde kalacaksa önce yakın akrabalarından eşyalar alınır. Büyüyen bebeklerin bebek arabası yeni gelecek yeğen için saklanır. Şüphesiz bu durumların istisnaları vardır. Ancak görece dar akraba çevresinde akrabalar arasındaki bu tür alışverişler Türkiye'nin aile yapısının baskın özelliğidir. Bu özellik yakın çekirdek aileler arasındaki ilişkilerin meslek, gelir seviyesi, metropol-kent-kır, etnisite, coğrafi bölge gibi etkenlere göre değişmez.

İletişim ve ulaşım çağında, çekirdek aile ağı içindeki aileler arasındaki mesafelerin olumsuz etkisi de aza inmiştir. Coğrafi bakımdan farklı yerleşim birimlerinde yaşıyor olsalar bile aileler arasında, iletişim teknolojisinin desteklediği, sıkı bir haberleşme ağı söz konusudur. Yeni doğan torununu en azından bir yaşına kadar büyütme için okyanus ötesine giden büyükanne, ulaşım ve iletişim çağının imkânları ile çekirdek aile ağını sürdürmüş olmaktadır.

Kısacası, bağımsız ve bireyci çekirdek aile Batı Avrupa toplumları örneğinde sanayileşmenin kaçınılmaz sonucu olarak öngörülen ve modernist yaklaşıma uygun düşen bir aile tasarımıdır. Halen Batı Avrupa ve İskandinav toplumlarında ve nüfusun yoğun olduğu

sanayileşmiş yerleşim merkezlerinde olmak üzere kısmen ABD’de görülen aile tipidir.

Yaşanan bir örnek verelim: İsveç’te sıcak bir ülkeye tatile giden bir çekirdek aile, büyükannenin ölümü telefonla haber verildiğinde “Morga kaldırın, tatil dönüşü cenazeyi kaldırırız” diyebilirken ve bu sözler çevre tarafından normal karşılanırken, Türkiye için böyle bir şey düşünülemez bile. Oysa her iki toplumda da baskın olan aile tipi çekirdek ailedir. Aile ne bireyin prangası ne de mutlak huzur kalesidir. Aile, insan denilen kompleks varlıklar arasındaki özel bir sosyal etkileşim ağıdır. Burada önemli bir hususun altını çizmeliyiz. Bütüncü yaklaşım, belirli bir aile tipini idealize eden uyumcu ve çatışmacı yaklaşımın düştüğü hataya düşmez. ‘Görünmeyen çatı’ altında oluşan çekirdek aile ağındaki aileler arasında her zaman çatışma ya da uyum yaşanıyor değildir. Çekirdek aile ağı ilişkilerinde aileler arasında iş birliği kadar çatışma, uzlaşma, yarışma, benzeştirme gibi çeşitli etkileşimler de yaşanır.

Geniş aileye gelince de bazı ezberler yüzünden konunun olgu dünyasından koptuğunu görüyoruz. Öncelikle, geçmişte aile yapısının geleneksel geniş aile olduğu düşüncesini ele alalım. Şüphesiz belirli bölgelerde ataerkil geniş aileler vardır. Ancak toplumda yaygın aile tipi olmamıştır.

Sanayileşme öncesi aile, geleneksel geniş aile değildir. Yapılan araştırmalar, mesela İngiltere’de egemen aile tipinin geniş aile değil çekirdek aile olduğunu göstermiştir. Aynı şekilde İslam öncesi Türk toplumlarında da çekirdek aile yaygındır. Evlenmek genç çiftin ev sahibi olmasını ifade eder. Şüphesiz burada ev, zamanın şartlarına göre sahip olunan barınaktır. Çoğu zaman çadırıdır. Osmanlı toplum yapısında da çekirdek aileler çoğunluktadır. Bu konuda çeşitli yayınlar arasında Duben’in *Kent, Aile ve Tarih* (2006: 76) başlıklı eserini ayrıca zikretmeliyiz. Ancak tüm dönemlerde çekirdek aileler arasında sıkı bir etkileşimin olduğunu da unutmamalıyız. Bir anlamda değişikliğe uğramış geniş aile yapısı söz konusudur.

Geniş aileyi Türk aile yapısı olarak görmenin, tamamiyle bireysel tercih meselesi olduğunu düşünüyorum. Görenekçilerin bir kısmı,

özellikle erkekler geleneksel geniş aileyi özlemle anıyorlar. Burada aşırı genellemeden her zaman sakındığımızı hatırlatmak amacıyla, 'bir kısmı' ifadesinin altını çizmek istiyorum. Konuya tekrar dönecek olursak, nedense kadınların bu konuda daha temkinli olduğunu, geleneksel aile hayalini pek desteklemediklerini görüyoruz.

Geleneksel hatta ataerkil geniş aile özlemi çok anlaşılır bir istek. Erkek, güç mücadelesinin sürüp gittiği dış dünyadan evine geldiğinde kendi otoritesinin sürdüğü bir alan istiyor. Geleneksel geniş aile halkı, aile reisinin küçük ama görece rahat ve huzurlu bir ülkesi. Aile reisi, kendisine sorun getirilmemesini isteyen bir otorite ise hane içinde yaşanan gerilimlerin ve çatışmaların çoğundan haberdar bile olmuyor. Şüphesiz bu aile tipinin olumlu özelliklerini göz ardı ediyor değiliz. Burada anlatmak istediğimiz geçmişte bile yaygın aile tipi olmayan geniş aileye duyulan özlemin nedenleri.

Sosyal bilimciler olarak hayale takılıp geçmişe özlem duymak lüksüne sahip değiliz. Olgü dünyası bizi bekliyor. Özlemin nedenleri konusunda gözlemlere dayanan bu açıklamalar, aslında bir araştırma konusu olarak ele alınabilir.

**Bu bağlamda Türkiye'ye dair konuşmak istersek
örneğin özgün bir Türk ailesinden söz edebilir miyiz?
Türk ailesine dair bir tasvir yapar mısınız?**

'Çekirdek aile ağı' yaygın aile tipidir. Özgün aile tipi derken Türk ailesini temsil eden niteliklere sahip bir aileyi anlıyorum. Weberyen anlamda ideal tip. Yerleşim yerine, ailede birey sayısına ve yakınlık durumlarına, aile içi otorite ilişkilerine, yaşam tarzlarına göre çok çeşitli aile yapıları söz konusu. Türk aile yapısından söz edebilmek için farklılıkların ötesinde, bütün aile tiplerinde görülen ortak özellikleri yani ortak paydayı bulmak gerekir. 'Olması gereken'i gösteren bilişsel kodlar, yani değerler ile 'olan'ı gösteren davranışlar bu ortak paydayı oluşturur. Bu ortak özelliklere göre tanımlanan aile Türk aile modelini verir. Bildiğim kadarı ile böyle bir sosyolojik çalışma yapılmış değil.

Bu durumda özgün Türk ailesinden söz ettiğimizde bu tasvirin ancak hipotetik değeri olacaktır. Yani bilimsel araştırma ile sınanmak üzere

ileri sürülen bir geçici ön hükümdür. Tekrar etmek istiyorum. İndirgemeci ve aşırı genellemeci tutumdan şiddetle kaçınmalıyız. Maalesef özellikle aile, kadın ve toplumsal cinsiyet konularında yapılan araştırmaların çoğunda metodolojik zemin neredeyse yoktur. Oysa bilim, sahada verilerin toplanması ve analiz edilmesinden fazla bir şeydir.

Araştırmalarda çoğu zaman sınırlı bir tespit, olgunun tümüne genelleniyor ve ideolojik zemin üzerinden yorumlanıyor. Örneğin toplumsal cinsiyet ile ilgili bir kongredeki sunumda araştırmacı, kırsal bir yerleşim yerinde yapılan araştırmayı Türkiye geneline yansıtmıştı. Bırakın Türkiye'yi, kırsalı bile temsil etme niteliği olmayan bir tek araştırmadan söz ediyoruz. Araştırmaya göre yaşlı erkeklerin yaşlı kadınlara göre evlenme imkânları ve oranları daha yüksek. Araştırmacı, cinsiyetleri nedeniyle yaşlı kadınların yalnız kalmak zorunda olduklarını ve bunun bir eşitsizlik olduğu yorumunu yaptı. Yorumun sonucunda oluşan algı, Türkiye'de bütün yaşlı kadınların evlenmek için can attıkları, ancak eşitsizlik nedeniyle yalnız kaldıklarıydı. Oysa kırsal yörede bile geçimini sağlayacak kadar imkâna sahip yaşlı kadınların genellikle tekrar evlenmeyi düşünmedikleri bilinir. Bu, ister kır ister kent olsun daha alt yaş kategorilerinde bile sıklıkla gözlemlenen bir durumdur. Çeşitli alanlarda kadın-erkek eşitsizliği söz konusudur, ancak illa bir eşitsizlik görmeye çalışmak bilimsel değil ideolojik bir tutumun yansımasıdır. Halbuki zorlama yorumlarla bilim dışına düşmektense, bu durum bir bilimsel araştırmanın konusu haline getirilebilir. Sıklıkla gözlemlenen bu durumun nedenlerini açıklamak üzere niceliksel bir araştırma; ya da ileri yaşta dul kalan ancak evlenmek istemeyen kadınların bu kararlarını besleyen anlam dünyalarını keşfetmeye yönelik niteliksel bir araştırma yapılabilir.

Bir kırsal yerleşim yerine ve özel bir duruma ait verinin, Türkiye geneline teşmil edilmesi ve eşitsizlik temelinde yorumlanması tamamiyle bilim-dışı, ideolojik bir tutumu yansıtır. Maalesef özellikle aile, kadın ve toplumsal cinsiyet gibi konularda bu tutumla sıklıkla karşılaşılıyor.

Kadının ve erkeğin aile içi rol ve ilişkileri bağlamında değerlendirdiğimizde ne tür değişikliklerden söz edebiliriz, dönüşen aile yapısından bahsedebilir miyiz, eğer aile dönüşüyorsa bunun nedenleri nelerdir?

Şüphesiz, dönüşen bir aile yapısı söz konusu. Dönüşümün en büyük özelliği hızlı, yoğun ve zorlayıcı olması. Değişim sadece maddi kültür unsurlarını kapsamıyor, önemli olan bilişsel kültür unsurlarındaki değişim. Üstelik yeni değişim sürecinde, önceki dönemlerdeki kendiliğindenlik yerine manipölasyon söz konusu. Bu yüzden, örtülü biçimde zorlayıcı bir değişim yaşanıyor. Kültürlerin anlam dünyası değişiyor. Ancak insan doğası gereği her şeyin değişmesi imkânsız, daha önce de sözünü ettiğimiz üzere değişmeyen veya değişmeye direnen anlam kodlarını da hesaba katmalıyız. Bu yüzden kadın ve erkeğin aile içi roller ne kadar değişse de, değişmeyen rol beklentileri her zaman olacaktır.

Kadın ve erkeğin rolleri benzeşiyor diyebiliriz. Eşitleneceği mümkün değil gibi görünüyor, zira kadın ve erkeğin doğuştan gelen farklılıkları söz konusu. Bu yüzden kadın ve erkeğin birbirinden temel beklentileri değişmeyecek. Yani değişenler ve değişmeyenlerin iç içeliğini hatırd tutmamız gerekiyor.

Teknoloji en etkili değişken. Bu çağda erkeklerin daha zor durumda olduğunu düşünüyorum. Teknoloji çoğu faaliyet alanlarında onları işlevsiz kıldı. Bu onlara olan ihtiyacın azaldığı anlamına da gelir. Bu değişim ilişkilere de yansıyor şüphesiz. Ama işin zor yanı, özellikle Batı-dışı toplumlarda yaşanan kültürel anlam kargaşası. Bireylerin öznel deneyim ve eylem kalıplarının buluşacağı bir toplumsal-kültürel referans çerçevesi yok. Bu kargaşa aile-içi rolleri de etkiliyor. Kısacası zor bir durum.

Ancak aile içi toplumsal cinsiyet rollerindeki dönüşümü olumlu veya olumsuz olarak nitelemek de dikotomik mantığın, karşıtlığın mantığının kapanına düşmek olur. Bu dönüşümün hem olumlu hem de olumsuz görünümleri söz konusudur. Bu nedenle toptancı düşünce ile "Roller değişiyor, aman ne harika!" demek kadar, "Roller değişiyor, aile batıyor!" demek de o kadar yanlıştır. Özellikle baba ve çocuklar

arasındaki ilişkiler daha paylaşımcı, yakın ve sıcak hale geldiği görülebiliyor. Tabii her genel açıklamanın istisnaları vardır.

Aile, özel bir etkileşim ağıdır. Diğer birincil ve ikincil etkileşim ağlarından farklı özelliklere sahiptir. Bu etkileşim ağını oluşturan ve sürdüren kadın ve erkeğin sahip oldukları anlam dünyalarıdır. Önemli olan kadın ve erkeğin sahip oldukları anlam çerçevesine göre aile-içi rollerde hak-sorumluluk dengesini kurabilmeleridir. Eğer ikisi farklı anlam dünyalarına sahip ise veya söyledikleri ile yaptıkları arasında uyum yoksa sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Sosyolojik analizlerde yok sayılan kişilik özellikleri de aile içi etkileşimin en belirleyici etkenlerinden biridir. Bu psikolojinin işi, ama en azından kişilik faktörünün önemini görmeliyiz. Aile üyeleri, özellikle kadın ve erkek mikro iktidar mücadelesine düşmedikçe ve hak-sorumluluk dengesi gözetildikçe bu hızlı ve yoğun değişimin olumsuz etkileri azalacak, olumlu etkileri artacaktır.

Aile söz konusu olduğunda sıklıkla kullanılan sağlıklı aile, güçlü aile terimlerini ilk defa tanımlayan siz oldunuz. Bu iki kavramı açıkla mısınız? Ayrıca mutlu aile ne demektir, açıkla mısınız?

Aile-içi rollerde sevgi, paylaşım ve güven temeli üzerinde hak-sorumluluk dengesi ve bu dengeyi kurmak ve korumak üzere işleyen bir ödül-yaptırım mekanizması varsa o aile sağlıklı ailedir. Sadece ailede değil, her etkileşim ağında haklar-sorumluluklar ile ödül-ceza sistemi bir madalyonun iki yüzü gibi birbirini tamamladığı zamanlar yapının sağlıklı olduğunu söyleriz.

Sorumlulukların, fedakârlıkların daima bir tarafın omuzuna yüklendiği evliliklerde ve ailelerde hoşnutsuzluklar ve problemler hak-sorumluluk dengesinin bozulmuş olmasından kaynaklanır.

Sağlıklı ailede ise hak-sorumluluklar dengesi yani bir anlamda biz-ben dengesi kurulmuştur. “Haklar benim, görevler senin” anlayışına sahip bir aile üyesi bile bu hassas dengeyi etkiler.

Sağlık hali bütün ile ilgili. Tıpkı bedende olduğu gibi. Bir organ ve uzuv hasta ise beden de sağlığını kaybetmiş demektir. Ufacık bir

kıymık batması ile mide kanseri özünde soyut anlamda sürecin işleyişi bakımından aynıdır. Bütün parçaların toplamı değil, iç içe geçmiş parçalar arasındaki bağıntılar olduğu için birindeki rahatsızlık diğer parçaları ve bütünü etkiler. Sağlık hali ise parçalar arasında alış-veriş dengesinin işlediğini gösterir.

Şüphesiz evlilik ve aile hayatında bu alışverişin çetelesi tutulamaz. Bu kendiliğinden oluşan ve bozulmaya yatkın hassas bir alış-veriştir. Özdemir Erdoğan'ın bir şarkısında "İşin sırrı dengede; Bazen bozulursa da sağlık olsun!" sözleri tam da bu durumu yansıtıyor. Önemli olan dengeyi korumak niyetidir.

Güçlü aile ise, aileyi ilgilendiren sorunları çözmek amacı ile aile üyeleri arasında dayanışmanın sağlandığı bir etkileşim ağıdır.

Güçlü aile ve güçlü insan derken gücü, mikro-iktidar anlamında diğerine hükmeden değil, sorun çözme kapasitesini realize eden olarak tanımlıyoruz.

Güçlü aile dayanışma demektir. Ancak dayanışma halini de idealize etmemeliyiz. Dayanışma derken, aile üyelerinin hepsinin canla başla atıldıkları bir iş birliği ve uyumdan söz etmiyoruz. Her etkileşim sürecinde olduğu gibi sorun çözme sürecinde de sadece iş birliği değil gerilim, çatışma hatta yarışma gibi çeşitli etkileşim tipleri yaşanır.

Ayrıca aile üyelerinin hepsi de sorun çözme sürecine katılmıyor olabilir. Bazı aile üyeleri '-miş gibi' davranıyor olabilir. Önemli olan ister dış faktörlerden, ister aile bireylerinden bir veya birkaçı yüzünden kaynaklanmış olsun, kaynağına bakılmaksızın aileyi ilgilendiren sorunları çözmek için, tamamı katılmasa bile aile bireylerinin sorunu çözmeye çalışmalarıdır. Güçlü aile sorun çözme kapasitesi yüksek olan aile demektir.

Türkiye'de aile yapısının bu anlamda güçlü olduğunu söyleyebiliriz. İçerde kavga, kıyamet kopsa da aileler sorunu çözmeye çalışır. Tabii bütün aileler böyledir demiyoruz. Aşırı genellemeden sakınarak, her genel durumun istisnaları olduğunu göz ardı etmiyoruz. Burada önemli bir hususa dikkat çekmeliyiz. Her güçlü aile sağlıklı aile olmayabilir. Aile içinde hak-sorumluluk dengesi kurulmuş değildir ama aile sorun çözmek için bir araya gelir.

Araştırma bulguları da bize ailede sorumlu davranma konusunda bir sıkıntı olduğunu gösteriyor. Türkiye aile yapısı araştırmalarında ‘eşle yaşanan sorunlara’ baktığımızda en çok sorun yaşanan üç konu; ev ve çocuklar ile ilgili sorumluluklar, harcamalar konusu ve gelirin yeterli olmamasıdır. Boşanmalar konusunda sorumsuz ve ilgisiz davranma nedeni ilk sırada yer alıyor ve cinsiyete göre değişmiyor. TAYA 2006 ve TAYA 2011 bulgularına göre bu sıralama değişmemiştir. Sağlıklı ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi konusunda davranış değişikliğine ihtiyaç olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Mutluluk ise üzerinde derinlemesine durulması gereken bir kavram. Mutlu aile derken, aynen mutlu kişide olduğu gibi yekpare değişmeyen bir mutluluk durumundan söz edemeyiz. Mutlu anlar vardır. Bu yüzden mutluluk peşinde koşmak, mutsuzluk kaynağıdır. Gerçekten de bireysel tecrübeler ve tercihler ile sınırlandırmadan, multidisipliner bir zeminde derinlemesine tartışılması gerekir.

Farklı dönemlerde farklı bakanlıklarda ve meclis komisyonlarında “aile” üzerine yapılan çalışmalarda bizzat buldunuz. Tüm bu tecrübeleriniz ışığında demografik dönüşüm ve teknolojik yeniliklerin muhtemel etkileri neler olacaktır?

Bilindiği üzere demografik dönüşüm, yüksek doğum ve ölüm oranlarının zaman içinde değişerek düşük doğum ve ölüm oranlarına ulaşma sürecini ifade eder.

Yüksek doğurganlık-yüksek ölüm; yüksek doğurganlık-düşük ölüm ve düşük doğurganlık-düşük ölüm olmak üzere üç aşamadan oluşur. Bu üç aşamanın sonucunda durağan bir nüfus yapısı ortaya çıkar. Halen Türkiye ölüm oranlarının azalmakta olduğu henüz genç bir nüfusa sahiptir. Bir anlamda ikinci ve üçüncü aşamanın arasındadır. Ancak 25 yıl kadar sonra durağan yani yaşlı nüfusa sahip olacaktır.

Birleşmiş Milletler toplam nüfusunun %15’i yaşlı olan ülkeleri “yaşlı nüfus” olarak adlandırıyor. Nüfus projeksiyonlarına göre Türkiye 2045 yılında “yaşlı nüfus” kategorisine girecek.

Demografik dönüşüm tamamlandığında şöyle bir manzara ortaya çıkacaktır: Doğum oranları azaldığı için genç nüfus azalırken ölüm oranlarındaki sürekli azalış yaşlı nüfusun artmasına neden olacak. Nüfusun yaş bileşimi değişecek.

Aile açısından bu, şu demek oluyor. Daha az çocuk yapıldığı için aileler küçülecek, yani hanehalkı sayısı azalacak. Yaşlı nüfus arttığı için tek kişilik hanelerin sayısı da artacaktır. Doğal olarak emeklilik ve yaşlı bakım giderlerinde de artış olacaktır. Az sayıdaki genç nüfusun ilgilenmesi gereken yaşlı nüfus artarken, toplumsal-kültürel değerlerdeki aşınma bu hızda devam ettiği sürece ilgiye muhtaç yaşlı sayısı da artacaktır. Giderek daralan akrabalık ağını da hesaba katmalıyız. Ekonomik bakımdan iş gücü eksikliği ve ekonomiye aktif katkısı olmayan emekli nüfusun artışı da demografik dönüşümün bir diğer cephesidir.

Eğitim ve meslek edinme süresi uzadıkça ve bireyciliği kutsayan modern küresel değerler yaygınlaştıkça ilk evlilik yaşı yükselmesi ve boşanmaların artması kaçınılmaz görünüyor.

Araştırma verilerine bakarsak çekirdek aile kadar tek ebeveynli ailelerin ve tek kişilik hanelerin yüzdesi artacaktır. Buna karşılık geleneksel geniş aile giderek azalacaktır. Bu ilişkiler bir anlamda değişikliğe uğramış geniş aile demek olan çekirdek aile ağı halinde sürecektir. Tabi paylaşımcı kültürel değerler yani bilişsel kodlar devam ettiği sürece.

Zaman içinde çekirdek aile ağının giderek daralacağı ve ilişkilerin yönünün anne tarafına yöneleceğini düşünüyorum. Bu arada boşanmalar, özellikle evliliğin ilk beş yılı içindeki boşanmaların yüzdesi de artacaktır.

Boşanmaların artışı ailenin zayıflaması, çözülmesi anlamına gelmez. Aile bireyleri arasındaki ilişkiler önemli. Boşanmanın olmadığı her aileyi güçlü bir aile olarak kabul edemeyiz. Sorunlar çıktığında sorun çözmeye yönelik bir iş birliği yaşanıyorsa, boşanma olsa bile güçlü bir etkileşim ağı kurulmuş demektir. Bu noktada boşanmayı başara-bilmek önemli. Fiziksel ve hukuki olarak boşanmak yetmiyor, zihinsel ve duygusal olarak da boşanmanın gerçekleşmesi lazım. Çiftler

anlaşmazlıklarını, özellikle çocuklar üzerinden sürdürdükleri takdirde boşanma uzun vadede yıkıcı etkileri kaçınılmazdır. Bu olgunluğa ulaşamayan kişiler boşanma ile sorunu tam çözemezler. Ne var ki boşanmasalar da problem yumağı içinde kaybolmuş bir aile hayatı yaşarlar.

Teknolojik yeniliklere gelince. Her şeyde olduğu gibi bu konuda da olumlu ve olumsuz özellikler, etkiler iç içe... Teknolojinin sağladığı kolaylıklar aile içi roller hem olumlu hem de olumsuz yönde büyük ölçüde etkiliyor. Erkekler teknolojinin sağladığı kolaylıklar nedeniyle ev işlerinde daha katılımcı oluyorlar. Ailenin boş zaman kazanıyor ama bu boş zaman yine teknoloji ile dolduruluyor. Çocukların ve gençlerin sorumluluk bilinci konusunda çocukların ve gençlerin ev içinde yapabilecekleri şeyler giderek azalıyor. Bu konuda ebeveynlerin sorumluluk duygusuna sahip insan yetiştirme konusunda daha dikkatli olmaları gerekiyor. Zira, sorumluluk hayat enerjisidir. Bu yüzden sorumluluk bilinci bireyin kendi iç dünyası için de son derece önemlidir. Bu çağda yetişkinlere çok iş düşüyor. Zira teknolojik iletişim çağında adeta evlerin duvarları yıkıldı.

İletişim teknolojisinin hızla çeşitlendiği ve tüm dünyaya aynı hızda yayıldığı bu zamanlarda aile, artık, kapısını kapattığı zaman kendisini koruyan bir dört duvara sahip değil. Bu gerçek, tüm dünya toplumları için geçerli. Aile, toplumdaki tüm kurumlar ve bireyler gibi, iletişim teknolojisi nedeniyle küresel dünyanın değer ve norm karmaşasının bombardımanı altında. Dışarı, tüm kuralları ve kuralsızlığı ile evin içinde. Dıştan gelen anlam karmaşası her an ve her yerde. Kitaplarda hâlâ genç kuşakların sosyalleştirilmesi konusunda ilk sırada aile yer alıyor ama aslında ilk sıra iletişim teknolojisinin oldu bile. Bu yüzden tüm aile bireylerine özellikle ebeveynlere düşen sorumluluklar daha da artmış durumda.

Bu konuda biraz kötümserim. Ebeveynler iletişim teknoloji bağımlısı iken çocuklar ve gençler ne yapsın! Çoğunluk bu durumda. Her şeyin değiştiğini ve kayıtsız şartsız bu değişime katılmak gerektiğini sanan ebeveynlerin büyük bir kısmı “Çağ değişti artık; şimdi böyle!” diyor. Bu konuda bilinçli olan anne ve babaların işleri gerçekten çok zor.

Değişimin olumlu ve olumsuz etkileri birlikte ele alınsa da biraz karamsar bir tablo ortaya çıkmıyor mu?

Evet, tablo pek iç açıcı görünmüyor. Ama bu karamsar tablo karşısında, şahsen iyimser olmak istiyorum. Bu iyimserliğin bilimsel arka planı var.

Birincisi, dış etkenlere açık olduğu için dağılmaya yatkın yapılar olan açık sistemlerin kendini onarma ve yeniden üretme (autopoiesis) özelliğine sahip olduğu gerçeği.

Türk toplumu tarihin en eski topluluklarından biridir. Adaptasyon yeteneği sayesinde yok oluşun sınırlarından her seferinde kendini tekrar var etmiştir. Bu kültürün adaptasyon yeteneğini fark etmek lazım. Kültürün çekirdek değerleri ile insanı insan yapan değerler, sadece din ile sınırlandırılmadan, genç kuşaklara aktarılabilirse yepyeni bir yapı ortaya çıkabilir. Bu kültür bu potansiyele sahip. Yeterki, ideolojik körlük yerine sağ duyunun aydınlığı hâkim olsun. Önemli olan kültürün öz değerlerinin oluşturduğu bir ortak paydanın oluşması. Herkes kendi benimsediği referans çerçevesinin en iyisi olduğuna inanır. Toplumun bütünlüğü için asgari ortak paydası gerekli. Yaşam tarzı, dünya görüşü, siyasi tercih, eğitim ve meslek durumu, gelir düzeyi, cinsiyet gibi çok sayıdaki farklılıklar ve bu farklılıklara ilişkin değerlerin kaynağındaki ortak değerler bu asgari ortak paydayı oluşturur. Bir hususun altını çizmeden geçmemeliyiz.

İyimser olmamızı sağlayan ikinci bilimsel destek ise sosyal dünyada olgular arası ilişkilere dair... Pozitivizmin dayattığı gibi olgu dünya-

sında neden-sonuç zinciri yoktur. Çok sayıda etken söz konusudur. Bu etkenler arasında determine ilişki değil karşılıklı nedensellik vardır. En önemlisi araya zamanla girecek faktörleri şimdiden bilemeyiz. Projeksiyonlar

mevcut etkenlerin gidişatına göre yapılır. Ancak şimdiden bilineme-
yecek bir faktör araya girdiğinde çok şey değişir. Bu faktör maddi de
olabilir bilişsel de!

Bu yüzden bilim öngörü yapmaktan çekinir, ya da şartlar izin veri-
yorsa, ihtiyatla yapar. Mesela 1974 Kıbrıs Barış Harekatı önceden
bilinemeyen etken olarak çeşitli sonuçlara yol açmıştır. Bir ülkede
doğal bir enerjinin ortaya çıkması, savaşın patlak vermesi de önceden
bilinemeyen faktörlerdir. Aynı şekilde 1980 sonrası neo-liberalizm de
yeni bir etken olarak etkileşime girdi. Yeni fikirler mevcut değişim
sürecini derinden etkiledi. Bu nedenle şimdiki şartlar sabit kalmak
kaydıyla, baktığımızda manzara pek iç açıcı görünmüyor. Umalımki,
yakın ve uzak gelecekte toplumumuzun hayatına her zaman olumlu
etkenler girsin.

Bu ufuk açıcı mülâkat için teşekkür ederiz.

Şiddeti Azaltma Psiko-eğitim Programı'nın (ŞAPP) Eşine Şiddet Uygulayan Erkeklerin Saldırganlık, Duygu Yönetimi ve İlişki Özyeterlik Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi*

Investigation of The Effect of The Violence Reduction Psychoeducation Program (VRPP) on The Levels of Aggression, Emotional Management and Relationship Self-Efficacy of Male Offenders

Yunus Akan** , Binnaz Kıran***

Özet

Bu araştırmanın amacı, Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programını (ŞAPP) geliştirmek ve geliştirilen bu programın eşine şiddet uygulayan erkeklerin saldırganlık, duygu yönetimi ve ilişki özyeterlik düzeylerine etkisini incelemektir. Araştırmada, “Ön Test-Son Test Kontrol Gruplu Solomon Dört Grup Modeli” olarak tanımlanan yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen, şiddet suçu işlemiş ve eş şiddeti uyguladığı belirlenmiş olan Mersin Denetimli Serbestlik Merkezine bağlı 52 hükümlü erkek oluşturmaktadır. Basit seçkisiz yöntemle 2 deney ve 2 kontrol grubu oluşturulmuştur. Deney gruplarına 12 hafta boyunca geliştirilen “Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programı (ŞAPP)” haftada 1 oturum ve 90-110 dakika olarak uygulanmıştır. Kontrol gruplarına ise herhangi bir işlem yapılmamıştır. Verilerin analizi için “Bağımsız Örneklem T

.....

* Bu çalışma, “Şiddeti Azaltma Psiko-Eğitim Programı'nın (ŞAPP) Eşine Şiddet Uygulayan Erkeklerin Saldırganlık, Duygu Yönetimi ve İlişki Özyeterlik Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Ayrıca 25-27 Ekim 2018 tarihleri arasında yapılan 20. Uluslararası Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik kongresinde bildiri olarak sunulmuştur

** Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Muş, yakan.86@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-3946-7356

*** Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yenişehir/Mersin, binkiran2009@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9027-2872

■ **Başvuru:** 01 Ocak 2019

■ **Kabul:** 11 Şubat 2019

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2019153601

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Cite this article as: Akan, Y. & Kıran, B. (2019). Şiddeti Azaltma Psiko-eğitim Programı'nın (ŞAPP) Eşine Şiddet Uygulayan Erkeklerin Saldırganlık, Duygu Yönetimi ve İlişki Özyeterlik Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, No. 1, s. 31-65.

Testi”, “Kovaryans Analizi” ve “Karışık Ölçümler İçin İki Yönlü Anova (Tekrarlı)” kullanılmıştır. Yapılan analizlerde geliştirilen programın (ŞAPP’ın), eşine şiddet uygulayan erkeklerin saldırganlıklarını azaltmada, duyguları yönetme becerilerini ve ilişki özyeterliklerini arttırmada etkili olduğu görölmüş ve ŞAPP’ın Türkiye’de şiddet uygulayan erkeklere uygulanabilir geçerli ve güvenilir bir program olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda ŞAPP’ın yaygınlaştırılması, benzer özelliklere sahip diğer erkeklere de uygulanması, önleyici faaliyet olarak da okullarda, halk eğitim merkezlerinde veya Rehberlik Araştırma Merkezleri (RAM) gibi benzeri kurumlarda öğrencilere ve velilere yönelik psikolojik danışmanlar veya alan uzmanları tarafından uygulanması gibi önerilerde bulunulmuştur.

Abstract

The aim of this study is to develop the Violence Reduction Psychoeducation Program (VRPP) and to examine the effect of this program on the levels of aggression, emotional management and relationship self-efficacy of men who have been violent towards their partners. The study uses a semi-experimental design, called the Solomon four-group model with pre-test-post-test. The sample consists of 52 convicted males in the Mersin Probation Service who committed violent crime and used violence on their partners. They were selected by the random sampling method. Two experimental and two control groups were formed by simple unselected method. The experimental groups were given 12 sessions of the Violence Reduction Psychoeducation Program (VRPP) over 12 weeks for 90-110 minutes a week. For the analysis of the data, the independent sample t test, covariance analysis, and two-way mixed ANOVA analysis of variance were used. The program developed was effective in reducing the aggressiveness of men who used violence against their partners, and in increasing their emotional management skills and relationship self-efficacy. The VRPP was found to be a valid and reliable program and is thus applicable to men who use violence in Turkey.

Extended Abstract

Purpose: Violence is a recurring factor in families and in society as a whole, and is a destructive aspect of human life. Studies show that women are more likely to be exposed to violence from a partner. Understanding why men are violent towards their partners is important in helping them to change and develop and thus in preventing violence reoccurring. To this end, developing and implementing programs for men who have been or are violent is a major priority in the prevention

of violence. Until now, no such program has existed in Turkey. For this purpose, a program called the Violence Reduction Psychoeducation Program (VRPP), which includes the topics of communication, conflict resolution, empathy, anger management, emotional management, relationship self-efficacy, gender awareness, and violence awareness training was developed and given to men who carried out domestic abuse.

Method: To develop the VRPP, the domestic and international literature was reviewed and the outline of the program was developed with regard to Turkish culture in particular. At each stage of the development of the program, detailed interviews were conducted with five experts, three of them in the field of program development and two in the field of counseling and guidance. After the framework of the program was set, eight men who had been violent towards their spouses were placed on a draft version of the program and some deficiencies in it were determined (such as making certain activities easier to understand, combining some activities, adding new activities as needed). The necessary corrections were made and the program was adapted for the study group. In order to carry out the research, permission was obtained from the Ministry of Justice and the Social Sciences Ethics Committee of Mersin University. The program was then implemented with 52 convicted men who were on probation in the Mersin Probation Service. In this study a semi-experimental design, the Solomon four group pre-test-post-test method, was used. Two control groups were formed by simple random sampling. The VRPP was given to the experimental groups for 90-100 minutes per week over a period of 12 weeks. In order to test the effectiveness of the program, The Relationship Self-Efficacy Scale, The Emotional Management Skills Scale and The Aggression Scale were applied as a pre-test and post-test to all groups. For the analysis of the data, the independent sample t test, covariance analysis, and two-way ANOVA for mixed measurements were used.

Findings: According to the independent sample t test results obtained from the pre-test data of all scales, the levels of the groups were found to be equal before the application (Aggression Scale: $p = 0.32$; Emotional Management Skills Scale: $p = 0.99$; Relationship Self-Efficacy Scale: $p = 0.06$; $p > 0.05$). Since the pre-test and post-test data of all scales meet the assumption of normality and homogeneity, parametric tests were used for all analyses, and it was determined that the men who had attended the VRPP had reduced levels of aggression and increased emotional management skills and relationship self-efficacy levels.

Results and Recommendations:

The VRPP reduced aggressiveness in men who had been violent towards their partners and was effective in increasing emotional management

skills and relationship self-efficacy. The VRPP is thus applicable to men who have been domestically violent in Turkey and was concluded to be a valid and reliable program. The VRPP is the first program prepared for men who have been violent in Turkey. It is thought that it will contribute to the development of "Psychological Counseling and Guidance" and act as a guide in eliminating the deficiencies in this area, as well as providing basic life skills to those who receive it. The program can be beneficial to men who have high levels of violence and aggression, and it caused by the Ministry of Family and Social Policies, the Ministry of Education, and the Ministry of Justice.

The program can be promoted to relevant managers and psychologists, psychological counselors and other experts in public and private organizations who are trying to rehabilitate violent offenders. The program can be printed out and applied where necessary. The program could be useful for all students, especially those with tendencies towards violence and could be applied to groups by counselors in schools. During the implementation of the program, it was found that men who were violent and their partners lacked information about communication, anger management, emotional management, conflict/problem-solving skills and empathy. Seminars, courses, in-service training and group workshops may be useful for both men and their partners in teaching them about topics such as communication, anger management, emotional management, conflict/problem-solving skills and empathy. It is thought that informative studies (seminars, courses, in-service training, group guidance, etc.) may be useful for both men and their partners in subjects such as communication, anger management, emotion management, conflict / problem solving skills and empathic skills.

Anahtar Kelimeler: Eş Şiddeti, Şiddeti Azaltma Programı, Saldır-ganlık, Duygu Yönetimi, İlişki Özyeterliği

Keywords: Partner Violence, Violence Mitigation Program, Aggres-sion, Emotional Management, Relationship Self-Efficacy

Giriş

Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan 2002-2011 yılları arasındaki suç istatistiklerine göre 15.181 kişi Şiddet suçu işlemekten hüküm giymiőtir. Bu kişilerin 14.847'si (% 98) erkek, sadece 334'ü kadındır (TÜİK, 2011). Şiddet ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceleyen araőtirmalar incelendiğinde erkeklerin Şiddete daha fazla baővurduęu görölmektedir (Aspy ve ark., 2004; Komarovskaya ve ark., 2007; Sargın, 2008; Söğüt, 2011; Xie ve ark.,

2012; Cohen, 2014). Bu verilerden de görülebileceği gibi ortaya çıkan Şiddetin çoğu erkek eliyle meydana gelmektedir. Erkeklerin uyguladığı Şiddetin çoğunluğu aile içinde ve eŐe yönelik olmakta ve “eş Şiddeti” denilince de genellikle “erkeğin” eşine uyguladığı Şiddet akla gelmektedir. Yapılan araştırmalarda da Şiddetin en çok aile içinde ve erkekler tarafından kadına yönelik olarak gerçekteŐirildiđi görülmektedir (TaŐçı, 2003; Söğüt, 2011; Powers ve Kaukinen, 2012; İzmirli, 2013). Türkiye’de son yıllarda meydana gelen kadın cinayetlerinin sayısına baktığımızda 2015 yılında 303, 2016 yılında 328 ve 2017 yılında 409 kadın erkekler tarafından öldürülmüŐtür. Sonuçlara baktığımızda her geçen yıl, erkekler tarafından öldürülen kadınların sayısının artmakta olduğu söylenebilir (Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2018).

Erkeklerin eşlerine Şiddet uygulamasının biyolojik, psikolojik ve toplumsal-kültürel sebepleri bulunmaktadır. Biyolojik sebepler arasında; erkeklik hormonu (Gustavson, 2009), dürtüsellik seviyesinin yüksek olması (Seager, 2005; Chapple ve Johnson, 2007), vücuttaki serotonin azlığı (Erten ve Ardalı, 2007), beyninde oluşan nörokimyasal bozukluklar (Subaşı ve Akın, 2003) ve kullanılan ilaçlar ile bağımlılık yaratan maddeler (Gök, 2009) gösterilmektedir. Psikolojik sebepler arasında; ihtiyaçlar ve dürtülerin doyum-suz kalması sonucunda oluşan engellenme hali (Vatandaş, 2003), paranoid kişilik bozuklukları gibi psikolojik rahatsızlıklar (Subaşı ve Akın, 2003), geçmişte Şiddete maruz kalmak (Wareham ve ark., 2009; Willis ve ark., 2010; Kesebir ve ark., 2011; Özdemir ve Sezgin, 2011) ve erken yaşta sosyal öğrenme yoluyla Şiddetin öğrenilmesi (Straus, 1999; Willis ve ark., 2010) gösterilmektedir. Toplumsal ve kültürel sebepler arasında; Şiddetin toplumda normal karşılanması ve destek görmesi (Balcıoğlu, 2001), ataerkil sistem, yoksulluk, eğitimsizlik, savaŐlar, göçler (Çivi ve ark, 2008) ve Şiddete karşı olumlu tutum geliŐtirmesine sebep olan medya yayınları (Durmuş, 2013) gösterilmektedir.

EŞine Şiddet uygulayan erkeklerin Şiddet davranışları nasıl önlenecektir? Şiddeti ve töre cinayetlerini engellemede mağduru koruyan kadın sığınma evleri ve erkeklerin evden uzaklaŐtırılması

gibi yasaların tek başına yeterli olmadığı (Yüksel, 2016; Akan ve Kıran, 2017), hatta eşine şiddet uygulayan erkeklere uygulanan yasal önlemlerin erkekleri daha da kışkırttığı görülmektedir (Mullaney, 2007; Birkley ve Eckhardt, 2015). Mağdur kadınları eş şiddetine karşı koruyucu önlemler alınsa dahi bu önlemler erkek şiddetinin önünün alınmasında yetersiz kalmaktadır. Bundan dolayı öncelikle erkeklerin anlaşılması, erkek algısından yola çıkılarak şiddet sorununun temellerinin fark edilmesi ve bu doğrultuda yapılacak çalışmalar sonucunda erkeklerin değişimi için ortaya çıkan çözüm önerilerinin uygulanması önceliklidir.

Ulaşılan çalışmalarda eşine şiddet uygulayan erkeklerin eğitilmesinin ve değişiminin şiddeti azaltmada etkili olduğuna inanılmaktadır (Altınay ve Arat, 2007; Efe ve Ayaz, 2010; Körükçü ve ark., 2012). Birleşmiş Milletler, şiddetin çözümü ve erkek-kadın eşitliğinin sağlanması için erkeklerin değişiminin önemine vurgu yapmış ve gelişmiş ülkelerde eşine şiddet uygulayan erkeklerin gelişimi ve değişimi için, bu bireylerin grup uygulamalarına veya eğitimlere katılmaları zorunlu hale getirilmiştir (Mullaney, 2007). Eşine şiddet uygulayan erkeklerin değişimi ve gelişimi için ilk olarak 1976 yılında Londra'da kurulan şiddeti önleme derneği; daha sonra cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesi için 1991 yılında kurulan ve 60 ülkeye yayılan "White Ribbon" (beyaz kurdele) erkek derneği, günümüzde ise eşine şiddet uygulayan erkeklerin eğitilmesi için "Duluth Modeli", "Emerge Modeli" ve "Amend Modeli" gibi programların geliştirilmesi şiddet sorununun azaltılmasına büyük katkı sağlamıştır (Öztürk, 2014). Eşine şiddet uygulayan erkeklere yönelik bu programların temel amacı, erkeklerin şiddet algısını değiştirmek ve erkeklerde eksik olduğu düşünülen iletişim, çatışma çözme gibi bazı becerileri kazandırmaktır. Yapılan çalışmalarda da şiddet uygulayan erkeklerde iletişim (Çelik, 2015), çatışma çözme (Loseke, 2005), öfke yönetimi (Gök, 2009), duygu yönetimi (Tüzer ve Göka, 2007), ilişki özyeterlik (Dangelo, 2005) ve empati (Çelik, 2015) gibi temel yaşam becerilerinin kazandırılmasının önemine sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Grossman (1997) öfke yönetimi, dürtü kontrolü, problem çözme ve empati gibi becerileri içine alan bir programın erken yaşta özellikle erkek öğrencilere uygulamanın

onlarda Şiddet ve saldırganlığı % 41 oranında azalttığını ifade etmiştir.

Erkeklerin kadınlara uyguladığı eş Şiddetinin temelinde erkeklerin kendine güven sorunu olduğu yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır (Jacobson ve Gottman, 1998; Peralta ve ark., 2010). EŞ Şiddeti uygulayan erkeklerde ilişki özyeterlik inancını geliştirmenin erkeklerin kendine olan güvenini arttırdığı gibi Şiddeti de azalttığı görölmektedir (Zengin, 2003). Yapılan bir araştırmada Şiddeti önleme programları tamamlandıktan sonra erkeklerin, ilişkinin eşitlik üzerine kurulması gerektiğini düşünme ve ilişkide açık bir iletişim tarzını benimseme gibi bazı ilişki özyeterlik becerilerinde gelişme gösterdikleri görölmüŐtür (Dangelo, 2005).

EŞine Şiddet uygulayan erkeklerin çoğunluğu geçmişte sevgi eksikliği yaŐamıŐtır (Balcioğlu, 2001; Kocacık, 2004) ve duyguları bastıran ataerkil bir kültürde büyümüŐtür (Wang ve ark., 2002). Erkeklerde duyguları yönetme becerisini geliştirmenin onlarda öfkeyi (Johnston, 2003; Aydın, 2010), Şiddet gibi davranış problemlerini azalttığı (Vorbach, 2002; Blair ve ark., 2004; Yaşarsoy, 2006; Schultz ve ark., 2011; Havighurst ve ark., 2013; Kuyucu ve Tepeli, 2013) ve problem çözme becerisini geliştirdiği (Güler, 2006; Rader, 2010) ortaya çıkmıştır.

Alanyazın tarandığında Türkiye’de erkek Őiddetini azaltmaya veya önlemeye yönelik herhangi bir programa rastlanılmamıŐtır. Araştırmaların daha çok Şiddete maruz kalanla ilgili olduğu görölmektedir. Oysaki eşine Şiddet uygulayan erkeklerin ilk başta anlaşılması ve daha sonra değişimi Şiddeti önlemede önem taşımaktadır (Çelik, 2015). Alanyazın araŐtırmasından elde edilen sonuçlardan da yola çıkılarak Türkiye’de özellikle eş Şiddeti uygulayan erkeklere yönelik düşünce, duygu ve davranış değişikliğine yönelik programların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle eşine Şiddet uygulayan erkeklere yönelik bir programın geliştirilmesi ihtiyaç olarak gözlenmiŐ ve bu doğrultuda eşine Şiddet uygulayan erkeklere yönelik bilişsel davranışçı yaklaşım temelli olarak hazırlanan Şiddet konusunda bilgilendirme, iletişim becerisi, öfke yönetimi, empatik beceri ve çatışma çözme becerisinin yanı sıra özelde

ilişki özyeterliği ve duygu yönetimini kapsayan “Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programı” (ŞAPP) adı altında psikoeğitsel bir program geliŐtirilip uygulanmıştır.

Türkiye’de bir kadının; sevgilisi, niŐanlısı veya kocası olan bir erkek tarafından maruz kaldığı eş őiddetiyle ilgili olaylar çok yoğun yaŐanmasına rağmen eşine şiddet uygulayan erkeklerin değişimi ile ilgili araştırmalara az rastlanmaktadır. Bu araştırmanın ölkemizde bu alandaki eksikliğin giderilmesine katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Ayrıca özellikle şiddet ve saldırganlık üzerindeki etkisi aÇısından ilişki özyeterliğinin ve duygu yönetiminin öneminin araştırılması ve yükseltilmesine yönelik ilk ھاalıŐma olması aÇısından da önemli olacağına inanılmaktadır.

Araştırmanın hipotezleri Őunlardır:

1. Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programı (ŞAPP) eşine şiddet uygulayan erkeklerin “Saldırganlık” düzeylerini etkilemektedir.

2. Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programı (ŞAPP) eşine şiddet uygulayan erkeklerin “Duyguları Yönetme Becerilerini” etkilemektedir.

3. Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programı (ŞAPP) eşine şiddet uygulayan erkeklerin “İlişki Özyeterliğini” etkilemektedir.

Yöntem

Örnekleme

Bu araştırmada, “Ön Test-Son Test Kontrol Gruplu Solomon Dört Grup Modeli” olarak tanımlanan desen kullanılmıştır. Ön test-son test kontrol gruplu solomon dört grup modelinin simgesel görünümü Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Ön Test-Son Test Kontrol Gruplu Solomon Dört Grup Modeli

Gruplar	Yansızlık	Ölçüm 1			Deneysel Uygulama	Ölçüm		
		S. Ölçeği	D.Y. Ölçeği	i.Ö. Ölçeği		S. Ölçeği	D.Y. Ölçeği	i.Ö. Ö.
G1	R	O1.1	O1.2	O1.3	X	O2.1	O2.2	O2.3
G2	R				X	O2.1	O2.2	O2.3
G3	R	O1.1	O1.2	O1.3		O2.1	O2.2	O2.3
G4	R					O2.1	O2.2	O2.3

Tablo 1’de görüldüğü gibi bu çalışmada da iki deney, iki kontrol grubu belirlenmiştir. İki deney grubuna ŞAPP programı uygulanırken, iki kontrol grubuna herhangi bir işlem yapılmamıştır. Deney-1 ve Kontrol-1 gruplarına ön test uygulanırken Deney-2 ve Kontrol-2 gruplarına ön test uygulanmamıştır. Ayrıca bu dört çalışma grubunun hepsine son test uygulanmıştır.

Çalışma grubunun oluşturulmasında araştırma problemleri dikkate alınarak seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yönteminden yararlanmıştır. Seçkisiz olmayan amaçlı örnekleme yönteminin, araştırmacının çalışma hakkındaki bilgileri, literatür taramasından elde edilen bulgular ve araştırmacının kişisel kararı nedenleri ile uygun olduğu görülmektedir (Büyüköztürk ve ark., 2012). Bu doğrultuda araştırmanın amacına bağlı olarak Mersin Denetimli Serbestlik Müdürlüğüne bağlı şiddet suçundan hüküm giymiş ve eşine şiddet uygulamış 64 erkek çalışma grubu olarak belirlenmiştir. Araştırmanın katılımcıları, basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılarak 16’şar kişilik iki deney ve 16’şar kişilik iki kontrol grubuna ayrılmıştır. Katılımcılardan 12’si işlediği suçtan dolayı tekrar cezaevine girme, başka şehire taşınma, sonradan gün ve saati uygun olmadığını mazeret göstererek devam etmek istememe gibi nedenlerle çalışmayı yarım bırakmıştır. Böylece Deney-1 grubu 14 kişi, Deney-2 grubu 12 kişi, Kontrol-1 grubu 13 kişi ve Kontrol-2 grubu 13 kişi ile çalışmayı tamamlamıştır. Araştırmanın örnekleme ilişkin bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmanın Örneklemine İlişkin Demografik Bilgiler

Değişkenler		Deney 1		Deney 2		Kontrol 1		Kontrol 2	
		Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)
Medeni Durum	Evli	12	85,7	7	58,3	8	61,5	9	69,2
	Boşanmış	2	14,3	5	41,7	5	38,5	4	30,8
Eğitim Seviyesi	İlkokul	5	35,7	4	33,3	5	38,5	7	53,8
	Ortaokul	4	28,6	2	16,7	5	38,5	2	15,4
	Lise	4	28,6	5	41,7	1	7,7	3	23,1
	Üniversite	1	7,1	1	8,3	2	15,4	1	7,7
	Lisansüstü	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Gelir Durumu	0 - 1.500	6	42,9	3	25,0	6	46,2	5	38,5
	1.501-3.000	6	42,9	7	58,3	7	53,8	6	46,2
	3.001-5.000	1	7,1	2	16,7	0	0,0	2	15,4
	5.001-10.000	1	7,1	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	10.000 Üzeri	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Yaş Aralığı	18-25	1	7,1	2	16,7	2	15,4	1	7,7
	26-35	6	42,9	5	41,7	7	53,8	2	15,4
	36-45	5	35,7	3	25,0	3	23,1	8	61,5
	46-60	1	7,1	2	16,7	1	7,7	2	15,4
	60 Üzeri	1	7,1	0	0,0	0	0,0	0	0,0

Tablo 2'deki verilere göre Deney-1 grubundaki 14 katılımcının % 85,7'si evli, % 42,9'unun yaşları 26-35 arasında, % 35,7'si ilkokul mezunu ve % 42,9'unun gelir düzeyleri 0-3000 TL arasındadır. Deney-2 grubundaki 12 katılımcının % 58,3'si evli, % 41,7'sinin yaşları 26-35 arasında, % 41,7'si lise mezunu ve % 58,3'ünün gelir düzeyleri 1501-3000 TL arasındadır. Kontrol-1 grubundaki 13 katılımcının % 61,5'i evli, % 53,8'inin yaşları 26-35 arasında, % 38,5'i ilkokul ve ortaokul mezunu ve % 53,8'inin gelir düzeyleri 1500-3000 TL arasındadır. Kontrol-2 grubundaki 13 katılımcının % 69,2'si evli, % 61,5'inin yaşları 36-45 arasında, % 53,8'i ilkokul mezunu ve % 46,2'sinin gelir düzeyleri 1500-3000 TL arasındadır.

Psikoeğitim programının uygulanması öncesinde Deney-1 ve Kontrol-1 gruplarında yer alan katılımcıların saldırganlık, duygu yönetimi ve ilişki özyeterlik düzeyleri bakımından eşdeğer (denk) olup olmadığı ilişkisiz ölçümler için t testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Deney ve Kontrol Gruplarının Ön Test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin t Testi Sonuçları

Ön Testler	Grup	N	$\bar{X}$	Ss	t	Sig(p)
Saldırganlık Ölçeği	Deney 1	14	137,64	8,09	-1,01	,32
	Kontrol 1	13	141,76	12,7		
Duyguları Yönetme B. Ölçeği	Deney 1	14	95,50	15,8	-0,06	,99
	Kontrol 1	13	95,53	16,8		
İlişki Özyeterlik Ölçeği	Deney 1	14	63,35	5,07	-1,96	,06
	Kontrol 1	13	67,53	5,95		

Yapılan bağımsız örneklem için t testi sonucunda Tablo 3'te de görüldüğü gibi grupların ortalamaları arasında tüm ölçeklerin ön test sonuçlarına göre uygulama öncesinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur (Saldırganlık Ölçeği $p=0,32$; Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği $p=0,99$; İlişki Özyeterlik Ölçeği $p=0,06$ $p>0,05$). Yani grupların seviyesinin uygulama öncesinde birbirine denk olduğu ortaya çıkmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Lopez ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilen ve araştırmacı tarafından uyarlanan "İlişki Özyeterlik Ölçeği", Çeçen (2002) tarafından geliştirilen "Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği", Tuzgöl (1998) tarafından geliştirilen "Saldırganlık Ölçeği" ve "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. 3 alt boyuttan oluşan "İlişki Özyeterlik Ölçeği"nin iç tutarlık katsayıları tüm ölçek için .81, alt ölçekler için sırasıyla .81, .75 ve

.61; test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise iki hafta ara ile 0,90 olarak hesaplanmıŐtır. 6 alt boyuttan oluşan ‘‘Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği’’nin iç tutarlık katsayıları tüm ölçek için .83, alt ölçekler için sırasıyla .79, .70, .67, .65, .64 ve .62; test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise üç hafta ara ile 0,81 olarak hesaplanmıŐtır. Tek boyuttan oluşan ‘‘Saldırđanlık Ölçeği’’nin iç tutarlık katsayıları 0,71 olarak bulunmuştur. Ölçeğin test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise 2 hafta ara ile 0,75 olarak hesaplanmıŐtır.

İŞlem

Araştırma için, Adalet Bakanlığından araştırma uygulama izin onayı ve Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulundan, Etik Kurul Kararı alınmıştır. Araştırma izinlerinin alınmasından sonra, Mersin Denetimli Serbestlik Müdürlüğünde Şiddet suçundan hüküm giymiş erkeklerin belirlenmesine yönelik tarama çalışması yapılmıştır. Çalışma için uygun örneklem belirlendikten sonra Mersin Denetimli Serbestlik Merkezinde bu bireylerle görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde Şiddet uygulayan erkeklere eş Şiddeti ile ilgili açık uçlu sorular sorulmuŐ ve Şiddet uygulayan hükümlü erkeklerin vaka sorumluları ile görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda eş Şiddeti uygulama yaşantısı olan erkekler araştırmanın örneklemine alınmıştır. Araştırmanın örneklemine alınan eşine Şiddet uygulayan 64 erkekle ön görüşmeler yapılarak programa gönüllü katılımları için hazırlanan ‘‘Gruba katılım kontratı’’ imzalatılmıŐ ve programın amacı, uygulama yeri, zamanı, süresi gibi açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Deney ve kontrol grupları belirlendikten sonra erkeklere programın içeriği, günü, saati ve yeri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Yapılan görüşmeler doğrultusunda uygulamaların her hafta salı günleri Deney-1 grubu için 13.30-15.20 saatleri ve Deney-2 grubu için 15.30-17-20 saatleri arasında Mersin Denetimli Serbestlik grup rehberliği odasında yapılması kararlaŐtırılmıŐtır. Önce ön test ölçekleri nasıl doldurulacağı hakkında gerekli bilgiler verilerek Deney-1 ve Kontrol-1 grubuna uygulanmıştır. Daha sonra deney grubunda yer alan erkeklere 12 oturumluk Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programı (ŞAPP) uygulanmıştır. Deney grupları

uygulamaları 30 Ocak-17 Nisan 2017 tarihleri arasında yapılmıştır. Kontrol gruplarında yer alan erkeklere herhangi bir işlem yapılmamıştır. Son olarak uygulamalar biter bitmez, tüm gruplara son test ölçükleri uygulanmıştır.

Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programının (ŞAPP) Geliştirilmesi ve Uygulanması Süreci

Bu programın geliştirilmesi için öncelikle yurt içi ve yurt dışı alanyazın taraması yapılmıştır. Alanyazın taramasında bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı olarak yapılmış olan programlara odaklanılmıştır. Yapılan geniş kapsamlı alanyazın taraması sonucunda geliştirilen programı ana hatları ile nasıl olması gerektiği netlik kazanmıştır. Programın geliştirilmesinin her aşamasında üçü psikolojik danışma ve rehberlik alanında ikisi de program geliştirme alanında olmak üzere beş öğretim üyesinin görüşlerine başvurulmuş, bu uzmanlarla program üzerinde ayrıntılı görüşmeler yapılmış ve uzman görüşleri doğrultusunda programa son şekli verilmiştir.

Programın çerçevesi oluşturulduktan sonra Mersin Toroslar ilçesine bağlı Selçuklar Ortaokulu'nda 2017-2018 eğitim öğretim yılında öğrenim gören 8 öğrencinin babası ile programın ön denemesi kapsamında altı oturumluk bir çalışma yapılmıştır. Yapılan bu altı oturumluk ön deneme çalışmasında programda; bazı etkinliklerin daha basit anlaşılır hale getirilmesi, bazı etkinliklerin birleştirilmesi, ihtiyaç duyulan yeni etkinliklerin eklenmesi gibi bazı eksiklikler saptanmış ve gerekli düzeltmeler yapılarak program çalışma grubuna uygun hale getirilmiştir.

Geliştirilen programın uygulama çalışmaları Mersin Denetimli Serbestlik Müdürlüğüne tâbi hükümlü erkeklerle gerçekleştirilmiştir. On iki oturumdan oluşan program, salı günleri Denetimli Serbestlik Merkezi grup eğitim odasında 1.deney grubuna saat 13.30'da, 2.deney grubuna ise saat 15.30'da uygulanmış ve her bir oturum, ortalama 90 dakika ile 110 dakika arası sürmüştür. Programdaki her bir oturum şu konulardan oluşmaktadır:

1. Oturum= İletişim
2. Oturum= Dinleme
3. Oturum= Çatışma Çözme
4. Oturum= Duygu Yönetimi
5. Oturum= Empati
6. Oturum= Düşünce (Biliş) Farkındalık Eğitimi
7. Oturum= Toplumsal Cinsiyet Farkındalık Eğitimi
8. Oturum= Şiddet Bilinçlenme Eğitimi
9. ve 10. Oturum= Öfke Yönetimi
11. Oturum= Özyeterliğı Geliştirme
12. Oturum= İlişki Özyeterliğı Geliştirme

Oturumların işlenişine ayrıntılı örnek olarak dördüncü oturum şu şekilde uygulanmıştır: Önce önceki oturumun özeti kısaca yapılmış ve ev ödevleri gözden geçirilmiştir. Bu oturumun amaçları hakkında grup üyeleri bilgilendirilmiş, duygu yönetimi hakkında üyelere bilgi verilmiştir. Dağıtılan “Duygu ifade eden” kelimeler formuna grup üyeleri en çok yaşadıkları duyguları işaretlemiş ve sonra formda yer alan duygu kelimeleri açıklanmıştır. Daha sonra dağıtılan “Olumlu duygu ifade eden kelimeler” formuna da grup üyeleri en çok yaşadıkları duyguları işaretlemiş ve gönüllü grup üyeleri cevaplarını grupla paylaşmıştır. Dağıtılan “Olumlu duygu ifade eden cümleler” formuna örnek cümleler okunduktan sonra grup üyeleri kendileri ve eşleri hakkında en az üç tane olumlu cümle yazmıştır. Duygu dili objeleri, dağıtılan form doğrultusunda açıklanmış ve grup üyeleri kendileri ile eşleri hakkında en az 5 tane duygu dili objesini dağıtılan forma yazmıştır. Gönüllü grup üyeleri, forma yazdığı cevapları grupla paylaşmıştır. Duygularla ilgili hikâyeler okunmuş, ev ödevleri verilmiş ve bu oturumun özeti yapılarak oturum sonlandırılmıştır.

Verilerin Analizi ve Kullanılan İstatiksel Teknikler

Verilerin çözülmesi işlemi yapılmadan önce ilk olarak veri setindeki kayıp değerler incelenmiş, tüm veri setlerinde kayıp değerlerin %5'in altında olduğu ve herhangi bir örüntü sergilemediği belirlenmiştir. Ayrıca ölçek maddelerinin her birinde (univariate) ve madde birleşimlerinde (multivariate) aykırı değerler (outlier) incelenmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin belirlenebilmesi için normallik testi yapılmış, ayrıca varyansların homojenliğini test etmek için ise Levene testi gerçekleştirilmiştir. Normallik testine ilişkin veriler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Normallik Testine İlişkin Bulgular

Ölçek	Grup	N	Normallik Testi Shapiro-Wilk Sig.(p)		Normallik Testi "Kolmogrow-Simironov" Sig.(p)	
			Ön Test	Son Test	Ön Test	Son Test
Saldırganlık Ölçeği	Deney 1	14	,069	,316	,097	,200
	Deney 2	12		,444		,200
	Kontrol 1	13	,692	,436	,200	,200
	Kontrol 2	13		,097		,200
Duygu Y. Ölçeği	Deney 1	14	,902	,455	,200	,200
	Deney 2	12		,506		,200
	Kontrol 1	13	,239	,448	,200	,200
	Kontrol 2	13		,791		,200
İlişki Ö. Ölçeği	Deney 1	14	,111	,613	,200	,191
	Deney 2	12		,441		,200
	Kontrol 1	13	,069	,204	,076	,102
	Kontrol 2	13		,717		,200

Yaygın bir şekilde kullanılan Anova, Ancova, t testi, regresyon analizi gibi parametrik testlerin kullanılabilmesi için verilerin normallik (Büyüköztürk, 2012) ve homojenlik (Kalaycı, 2014)

varsayımını karşılaması gerekir. Normallik ve homojenlik testlerinde ve yapılan diğer analizlerde ölçüt olarak kabul edilen anlamlılık değeri $p < .05$ 'tir (Büyüköztürk, 2012). Normallik testi için; veri sayısı 30'dan büyük olduğu zaman Kolmogrow-Smirnov testi kullanılır (Kalaycı, 2014). Ancak bazı araştırmacılara göre örneklem büyüklüğünün 50'den az olduğu durumlarda Kolmogorov Smirnov testi yeterli güce sahip değildir (Schoder, Himmelmann ve Wilhelm, 2006). Bundan dolayı, yapılan çalışmadaki veri sayısı (52 kişi) 50 sınırına yakın olduğu için hem Kolmogrow-Smirnov hem de "Shapiro-Wilk" testi "p" değerlerine bakılmıştır. Tablo 4'e baktığımızda normallik testindeki tüm ölçeklerin "Kolmogrow-Smirnov" ve "Shapiro-Wilk" testlerinin "p" değerleri .05'ten büyük olduğundan tüm gruplar için veriler normal dağılım göstermiştir. Ölçeklerin çarpıklık değerleri ön testler .089, .249 ve -.78; son testler -.081, -.100 ve -.329 olarak bulunmuştur. Basıklık değerler ise ön testler .225, -.768 ve .68; son testler ise -.969, -.329 ve -.721 olarak bulunmuştur. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal olduğu görülmüştür. Varyansların homojenliğini test etmek için ise Levene testindeki "p" değerlerine bakılır (Kalaycı, 2014). Homojenlik testinde de tüm ölçekler için "p" değerleri 0.05'ten büyük olduğu için grupların varyansları homojendir. Bu sonuçlardan yola çıkılarak normallik ve homojenlik varsayımını karşılayan tüm verilerin analizleri için parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Deney ve kontrol grupları belirlendikten sonra grup denkliklerinin belirlenmesinde "İlişkisiz Ölçümler İçin t Testi" yapılmıştır. Araştırma denencelerin test edilmesinde iki analizden yararlanılmıştır. Öncelikle "Karışık Ölçümler İçin İki Yönlü Anova (Tekrarlı)" gerçekleştirilmiştir. Büyüköztürk'e (2012) göre tek faktör üzerinde tekrarlı ölçümlerin yapıldığı ön test son test kontrol gruplu desenlerde "Karışık Ölçümler İçin İki Yönlü Anova"nın kullanılması uygun görülmektedir. Bundan dolayı verilerin analizinde Karışık Ölçümler İçin İki Yönlü Anova (Tekrarlı) tekniği kullanılmıştır. Karışık Ölçümler İçin İki Yönlü Anova, işlem gruplarına bağlı bir biçimde ilişkisiz ölçümlerin ve zamana bağlı bir biçimde tekrarlı ölçümlerin olduğu iki faktörlü karışık desenlerde, uygulanan deneysel işlemin etkililiğine ilişkin grup "x" ölçüm ortak etkisini ve

grup ile ölçüm faktörlerinin temel etkilerini test etmek için kullanılmaktadır (Büyüköztürk, 2012). “Karışık Ölçümler İçin İki Yönlü Anova” analizinin yapılabilmesi için verilerin normallik (Büyüköztürk, 2012) ve homojenlik (Kalaycı, 2014) varsayımını karşılaması gerekir. Varyansların homojenliğini test etmek için ise Levene testindeki “p” değerlerine bakılır (Kalaycı, 2014). Normallik ve homojenlik testlerinde ölçüt olarak kabul edilen anlamlılık değeri $p < .05$ 'tir (Büyüköztürk, 2012).

Daha sonra ön test etkisi kontrol altına alınarak “Kovaryans Analizi (ANCOVA)” yapılmıştır. Kovaryans analizine genellikle ön test-son test kontrol gruplu desenlerde, deney ve kontrol grubunun son test ölçümleri arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını test etmek için başvurulmaktadır. Burada ön test ölçümleri ortak değişken olarak tanımlanmakta ve ön testin son test üzerindeki etkisi kontrol edilmektedir (Büyüköztürk, 1998).

Fark testleri için “Scheffe” testi kullanılmıştır. Gruplar arasında mümkün olan bütün doğrusal kombinasyonların karşılaştırması için Scheffe çoklu karşılaştırma test istatistiği kullanılır (Kayri, 2009). İkili analizlerde anlamlılık değeri $p \leq 0.05$ alınmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, eşine şiddet uygulayan erkeklerin saldırganlık, duyguları yönetme becerileri ve ilişki özyeterliği düzeyleri üzerinde “Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programı'nın (ŞAPP)” etkisini incelemek amacı ile yapılan araştırmanın bulgularına yer verilmiştir.

Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programının Eşine Şiddet Uygulayan Erkeklerin “Saldırganlık” Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Yapılan normallik ve homojenlik testi sonucunda tüm verilerin normal dağıldığı (Deney-1 ön test: $p = .069$, son test: $p = .316$; Kontrol-1 ön test: $p = .692$, son test: $p = .436$) ve grupların varyansların homojen olduğu (Ön test: $p = .084$, son test: $p = .646$) görülmektedir. Bu verilerden yola çıkılarak “Karışık Ölçümler İçin İki Yönlü Anova”nın kullanılması uygun görülmüştür.

Deney-1 ve Kontrol-1 gruplarının “Saldırganlık Ölçeği” ön test ve son test puanlarına yönelik olarak öncelikle ortalama ve standart sapmalar hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Deney-1 ve Kontrol-1 Gruplarının Saldırganlık Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanlarına Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

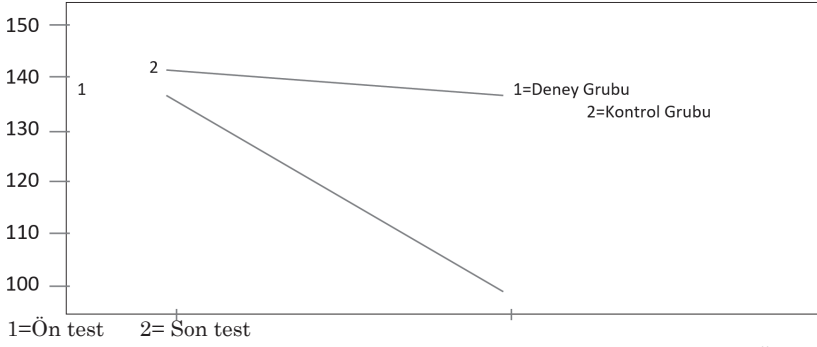
Ölçek	Grup	N	Ön Test		Son Test	
			$\bar{X}$	ss	$\bar{X}$	ss
Saldırganlık Ölçeği	Deney 1	14	137,64	8,09	101,14	12,47
	Kontrol 1	13	141,76	12,71	139,15	13,73

Tablo 5’teki verilere göre deney ve kontrol gruplarındaki eşine şiddet uygulayan erkeklerin saldırganlık ölçeğinden elde ettikleri puanlar incelendiğinde; Deney-1 grubunun ön test ortalamasının 137,64; son test ortalamasının 101,14 olduğu ve Kontrol-1 grubunun ön test ortalamasının 141,76; son test ortalamasının 139,15 olduğu görülmektedir. Deney-1 grubunun saldırganlık puan ortalamasında ciddi bir düşüş ($X_{\text{ön}} - X_{\text{son}} = -36,5$), Kontrol-1 grubu puan ortalamasında ise çok az bir düşüş ($X_{\text{ön}} - X_{\text{son}} = -2,61$) görülmektedir. Deney-1 ve Kontrol-1 grubundaki erkeklerin “Saldırganlık Ölçeği”nden almış oldukları ön test ve son test puanlarının ortalamaları arasında gözlenen farkın anlamlı olup olmadığı “Karışık Ölçümler İçin İki Yönlü Anova” (Split Plot ANOVA) ile test edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Deney-1 ve Kontrol-1 Gruplarının Saldırganlık Ölçeğinden Almış Oldukları Ön Test ve Son Test Puanlarının ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Ölçüm(Ön test- Son test)	5156,71	1	5156,71	73,23	,000
Grup (Deney/ Kontrol)	5984,28	1	5984,28	28,04	,000
Ölçüm * Grup	3869,74	1	3869,74	54,95	,000
Hata	1760,28	25	70,41		

Tablo 6’da görüldüğü gibi ölçüm*grup etkisi anlamlı bulunmuştur ($F=54,95$; $p<0,05$). Analiz sonuçlarına göre farklı gruplarda olma ve farklı zamanlardaki ölçümlerin ortak etkisi anlamlıdır. Yani “Saldırganlık Ölçeği” için Deney-1 grubundaki puan artışın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır ($p=,000$ ve $p<,05$). Elde edilen bu sonucun grafiksel gösterimi aşağıdaki tekrarlı ölçümler için İki Yönlü Anova grafiğinde verilmiştir.

Şekil 1. Deney-1 ve Kontrol-1 Gruplarının Saldırganlık Ölçeği Puanlarının İki Yönlü Anova Grafiği

Şekil 1’de görüldüğü gibi Deney-1 grubunun “Saldırganlık Ölçeği” puanları zaman içerisinde ciddi düşüş gösterirken, Kontrol-1 grubunun “Saldırganlık Ölçeği” puanlarında ise zaman içerisinde fazla bir değişim olmamıştır. Grupların ön test ortalamaları benzer olmasına rağmen son test ortalamaları farklı ise, bu farklılığın yapılan uygulamadan kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır (Larson, 2004). Elde edilen bu sonuçlar, ŞAPP’ın deney gruplarındaki eşine şiddet uygulayan erkeklerin saldırganlık düzeylerini azaltmada etkili olduğunu göstermektedir.

Kovaryans analizi yapılması için Tablo 4’te de görüldüğü gibi tüm verilerin normal dağıldığı (Deney-1 ön test: $p=.069$, son test: $p=.316$; Kontrol-1 ön test: $p=.692$, son test: $p=.436$), varyansların homojen olduğu (Ön test: $p=.084$, son test: $p=.646$) ve regresyon doğrularının eğiminin eşit olduğu ($p=.786$) görülmektedir. Bu durumda kovaryans analizi yapabilmek için gerekli bütün sayıltıların karşılandığı görülmüştür. Deney-1 ve Kontrol-1 gruplarının saldırganlık ölçeği son test puanlarına ilişkin kovaryans analizi sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Deney-1 ve Kontrol-1 Gruplarının Saldırganlık Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Kovaryans Analizi(ANCOVA) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Sig(p)
Ölçek Ön.Toplam	1144,17	1	1144,17	8,69	,007
Grup	8099,52	1	8099,52	61,53	,000
Hata	3159,22	24	131,63		
Toplam	399251,00	27			

Tablo 7 incelendiğinde, eşine şiddet uygulayan erkeklerin saldırganlık ölçeği ön test puanlarına göre düzeltilmiş son testten aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark vardır. Çünkü ön testin etkisi olmadan örneklem türleri arasındaki son test puanlarının p değeri $p=.000$ olarak bulunmuştur. Buna göre saldırganlık ölçeğinde ön testin etkisi olmasa bile Deney-1 ile Kontrol-1 grupları arasındaki son test puanları arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlar gösteriyor ki Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programı (ŞAPP), deney ve kontrol grupları arasında saldırganlık düzeylerinde anlamlı derecede farklılaşmaya neden olmaktadır. Deney ve kontrol grupları arasında saldırganlık düzeylerinde oluşan bu anlamlı farkın hangi grupların son test ortalamalarından kaynaklandığının belirlenmesi için “Scheffe Testi” yapılmıştır. “Scheffe Testi” sonucu elde edilen veriler Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Deney ve Kontrol Gruplarının Saldırganlık Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Scheffe Testi Analiz Sonuçları

(I)	(J)	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	Sig. (p)	
Scheffe	DENEY-1	DENEY-2	,10	5,39	1,000
		KONTROL-1	-38,01	5,28	,000
		KONTROL-2	-40,78	5,28	,000
	DENEY-2	DENEY-1	,10	5,39	1,000
		KONTROL-1	-37,90	5,49	,000
		KONTROL-2	-40,67	5,49	,000

Tablo 8'deki veriler incelendiğinde Deney-1 ile Kontrol-1 ve Kontrol-2; Deney-2 ile Kontrol-1 ve Kontrol-2; Kontrol-1 ile Deney-1 ve Deney-2; Kontrol-2 ile Deney-1 ve Deney-2 grupları arasında "Saldırganlık Ölçeği" son test puanlarında anlamlı farklılık vardır ($p=.000$; $p<.05$). Sonuç olarak deney grupları ile kontrol grupları arasında anlamlı farklılıklar vardır; fakat deney grupları kendi içerisinde (Deney-1 ile Deney-2 arasında), kontrol grupları da kendi içerisinde (Kontrol-1 ile Kontrol-2 arasında) "Saldırganlık Ölçeği" son test puan ortalamasında anlamlı bir farklılığa sahip değildir. Elde edilen bu sonuçlar ŞAPP'ın deney gruplarında yer alan eşine şiddet uygulayan erkeklerin saldırganlık düzeylerini azaltmada etkili olduğunu göstermektedir.

Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programının Eşine Şiddet Uygulayan Erkeklerin "Duyguları Yönetme Beceri" Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Yapılan normallik ve homojenlik testi sonucunda "Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği" için tüm verilerin normal dağıldığı (Deney-1 ön test: $p=.902$, son test: $p=.455$; Kontrol-1 ön test: $p=.239$, son test: $p=.448$) ve varyansların homojen olduğu (Ön test: $p=.720$, son test: $p=.926$) görülmektedir. Bu verilerden yola çıkılarak "Karışık Ölçümler İçin İki Yönlü Anova"nın kullanılması uygun görülmüştür.

Deney-1 ve Kontrol-1 gruplarının "Duyguları Yönetme Becerileri" ölçeği ön test ve son test puanlarına yönelik olarak öncelikle ortalama ve standart sapmalar hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Deney-1 ve Kontrol-1 Gruplarının Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanlarına Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

DY. Ölçeği	Grup	N	Ön Test		Son Test	
			$\bar{X}$	ss	$\bar{X}$	ss
Toplam	Deney 1	14	95,50	15,88	105,57	11,09
	Kontrol 1	13	95,53	16,80	88,69	9,56

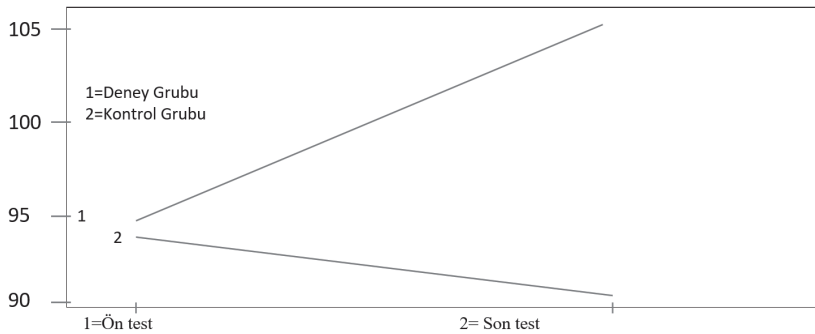
Tablo 9'a göre deney ve kontrol gruplarındaki erkeklerin duyguları yönetme becerileri incelendiğinde; Deney-1 grubunun ön test

ortalamalarının 95,50; son test ortalamalarının 105,57 olduğu ve Kontrol-1 grubunun ön test ortalamalarının 95,53; son test ortalamalarının 88,69 olduğu görülmektedir. Deney-1 grubunun “Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği” puan ortalamasında artış ($\bar{X}$ son - $\bar{X}$ ön = 10, 07), Kontrol-1 grubu puan ortalamasındaki ise düşüş ($\bar{X}$ son - $\bar{X}$ ön = -6,840) görülmektedir. Deney-1 ve Kontrol-1 grubundaki erkeklerin “Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği” ölçeğinden almış oldukları ön test ve son test puanlarının ortalamaları arasında gözlenen farkın anlamlı olup olmadığı “Karışık Ölçümler İçin İki Yönlü Anova” (Split Plot ANOVA) ile test edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Deney-1 ve Kontrol-1 Gruplarının Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeğinden Almış Oldukları Ön Test ve Son Test Puanlarının ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Sig (p)
Tüm Ölçek	Ölçüm(Ön test- Son test)	35,06	1	35,06	,35	,554
	Grup (Deney/ Kontrol)	955,86	1	955,86	3,44	,075
	Ölçüm * Grup	964,61	1	964,61	9,88	,004
	Hata	2439,31	25	97,57		

Tablo 10’da görüldüğü gibi tüm ölçek için ölçüm*grup etkisi anlamlı bulunmuştur ($F=9,88$; $p<0.05$). Analiz sonuçlarına göre farklı gruplarda olma ve farklı zamanlardaki ölçümlerin ortak etkisi anlamlıdır. Yani “Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği” için Deney-1 grubundaki puan artışının istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır ($p=.004$ ve $p<.05$). Tüm ölçek için elde edilen sonucun grafiksel gösterimi aşağıdaki iki yönlü Anova grafiğinde verilmiştir.

Şekil 2. Deney-1 ve Kontrol-1 Gruplarının Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği Puanlarının İki Yönlü Anova Grafiği

Şekil 2’de de görüldüğü gibi Deney-1 grubunun “Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği” puanları zaman içerisinde 10 puanlık bir artış gösterirken, Kontrol-1 grubunun “Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği” puanlarında ise 5 puanlık bir düşüş göstermiştir. Elde edilen bu sonuçlar, ŞAPP’ın deney gruplarındaki erkeklerin duyguları yönetme becerilerini arttırmada etkili olduğunu göstermektedir.

Kovaryans analizi yapılması için tüm Tablo 4’te de görüldüğü gibi verilerin normal dağıldığı (Deney-1 ön test: $p=.902$, son test: $p=.455$; Kontrol-1 ön test: $p=.239$, son test: $p=.448$), varyansların homojen olduğu (Ön test: $p=.720$, son test: $p=.926$) ve regresyon doğrularının eğiminin eşit olduğu ($p=.510$) görülmektedir. Bu durumda kovaryans analizi yapabilmek için gerekli bütün sayıltıların karşılandığı görülmüştür. Deney-1 ve Kontrol-1 gruplarının duyguları yönetme becerileri ölçeği son test puanlarına ilişkin kovaryans analizi sonuçları Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. Deney-1 ve Kontrol-1 Gruplarının Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Kovaryans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Sig(p)
Ölçek Ön Test Toplam	755,87	1	755,87	9,33	,005
Grup	1923,41	1	1923,41	23,74	,000
Hata	1944,32	24	81,01		
Toplam	260997,00	27			

Tablo 11 incelendiğinde, eşine şiddet uygulayan erkeklerin duyguları yönetme becerileri ölçeği ön test puanlarına göre düzeltilmiş son testten aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark vardır. Çünkü ön testin etkisi olmadan örneklem türleri arasındaki puanlarının p değeri $p=.000$ olarak bulunmuştur. Buna göre “Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği”nde ön testin etkisi olmasa bile Deney-1 ile Kontrol-1 grupları arasındaki son test puanları arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlar gösteriyor ki ŞAPP, deney ve kontrol grupları arasında duygu yönetimi becerileri düzeylerinde anlamlı derecede farklılaşmaya neden olmaktadır. Bu anlamlı farkın hangi grupların son

test ortalamalarından kaynaklandığının belirlenmesi için “Scheffe Testi” yapılmıştır. “Scheffe Testi” sonucu elde edilen veriler Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Deney ve Kontrol Gruplarının Duyguları Y.B. Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Scheffe Testi Analiz Sonuçları

(I) ÖRNEKLEM_TÜRÜ	(J) ÖRNEKLEM_TÜRÜ	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	Sig. (p)	
Scheffe	DENEY-1	DENEY-2	-,51	4,25	1,000
		KONTROL-1	16,87	4,16	,003
		KONTROL-2	20,57	4,16	,000
	DENEY-2	DENEY-1	,51	4,25	1,000
		KONTROL-1	17,39	4,32	,003
		KONTROL-2	21,08	4,32	,000

Tablo 12 incelendiğinde Deney-1 ile Kontrol-1 ve Kontrol-2; Deney-2 ile Kontrol-1 ve Kontrol-2; Kontrol-1 ile Deney-1 ve Deney-2; Kontrol-2 ile Deney-1 ve Deney-2 grupları arasında “Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği” son test puanlarında anlamlı farklılık vardır ($p < .05$). Sonuç olarak deney grupları ile kontrol grupları arasında anlamlı farklılıklar vardır; fakat deney grupları kendi içerisinde (Deney-1 ile Deney-2 arasında), kontrol grupları da kendi içerisinde (Kontrol-1 ile Kontrol-2 arasında) “Duyguları Yönetme Becerileri Ölçeği” son test puan ortalamasında anlamlı bir farklılığa sahip değildir. Elde edilen bu sonuçlar ŞAPP’in deney gruplarında yer alan eşine şiddet uygulayan erkeklerin duyguları yönetme becerilerini arttırmada etkili olduğunu göstermektedir.

Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programının Eşine Şiddet Uygulayan Erkeklerin “İlişki Özyeterliliği” Düzeylerine Etkisine İlişkin Bulgular

Yapılan normallik ve homojenlik testi sonucunda tüm verilerin normal dağıldığı (Deney-1 ön test: $p=.111$, son test: $p=.613$; Kontrol-1 ön test: $p=.069$, son test: $p=.204$) ve varyansların homojen olduğu (Ön test: $p=.605$, son test: $p=.115$) görülmektedir. Bu verilerden yola çıkılarak “Karışık Ölçümler İçin İki Yönlü Anova”nın kullanılması uygun görülmüştür.

Deney-1 ve Kontrol-1 gruplarının İlişki Özyeterlik Ölçeği ve alt ölçekler ön test ve son test puanlarına yönelik olarak öncelikle ortalama ve standart sapmalar hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Deney-1 ve Kontrol-1 Gruplarının İlişki Özyeterlik Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanlarına Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Ölçek	Grup	N	Ön Test		Son Test	
			$\bar{X}$	ss	$\bar{X}$	ss
İlişki Özyeterlik Ölçeği	Deney 1	14	63,35	5,07	71,50	5,03
	Kontrol 1	13	67,53	5,92	62,07	7,62

Tablo 13'e göre deney ve kontrol gruplarındaki erkeklerin "İlişki Özyeterlik Ölçeği" puan ortalamaları incelendiğinde; Deney-1 grubunun ön test ortalamasının 63,35, son test ortalamasının 71,50 ve Kontrol-1 grubunun ön test ortalamalarının 67,53, son test ortalamalarının 62,07 olduğu görülmektedir. Deney-1 grubunun "İlişki Özyeterlik Ölçeği" puan ortalamalarında artış ($X_{\text{son}} - X_{\text{ön}} = 8,14$), Kontrol-1 grubu puanlarının ortalamalarında ise düşüş ($X_{\text{son}} - X_{\text{ön}} = -5,42$) olduğu görülmektedir. Deney-1 ve Kontrol-1 grubundaki erkeklerin "İlişki Özyeterlik Ölçeği"nden almış oldukları ön test ve son test puanlarının ortalamaları arasında gözlenen farkın anlamlı olup olmadığı "Karışık Ölçümler İçin İki Yönlü Anova" (Split Plot ANOVA) ile test edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 14'te verilmiştir.

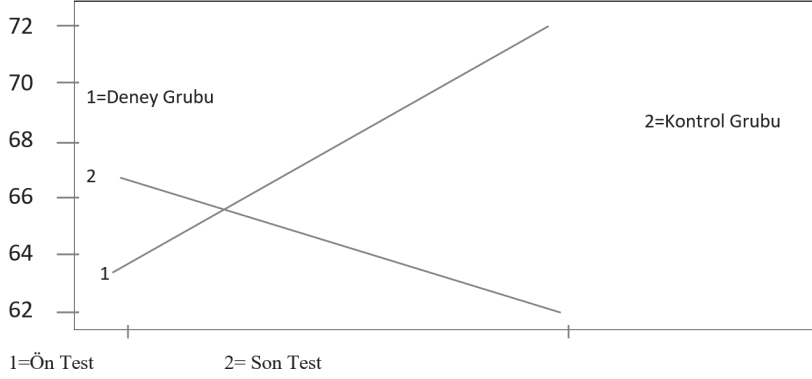
Tablo 14. Deney-1 ve Kontrol-1 Gruplarının İlişki Özyeterlik Ölçeği ve Alt Ölçeklerden Almış Oldukları Ön Test ve Son Test Puanlarının ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Sig (p)
İlişki Özyeterlik Ölçeği	Ölçüm(Ön Test- Son Test)	24,23	1	24,23	,94	,342
	Grup (Deney/ Kontrol)	92,60	1	92,60	2,02	,167
	Ölçüm * Grup	623,78	1	623,78	24,19	,000
	Hata	644,47	25	25,77		

Tablo 14'te görüldüğü gibi ölçüm*grup etkisi anlamlı bulunmuştur ($F=24,19$; $p<0.05$). Analiz sonuçlarına göre farklı gruplarda olma ve farklı zamanlardaki ölçümlerin ortak etkisi anlamlıdır.

Yani “İlişki Özyeterlik Ölçeği” için Deney-1 grubundaki puan artışın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır ($p=.000$ ve $p<.05$). Tüm ölçek için elde edilen bu sonuçların grafiksel gösterimi aşağıdaki tekrarlı ölçümler için iki yönlü Anova grafiğinde verilmiştir.

Şekil 3. Deney-1 ve Kontrol-1 “İlişki Özyeterlik Ölçeği” Puanları İki Yönlü Anova Grafiği

Şekil 3’te de görüldüğü gibi Deney-1 grubunun “İlişki Özyeterlik Ölçeği” puanları zaman içerisinde 8 puanlık yükseliş gösterirken, Kontrol-1 grubunun “İlişki Özyeterlik Ölçeği” puanlarında ise zaman içerisinde 5 puanlık bir düşüş olmuştur. Elde edilen bu sonuçlar, ŞAPP’ın deney gruplarındaki eşine şiddet uygulayan erkeklerin ilişki özyeterlik düzeylerini arttırmada etkili olduğunu göstermektedir.

Kovaryans analizi yapılması için Tablo 4’te de görüldüğü gibi verilerin normal dağıldığı (Deney-1 ön test: $p=.111$, son test: $p=.613$; Kontrol-1 ön test: $p=.069$, son test: $p=.204$), varyansların homojen olduğu (Ön test: $p=.605$, son test: $p=.115$) ve regresyon doğrularının eğiminin eşit olduğu ($p=.695$) görülmektedir. Bu durumda kovaryans analizi yapabilmek için gerekli bütün sayıtların karşılandığı görülmüştür. Deney-1 ve Kontrol-1 gruplarının ilişki özyeterlik ölçeği son test puanlarına ilişkin kovaryans analizi sonuçları Tablo 15’te gösterilmiştir.

Tablo 15. Deney-1 ve Kontrol-1 Gruplarının İlişki Özyeterlik Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Kovaryans Analizi Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Sig(p)
Tüm Ölçek	Ölçek Ön Test Toplam	81,50	1	81,50	2,07	,163
	Grup	679,73	1	679,73	17,26	,000
	Hata	944,91	24	39,37		
	Toplam	122694,00	27			

Tablo 15 incelendiğinde, eşine şiddet uygulayan erkeklerin “İlişki Özyeterlik Ölçeği” ön test puanlarına göre düzeltilmiş son testten aldıkları ortalama puanlar arasında hem tüm ölçek hem de alt ölçekler için anlamlı farklar vardır. Çünkü ön testin etkisi olmadan örneklem türleri arasındaki puanların p değeri $p < ,05$ olarak bulunmuştur. Buna göre “İlişki Özyeterlik Ölçeği”nde ön testin etkisi olmasa bile Deney-1 ile Kontrol-1 grupları arasındaki hem tüm ölçek hem de alt ölçekler son test puanları arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlar gösteriyor ki ŞAPP, deney ve kontrol grupları arasında ilişki özyeterlik düzeylerinde anlamlı derecede farklılaşmaya neden olmaktadır. Deney ve kontrol grupları arasında ilişki özyeterlik düzeylerinde oluşan bu anlamlı farkın hangi grupların son test ortalamalarından kaynaklandığının belirlenmesi için “Scheffe Testi” yapılmıştır. “Scheffe Testi” sonucu elde edilen veriler Tablo 16’da verilmiştir.

	(I) ÖRNEKLEM_ TÜRÜ	(J) ÖRNEKLEM_ TÜRÜ	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	Sig. (p)
İlişki Özyeterlik Ölçeği	DENEY-1	DENEY-2	1,50	2,23	,929
		KONTROL-1	9,42	2,18	,001
		KONTROL-2	14,96	2,18	,000
	DENEY-2	DENEY-1	-1,50	2,23	,929
		KONTROL-1	7,92	2,27	,012
		KONTROL-2	13,46	2,27	,000

Tablo 16. Deney ve Kontrol Gruplarının İlişki Özyeterlik Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Scheffe Testi Analiz Sonuçları

Tablo 16 incelendiğinde Deney-1 ile Kontrol-1 ve Kontrol-2 arasında; Deney-2 ile Kontrol-1 ve Kontrol-2; Kontrol-1 ile Deney-1 ve Deney-2 arasında; Kontrol-2 ile Deney-1 ve Deney-2 grupları arasında son test puanlarında anlamlı farklar vardır ($p < .05$). Sonuç olarak “İlişki Özyeterlik Ölçeği” son test puan ortalamalarında deney grupları ile kontrol grupları arasında anlamlı farklar vardır; fakat deney grupları kendi içerisinde (Deney-1 ile Deney-2 arasında), kontrol grupları da kendi içerisinde (Kontrol-1 ile Kontrol-2 arasında) anlamlı bir farklılığa sahip değildir. Elde edilen bu sonuçlar ŞAPP’ın deney gruplarında yer alan eşine şiddet uygulayan erkeklerin ilişki özyeterliklerini arttırmada etkili olduğunu göstermektedir.

Tartışma

Bu araştırmada bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı geliştirilen Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programının (ŞAPP) eşine şiddet uygulayan erkeklerin “Saldırganlık”, “ Duygu Yönetimi” ve “İlişki Özyeterlik” düzeyleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda; Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programının deney gruplarındaki eşine şiddet uygulayan erkeklerin saldırganlık düzeylerini azalttığı, duyguları yönetme becerilerini geliştirdiği ve ilişki özyeterlik düzeylerini arttırdığı görülmüş ve ŞAPP’ın Türkiye’de şiddet uygulayan erkeklere uygulanabilir geçerli ve güvenilir bir program olduğu sonucuna varılmıştır.

Şiddet uygulayan erkeklere yaptırım uygulamaktan ziyade saldırganlık düzeylerini azaltacak ve şiddete olan bakışımı değiştirecek uygulamaların çok önemli olduğu görülmektedir. Alanyazında şiddet uygulayan erkeklerin eğitilmesinin ve değişiminin saldırganlığı azaltmada etkili olduğuna inanılmaktadır (Altınay ve Arat, 2007; Efe ve Ayaz, 2010; Körükçü ve ark., 2012). Özellikle bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı uygulamalarda, erkeklerin saldırganlıklarını ve dolayısıyla uyguladıkları şiddeti azalttığı görülmektedir (Cenkseven, 2003; Sharp, 2003; Rose, 2004; Williams ve ark., 2004; Sütçü, 2006; Down ve ark., 2011; Eriksson ve Nasman, 2012). Sonuç olarak bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı geliştirilen ŞAPP’ın,

şiddet uygulayan erkeklerin saldırganlık düzeylerini azaltmada etkili bir uygulama olduğu söylenebilir.

Erkeklerin kadınlara uyguladığı eş şiddetinin temelinde erkeklerin kendilerine olan özyeterlik inancı sorunu olduğu ortaya çıkmış ve özyeterlik inancını geliştiren bireylerin şiddet gibi olumsuz davranışlarının azaldığı görülmüştür (Jacobson ve Gottman, 1998; Riggs ve ark., 2000; Zengin, 2003; Peralta ve ark., 2010). Burada ilişkilerde yaşanan şiddetin ve saldırganlığın azaltılması için ilişki özyeterliği kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. İlişki özyeterliği; tatmin edici, samimi, yakın ilişkiler kurma ve sürdürmede bireyin sahip olduğu kapasitesine olan inancıdır (Lopez ve Lent, 1991). Eşler arasında kurulan yakın ve tatmin edici bir ilişkinin özellikleri arasında; beraber etkinliklere katılmak, karşı cinse destek ve güven sağlamak, anlaşmazlıklar sırasında birlikte sorunu çözmeye çalışmak, açık iletişim kurmak, kişisel ihtiyaçların tatmin olması, rahat ve özerk hissetmek, yetenekleri göstermeye imkân tanınması, kabul ve saygı vardır (Canary ve Stafford, 1992; Cassidy, 2001; Harvey, 2004). Bu amaçlar doğrultusunda hazırlanan ŞAPP'ın eşine şiddet uygulayan erkeklerin ilişki özyeterlik becerilerini geliştirerek uyguladıkları şiddeti azaltmada etkili bir uygulama olduğu söylenebilir.

Erkeklerin eşlerine uyguladıkları şiddeti azaltmada onlara duygularını etkili yönetme becerilerinin kazandırılması çok önemlidir (Yaylacı, 2006). Duyguları yönetme becerisini geliştirmenin, erkeklerin şiddet gibi davranış problemlerini azalttığı yapılan araştırmalarda da ortaya çıkmıştır (Vorbach, 2002; Blair ve ark., 2004; Yaşarsoy, 2006; Schultz ve ark., 2011; Havighurst ve ark., 2013; Kuyucu ve Tepeli, 2013). Duyguları yönetme becerisini geliştirmeye yönelik oluşturulan programların ise erkeklerin duyguları yönetme becerisini (duyguları tanıma, anlama ve doğru ifade etme) geliştirdiği görülmüştür (Ulutaş, 2005; Köksal, 2007; Baydan, 2010; Schultz ve ark., 2011; Saltalı, 2013). Duyguları tanıma, anlama ve doğru ifade etme gibi becerileri de kazandırmayı amaçlayan ŞAPP'ın, eşine şiddet uygulayan erkeklerin duyguları yönetme becerilerini geliştirmede etkili bir uygulama olduğu söylenebilir.

Eşine şiddet uygulayan erkeklere yönelik hazırlanan bu programın benzer özelliklere sahip diğer erkeklere de Denetimli Serbestlik Merkezlerinde ve cezaevlerinde; suça karışmamış fakat şiddete eğilimi olan erkeklere de önleyici faaliyet olarak Halk Eğitim Merkezlerinde, Rehberlik Araştırma Merkezlerinde, Okul Rehberlik Servislerinde ve benzeri kurumlarda okul psikolojik danışmanları ve psikologlar tarafından uygulanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Şiddeti Azaltma Psikoeğitim Programının (ŞAPP), ülkemizde şiddet uygulayan erkeklere yönelik hazırlanan ilk program olması; bu alandaki eksikliğin giderilmesine ve öğrencilerle velilere temel yaşam becerileri kazandırmada önleyici rehberlik olarak psikoloji ve PDR alanlarına katkı sağlayacağı, ayrıca bu alanlarda yeni yapılacak çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Ayrıca araştırma, ön test ve son test olarak uygulanan ölçeklerden elde edilen verilerle sınırlıdır. Araştırmada çalışma grubuna ulaşamadığından izleme testi verilememiştir.

Kaynaklar

- Akan, Y. & Kıran, B. (2017). Erkeklerin Şiddete Maruz Kalma ve Şiddet Uygulama Yaşantıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 2 (2), 47-71.
- Altınay, A. G. & Arat, Y. (2007). *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet*. Ankara: Tübitak Yayınları.
- Aspy, C. B., Oman, R. F., Vesely, S. K., & Mcleroy, K. (2004). Adolescent Violence: The Protective Effects of Youth Assets. *Journal of Counseling and Development: Jcd*, 82(3), 268.
- Balcıoğlu, İ. (2001). *Şiddet Ve Toplum*. Ankara: Bilge Yayınları.
- Baydan, Y. (2010). *Sosyal-Duygusal Beceri Algısı Ölçeği’nin Geliştirilmesi ve Sosyal-Duygusal Beceri Programının Etkililiği*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Birkley E. & Eckhardt, C. (2015). Anger, Hostility, Internalizing Negative Emotions, And Intimate Partner Violence Perpetration: A Meta-Analytic Review. *Clinical Psychology Review*, 37(4), 40-56.
- Blair, K. A., Denham, S. A., Kochanoff, A.& Whipple, B. (2004). Playing It Cool: Temperment, Emotion Regulation and Social Behavior In Preschoolers. *Journal of School Psychology*, 42(6), 419-443.

- Büyüköztürk, Ş. (1998). Kovaryans Analizi: Varyans Analizi İle Karşılaştırılmalı Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 31(1), 91-105.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (17. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Chapple, C. L. & Johnson, K. A. (2007). Gender Differences in Impulsivity. *Youth Violence And Juvenile Justice*, 5(3), 221-234.
- Canary, D. J. & Stafford, L. (1992). Relational Maintenance Strategies And Equity In Marriage. *Communication Monographs*, 59, 243-267.
- Cenkseven, F. (2003). Öfke Yönetimi Becerileri Programının Ergenlerin Öfke ve Saldırganlık Düzeylerine Etkisi. *Eğitim Bilimleri Ve Uygulama*, 2 (2): 153-167.
- Cohen, Z. P. (2014). *Fiziksel Ve Sözel Şiddet Davranışı İle Öfke Düzeyi ve Dürtüsellik Arasındaki İlişkinin İrdelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, G. (2015). *Eşine Şiddet Uygulayan Hükümlü Erkeklerin Özellikleri ve Toplumsal Cinsiyet Algıları*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çivi, S., Kutlu, R. & Marakoğlu, K. (2008). The Frequency of Violence Against Women And The Factors Affecting This: A Study On Women Who Applied To Two Primary Health Care Centers. *Gülhane Tıp Dergisi*, 50, 110-116.
- Dangelo, A. (2005). An Outcome Analysis of Student-Initiated Education Litigation: A Comparison of 1977-1981 And 1997-2001 Decisions.
- Down, R., Willner, P., Watts, L. & Griffiths, J. (2011). Anger Management Groups for Adolescents: A Mixed Methods Study of Efficacy And Treatment Preferences. *Clinical Child Psychology And Psychiatry*, 16(1), 33-52.
- Durmuş, E. (2013). Ergen Bakış Açısıyla Okulda Şiddet ve Çözüm Önerileri. *E-International Journal of Educational Research*, 4(3).
- Efe, Ş. Y. & Ayaz, S. (2010). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Kadınların Aile İçi Şiddete Bakışı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11, 23-29.
- Eriksson, M. & Nasman, E. (2012). Interviews With Children Exposed To Violence. *Child Soc*, 26:63-73.
- Erten, Y. & Adalı, C. (2007). Saldırganlık Şiddet ve Terörün Psiko-Sosyal Yapıları. *Cogito*, Sayı: 6-7.

- Grossman, D. C. (1997). Effectiveness of A Violence Prevention Curriculum Among Children in Elementary School. *Jama*, S. 277, 1605.
- Gök, M. (2009). *Aile İçi Şiddet ve Öfke İfade Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.
- Gustavson, B. (2009). Manipulating Cartographies: Plurinationalism, Autonomy, And Indigenous Resurgence in Bolivia. *Anthropological Quarterly*, 82(4), 985-1016.
- Harvey, J. R. (2004). *The Design of An Anger Management Program or Elementary School Students In A Self- Contained Classroom*. Doctoral Thesis, The State University of New Jersey.
- Havighurst, S. S., Wilson, K. R., Harley, A. E., Kehoe, C., Efron, D. & Prior, M. R. (2013). "Tuning Into Kids": Reducing Young Children's Behavior Problems Using An Emotion Coaching Parenting Program. *Child Psychiatry & Human Development*, 44(2), 247-264.
- İzmirli, O. G. (2013). *Isparta İli Gönen İlçesinde Yaşayan 15-49 Yaş Grubu Evli Kadınların Aile İçi Şiddete Maruz Kalma Sıklığı Ve Aile İçi Şiddet Görmeye Neden Olan Faktörler*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Isparta.
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu (KCDP). (2018). Yılı Raporu, Erişim: [Http://KadincinayetleriniDurduracagiz.Net/Veriler/2848/Kadin-Cinayetlerini-Durduracagiz-Platformu-Ocak-2018-Veri-Raporu](http://KadincinayetleriniDurduracagiz.Net/Veriler/2848/Kadin-Cinayetlerini-Durduracagiz-Platformu-Ocak-2018-Veri-Raporu)
- Kalaycı, Ş. (2014). *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik (6. Basım)*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kayri, M. (2009). Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (Post-Hoc) Teknikleri. *Journal of Social Science*, 55.
- Kesebir, S., Kavzoğlu, S. Ö. & Üstündağ, M. F. (2011). Bağlanma ve Psikiyatri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(2).
- Komarovskaya, I., Loper, A. B. & Warren, J. (2007). The Role of Impulsivity in Antisocial And Violent Behavior And Personality Disorders Among Incarcerated Women. *Criminal Justice And Behavior*, 34(11), 1499-1515.
- Köksal, A. & Gazioğlu, A. E. İ. (2007). Ergenlerde Duygusal Zekâ İle Karar Verme Stratejileri Arasındaki İlişki. *Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1).
- Körükçü, Ö., Kayır, G.Ö. & Kukulcu, K. (2012). "Kadına Yönelik Şiddetin Sonlandırılmasında Erkek İşbirliği". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches In Psychiatry*, 4(3): 396-413.

- Kuyucu, Y. & Tepeli, K. (2013). 60-72 Aylık Çocukların Akranlarına Karşı Gösterdikleri Duygusal Ve Davranışsal Tepkilerinin Duyguları Anlama Becerileri Açısından İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (36), 91-100.
- Lopez, F. G. & Lent, R. W. (1991). Efficacy-Based Predictors of Relationship Adjustment and Persistence Among College Students. *Journal of College Student Development*, 32, 223-230.
- Lopez, F. G., Morúa, W. & Rice, K. G. (2007). Factor structure, stability, and predictive validity of college students' relationship self-efficacy beliefs. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 40, 80-96.
- Loseke, D. R. (2005). Through A Sociological Lens. *Current Controversies On Family Violence*, 35.
- Mullaney, J. L. (2007). Telling It Like A Man Masculinities and Battering Men's Accounts of Their Violence. *Men And Masculinities*, 10(2), 222-247.
- Özdemir, S. & Sezgin, F. (2011). İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Yönetici ve Öğretmen Desteği Algılanan Şiddet ve Okul Memnuniyetine İlişkin Görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2).
- Öztürk, A. B. (2014). *Erkeklik ve Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet: Eşine Şiddet Uygulayan Erkekler*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Riggs, D. S., Caulfield, M. B. & Street, A. E. (2000). Risk For Domestic Violence: Factors Associated With Perpetration And Victimization. *Journal of Clinical Psychology*, 56(10), 1289-1316.7.
- Rose, S. D. (2004). Cognitive- Behavioral Group Work. İçinde Handbook of Social Work With Groups. C. D.
- Peralta, R. L., Tuttle, L. A., & Steele, J. L. (2010). At The Intersection of Interpersonal Violence, Masculinity, And Alcohol Use: The Experiences of Heterosexual Male Perpetrators of Intimate Partner Violence. *Violence Against Women*, 16, 387-409.
- Powers, R. A. & Kaukinen C. E. (2012). Trends In Intimate Partner Violence: 1980-2008. *Journal of Interpersonal Violence*, 27(15), 3072-3090.
- Saltalı, N. D. (2013). Okul Öncesi Dönemde Duygusal Becerilerin Geliştirilmesi. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6).
- Sargın, A. Y. (2008). *Ergenlik Dönemindeki Öğrencilerin Saldırgan Davranışları İle Öfke ve Sosyal Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

- Schoder, V., Himmelmann, A. & Wilhelm, K. P. (2006). Preliminary Testing For Normality: Some Statistical Aspects of A Common Concept, *Clinical And Experimental Dermatology*, 31(6), 757-761.
- Schultz, T. R., Schmidt, C. T. & Stichter, J. P. (2011). A Review of Parent Education Programs For Parents of Children With Autism Spectrum Disorders. *Focus On Autism And Other Developmental Disabilities*, 26(2), 96-104.
- Seager, J. A. (2005). Violent Men: The Importance of Impulsivity And Cognitive Schema. *Criminal Justice and Behavior*, 32(1), 26-49.
- Sharp, S. R. (2003). *Effectiveness of An Anger Management Training Program Based On Rational Emotive Behavior Theory (Rebt) For Middle School Students With Behavior Problems* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), The University of Tennessee.
- Söğüt, İ. (2011) *Kriminolojide Çağdaş Yönelimler (Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması)*. Ankara.
- Straus, M. A. (1999). The Controversy Over Domestic Violence By Women. *Violence In Intimate Relationships*, 17-44.
- Subaşı, N. & Akın, A. (2003), Kadına Yönelik Şiddet; Nedenleri ve Sonuçları, *Toplumsal Cinsiyet, Sağlık ve Kadın* (ed. Akın, A.), 231-249.
- Sütçü, T. G. S. (2006). *Ergenlerde Öfke Ve Saldırganlığı Azaltmaya Yönelik Bilişsel Davranışçı Bir Müdahale Programının Etkililiğinin Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Taşcı, N. (2003). *Ebelerin Aile İçinde Kadına Uygulanan Şiddete ve Şiddette Mesleki Rollerine İlişkin Tutumları*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2011). *Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri*.
- Tüzer, V. & Göka, E. (2007), İç Göç ve Aile İçi Şiddet: Erkekler Batıda Kadınlar Doğuda, *Kadın Çalışmaları Dergisi, Aile İçi Şiddet Özel Sayısı*, 2(4), 48-57.
- Ulutaş, İ. (2005). *Anasınıfına Devam Eden Altı Yaş Çocuklarının Duygusal Zekâlarına Duygusal Zekâ Eğitiminin Etkisinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Wareham, J., Boots, D. P. & Chavez, J. M. (2009). A Test of Social Learning and Intergenerational Transmission Among Batterers, *Journal of Criminal Justice*, 37(2), 163-173.
- Williams, K. R. & Houghton, A. B. (2004). Assessing The Risk of Domestic Violence Reoffending: A Validation Study, *Law and Human Behavior*, 28(4), 437.

- Willis, G. M., Levenson, J. S. & Ward, T. (2010). Desistance and Attitudes Towards Sex offenders: Facilitation or Hindrance? *Journal of Family Violence*, 25(6), 545-556.
- Xie, M., Heimer, K. & Lauritsen, J. L. (2012). Violence Against Women in Us Metropolitan Areas: Changes in Women's Status And Risk, 1980-2004, *Criminology*, 50, 105-143.
- Vatandaş, C. (2003). *Aile ve Şiddet: Türkiye'de Eşler Arası Şiddet*, Ankara: Uyum Ajans.
- Vorbach, A. M. (2002). The Relationship Between Emotional Competence and Social Competence Among Early Adolescents, *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*, 63(3-B), 1578.
- Yaşarsoy, E. (2006). *Duygusal Zekâ Gelişim Programının, Eğitilebilir Zihinsel Engelli Öğrencilerin Davranış Problemleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Yaylacı, G. Ö. (2006). *Kariyer Yaşamında Duygusal Zekâ ve İletişim Yeteneği*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Yüksel, A. B. (2016). *Kadına Yönelik Şiddet ve Töre Cinayetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Zengin, U. (2003). *İlköğretim Öğretmenlerinin Özyeterlik Alguları ve Sınıf İçi İletişim Örüntüleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Kurumsal Yapının Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı Üzerindeki Etkisi

The Effects of Institutional Structure on Labor Participation of Women in The Middle East and North Africa

Tahsin Yamak*, Emre Saygın**, Adem Gök***

Özet

Kadın nüfusu, küresel nüfusun yarısını, toplam küresel iş gücü miktarının ise yaklaşık yüzde otuz dokuzluk kısmını oluşturmaktadır. Bu oranın, toplumsal hayatta son derece büyük dönüşümlerin yaşandığı doksanlı yıllardan günümüze önemli bir değişiklik göstermemesi dikkat çekmektedir. Zira kadının siyasal, sosyal ve ekonomik hayata daha çok katılması bir yandan gelecek nesillerin daha nitelikli ve sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesi bir yandan da toplumun genel refah düzeyinin yükseltilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, benzer nitelikli diğer çalışmalardan farklı olarak siyasal, sosyal ve ekonomik yapının temel dinamikleri ve teşvik edici unsurlarını oluşturan kurumların kadın istihdamı üzerindeki etkilerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda kadın istihdamının son derece düşük düzeyde olduğu Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde kadınların iş gücüne katılım oranının belirleyicileri, 1990-2016 dönemi için Fark ve Sistem GMM yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır. Netice olarak, kurumsal yapı

.....

* Dr., Kamu İç Denetçisi, tahsinyamak@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8831-7448

** Dr., Kamu İç Denetçisi, sayginemre@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2939-1562

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli, Türkiye, adem.gok@klu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3786-2507

■ **Başvuru:** 10 Ocak 2019

■ **Kabul:** 03 Mart 2019

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2019153605

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Cite this article as: Yamak, T., Saygın, E. & Gök, A. (2019). Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Kurumsal Yapının Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı Üzerindeki Etkisi. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, No. 1. s. 67-97.

göstergesi olarak modele dahil edilen ve ülkedeki cinsiyet adaleti ve fırsat eşitliği ile iş bulma özgürlüğü gibi çeşitli toplumsal hürriyetleri ifade eden sivil özgürlükler değişkeninin, kadın istihdamı üzerindeki pozitif ve anlamlı etkilerinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Abstract

The female population constitutes half of the global population and approximately thirty-nine percent of the total global labor force. It is noteworthy that this rate has not showed a significant change from the 1990s to the present day, when great changes and transformations took place in social life. Women's participation in political, social and economic life is extremely important in order to raise future generations in a more qualified and healthy way and to increase the general welfare level of the society. In this study, it is aimed to examine the effects of the institutions that constitute the main dynamics and incentive elements of political, social and economic structure on women's employment. In this respect, the determinants of female labor force participation in the countries of Middle East and North Africa, where the employment of women are extremely low, were investigated by using Difference and System GMM methods for the period of 1990-2016. As a result, it has been concluded that the civil liberties variable, which is included in the model as institutional structure indicator expressing various social freedoms such as gender justice, equal opportunities, and freedom of employment in the country, have a positive and significant effect on women's employment.

Extended Abstract

The female population constitutes half of the global population and approximately thirty-nine percent of the total global labor force. It is noteworthy that this rate did not show a significant change from the nineties to the present day, when great changes and transformations took place in social life. On the one hand, more involvement of women in political, social and economic life is important for raising future generations in a more qualified and healthy way and raising the general welfare level of the society on the other.

In this study, it is aimed to investigate the effects of the institutions that constitute the incentive elements of political, social and economic structure on women's employment. In this respect, the determinants of female labor force participation in the countries of Middle East and North Africa, where the employment of women are extremely low, were investigated by using Difference and System GMM methods for the period of 1990-2016. Within this framework,

the effects of the formal arrangements created by societies and the institutional structure indicating the whole of the informal habits that continue in the historical continuity in a way that will make a unique contribution to the literature are also evaluated.

Women's Labor Force Participation Rate (lfp) is included in the model as a dependent variable; the institutions defined as rules of the game or generally accepted forms of habit are also examined under the heading Political Freedom (pol) and Civil Liberties (civ). In this context, the institutional structure represents the aim and main hypothesis of the study and it is obtained from Freedom House. According to the estimation results, political freedoms (pol) have negative significant effect on female labor force participation in contrast to the hypothesis 1, and civil liberties (civ) has positive significant effect on female labor force participation in favor of the hypothesis 2. It is found that GDP per capita (gdp) and trade openness (trd) have positive significant effect on female labor force participation rate in accordance with hypothesis 3 and 4, respectively. Urbanization rate (urb) has positive significant effect on female labor force participation in favor of the hypothesis 5. Fertility rate (fer) and schooling rate (ens) have negative significant effect on female labor force participation rate in favor of hypothesis 6 and in contrast to hypothesis 7. On the other hand, it is found that there was no significant relationship between contributing family workers (fam) and female labor force participation rate.

In countries where democratic representation mechanisms are developed, it is highly probable that there exists a positive relationship between political rights and female labor force participation rate since it has the opportunity to implement institutional arrangements to encourage female labor force participation in connection with the achievement of political rights. However, some improvements in democratic representation have been observed in the Middle East and North African countries. However, the values of the gender-based division of labor dominate the social life and social policy environment and they prevent working life from becoming a political field that produces positive discrimination against women. Besides, the shaping of regional economies around the rentier relationship cycle, the fact that women with a high standard of living are not willing to participate in employment, and that they have only limited demands on political representation and comfort of life are mentioned as features that restrict women's employment. All these reasons explain the negative impact of political freedoms (pol) on women's labor force participation (lfp) in the Middle East and North Africa.

It is expected that the demand for labor force participation will increase with the development and expansion of civil liberties (civ) including individualization, personal liberties, right of expression and right to organize. In this context, although there are no significant improvements in the civil liberties and labor force participation rate in the Middle East and North African countries, the partial transformation in the economic structure and the expansion of various social freedoms such as gender and equal opportunities and freedom of employment have positive and significant effects on women's employment.

On the one hand, the fact that women stay away from economic life prevents the economy from reaching its potential size, and on the other hand, it prevents the social structure from being established in a healthy way. However, it is known that women's increased participation in employment is not sufficient to ensure economic growth exclusively. At this point, policies that promote growth in women-friendly sectors are important. In this context, it is important to prioritize policies that will promote women's employment in the service sector, which is the main driving force of growth, and where the higher skilled workforce is often employed. This will eliminate the social and cultural constraints that prevent women from joining the labor force.

It is obvious that the participation of women in economic activity in the Middle East and North Africa region and the many social benefits brought about by it will not be fully realized without a significant change in the structure and gender-based attitudes of production. In this context, in order to increase women's employment in the Middle East and North African countries, it is important to establish a legal framework for gender equality, to introduce women's security regulations on income security and to implement decent work practices. With the higher participation of women in economic life in the Middle East and North Africa, the natural resource-dependent economic structure can be diversified, economic growth and development can be achieved and income distribution justice can be provided in the long term. In addition, social stability in the region can be ensured by reducing the high blood pressure caused by the Arab Revolts which started at the end of 2010 and continue to exercise its influence on the whole region.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Kadın İŞ G¼c¼ Katılımı, Kurumsal Yapı, Ekonomi Politik, Panel Veri.

Keywords: The Middle East and North Africa, Women's Labor Participation, Institutional Structure, Political Economy, Panel Data.

JEL Sınıflandırması / Classification: N35, J21, E02, C33.

Giriş

Üretim kavramı, insan ihtiyaçlarını karşılamak ve böylelikle tatmin/fayda yaratmak maksatlı her türlü faaliyeti ifade etmekte olup, sınırlı üretim faktörleri ile sayısız ihtiyacın bir denge içerisinde uyumlaştırılmasına yönelik gerçekleştirilen mal ve hizmet istih-sali olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, mal ve hizmet üretimi için gerekli faktörler toprak/doğal kaynaklar, emek/iş gücü, sermaye ve müteşebbis/girişimcidir. Bununla birlikte küçük topluluklarda ihtiyaçların nispeten daha sınırlı ve daha az karmaşık bir üretim faaliyeti yoluyla karşılanabildiği bilinmekte; birlikte yaşama olgusu ile hacmi genişleyen kapsamlı ihtiyaçların ise üretim artışını opti-mum düzeye çıkartabilecek şekilde iş süreçlerinin re-organizasyonu gerekli kıldığı genel kabul görmektedir.

Tarımsal üretimin yoğun olarak yapıldığı İlkçağ'dan itibaren en stratejik üretim faktörü olarak doğal kaynaklar/toprak ön pla-na çıkmakta iken; coğrafi keşifler, kolonyalizm, ticari kapitalizm gibi önemli gelişmeler çerçevesinde dönüşen ekonomik ve siyasal sistemler ile birlikte üretim faktörlerine atfedilen stratejik önem zaman içinde değişime uğramıştır. Bu alandaki en büyük dönüşü-mün, Kıta Avrupası'nda başlayan Reform, Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinin entelektüel tesiri altında XVIII'inci yüzyılın ortala-rından itibaren siyasal ve toplumsal alana ait kavramların yeniden sorgulanmasıyla birlikte yaşandığına şüphe yoktur. Bu dönüşümle birlikte süregelen demografik gelişmeler, bilim ve teknoloji ala-nında yaşanan değişimler, finans, bankacılık ile ticaret ve tarım sektöründe gerçekleşen önemli dönüşümlerin etkisi altında ortaya çıkan ve makineleşme ekseninde kristalize olan Sanayi Devrimi'nin başlamasına neden olmuştur.

Birçok karmaşık tarihsel koşulun tesiri altında meydana ge-len Sanayi Devrimi, siyasal ve toplumsal alandaki yansımalarının yanında, büyük teknolojik gelişmelerin etkisi ile ekonomik sistemin işleyişinde muazzam değişiklikler meydana getirmiştir. Makineleş-menin ortaya çıkardığı verimlilik artışı, yeni üretim metotlarındaki gelişmeler ile birlikte üretim faktörlerinden emeğe olan talebi art-tırılmış, bu bağlamda yeni bir toplumsal sınıf olarak ortaya çıkan işçi

sınıfı, sadece erkekleri değil kadınları ve hatta çocukları da içerisine alacak Şekilde genişlemiştir.

Ekonomik yapıda meydana gelen bu dönüşüm ile birlikte iş gücü piyasasında kendilerine daha çok yer bulabilen, ancak düşük ücretli işlere ve enformel/kayıt dışı sektörlerde çalışmaya razı olmak durumunda kalan kadınlar; modernleşme ve kentleşme ile birlikte eğitim imkânları ve istihdam koşullarında elde ettikleri seviyeyi, XX'nci yüzyılda bütun dünyayı etkisi altına alan küreselleşme olgusunun dinamik etkisi altında daha nitelikli ve yüksek ücretli istihdam olanaklarına tahvil etmişlerdir. Bu durum kadın istihdamının sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın önemli bir unsur olarak ele alındığı geniş bir literatürün oluşmasını da sağlamıştır.

Bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde, kadın istihdamının (ya da kadınların iş gücüne katılım oranının) genellikle sosyo-demografik faktörler, makroekonomik değişkenler ile küreselleşmeye ilişkin diğer değişkenler etrafında incelendiği görülmektedir. Ancak bu çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olacak Şekilde kadınların iş gücüne katılımının belirleyici bir unsuru olarak, “bir toplumda oynanan oyunun kuralları” olarak tanımlanan, bir ülkenin istihdam yapısının teŐekkül etmesinde de önemli bir etkisi bulunan ve politik yapı, ifade özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, piyasaya yönelik düzenlemelerin kalitesi gibi unsurları kapsayan siyasal, toplumsal ve ekonomik kurumların etkisi Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri özelinde araştırmaya konu edilmiştir.

Bu teorik çerçeve ekseninde Şekillenen çalışmanın ilk bölümünde kadınların iş gücüne katılımı küresel gelişmeler bağlamında ele alınmakta; ikinci kısımda kadın istihdamının belirleyicilerine dair teorik ve ampirik çalışmalar kısaca açıklanmakta ve son bölümde Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde, 1990-2016 dönemi için kadınların iş gücüne katılımının kurumsal belirleyicilerinin tespitine yönelik ampirik bir uygulamaya yer verilmektedir. Nihayet sonuç bölümünde bulgulara ilişkin açıklamalar verilir, bazı öneriler sunulmak suretiyle çalışma sonlandırılmaktadır.

1. Kadın İş Gücü ve İstihdamı: Devlet, Toplum ve Ekonomi

XVIII'nci yüzyılda Kıta Avrupası'nda başlayan ve özellikle iktisadi sistemler üzerindeki etkisi ile dünya genelindeki bütün coğrafi bölgeleri ve ülkeleri tesiri altına alan sanayi devrimi, bilimsel ve teknolojik gelişmenin sağladığı avantajların ekonomik yapıya aktarılması suretiyle mal ve hizmet üretiminde önemli verimlilik artışları sağlayarak ülkelerin sektörel bazda üretim hacimlerinin artmasına ve form değiştirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, tarım sektörünün milli gelir içerisindeki payı gerilerken, sanayi ve hizmetler sektöründe ise artışlar meydana gelmiştir. Seri üretime imkân veren buluşların ekonomik yapıya entegre edilmesi ile büyük miktarlarda üretimlerin yapılabilirdiği bu dönemde, ülke ekonomileri diğer yandan dış ticarete önemli avantajlar elde etmiş, bu durum ise lojistik alanında meydana gelen dönüşümlerin dinamik etkisi altında küresel ticaret hacminin yükselmesine sebebiyet vermiştir. Devrimin ekonomik alana dair bir diğer etkisi ise yüksek sermaye birikimine neden olması ile üretim faktörlerinden birisi olan “girişimci/müteşebbis”in üretimden aldığı payın artmasına diğer bir ifade ile *kârının* yükselmesine neden olmasıdır (Küçükkalay, 2016: 478-487).

Bunun yanı sıra, devrimin bir diğer etkisi ise yeni üretim ve istihdam alanlarının oluşmasına/genişlemesine sebebiyet vermesi ile bu durumun toplumsal ve demografik yapıda meydana getirdiği kritik değişikliğe dair olacaktır. Şöyle ki, artan üretim faaliyetlerinde, üretim için gerekli faktörlerinden emeğe/iş gücüne olan talep önemli ölçüde artmış, bu bağlamda öncelikle erkek iş gücü olmak üzere kadın iş gücü üretim faaliyetleri içerisinde daha çok rol almaya başlamıştır. Devrim öncesi, toplumsal sınıflaşmanın ve egemen ekonomik sistemin araçları içerisinde erkek iş gücüne nazaran genellikle ücretsiz aile işçiliği ya da yarı zamanlı, güvencesiz iş koşullarında ve oldukça sınırlı alanlarda istihdam edilen kadınlar, devrim sonrasında -bir sosyal sınıf olarak- ücretli bir şekilde işçi sınıfı içerisinde belirginleşmeye/yoğunlaşmaya başlamışlardır. Ancak söz konusu dönemde, işçi sınıfına ödenen düşük ücretler, kötü çalışma

koşulları ile bu kesimin üretimden aldığı son derece düşük pay, iş ve işçi hakları ile eşit yurttaşlık bağlamında iyileştirici önlemlere yönelik düşünsel, siyasal ve hukuki düzenlemelerin de öncüsü olmuştur. İfade edilen bu hususlar ise kadının toplumsal faaliyetler içerisindeki temsil düzeyini arttırmış, siyasal ve ekonomik aktivitelere dair etkinliğini yükseltmiştir (Giddens, 2018: 14-15; Özer & Biçerli, 2003/2004: 56).

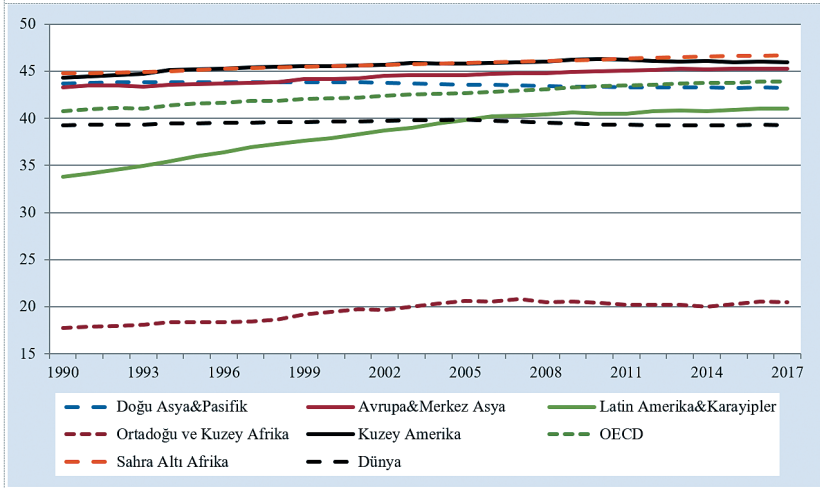
Tarım devrimi ile sanayi devrimi sonrası insanlık tarihinin üçüncü büyük dönüşümünü ifade eden, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişi temsil eden ve milenyumü şekillendiren küreselleşme sürecinde, özellikle bilgi-iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük gelişim, üretim teknolojilerinin değişmesine bağlı olarak üretimin ve üretim faktörlerinin yapısal özelliklerinin yeniden şekillenmesine sebebiyet vermiştir. Dünya genelinde sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerin yoğunlaştığı, karmaşıklaştığı ve âdeta dünyanın tek bir pazar olarak kurgulandığı iş bu süreçte, insanlar tarafından oluşturulan ve ekonomik aktörler arasındaki ilişkileri şekillendiren, yönlendiren ve tanzim eden, genel kabul görmüş alışkanlık biçimleri olarak tanımlanan ve son yıllarda mülkiyet hakları, sivil ve siyasal özgürlükler, hukukun üstünlüğü, yolsuzluktan korunma, siyasal istikrar gibi kavramlar ile genişleyen bir yelpazede tanımlanan kurumlar ile bu kurumların meydana getirdiği ve ekonomik faaliyetlerin gelişimini temin eden çeşitli unsurlar olarak tanımlanan kurumsal yapılar da bu süreçte büyük oranda değişime/dönüşüme uğramıştır. Tüm bu siyasi/ekonomik/sosyal ve kurumsal gelişmeler/değişimler ekseninde devlet ve toplum ilişkilerinde yaşanan büyük dönüşüm ise bir yandan ekonomik aktiviteleri, aktörleri ve performansı etkilerken diğer yandan, iş gücü/emek piyasasının da önemli ölçüde değişimine neden olmuştur (Fischer, 2013: 1-2; Polanyi, 2008; Sönmez, 2006:179; Çetin, 2012: 44).

Daha önce ifade edildiği üzere, sanayi devrimi sonrası gerek ekonomik gerekse de toplumsal hayata dair rollerinde başkalaşım yaşayan ve ücretli şekilde emek piyasasında kendilerine daha çok yer bulan kadınlar, küreselleşme sürecinin esnek üretim biçimlerine ve çalışma saatlerine imkân tanıyan organizasyonel gelişimi altında,

özellikle de finansal hareketlerin serbestleşmenin bir sonucu olarak yeni finansal kurumların/kuruluşların (banka ve sigorta şirketleri vb.) diğer bir ifade ile hizmet sektörünün son derece büyüdüğü bir atmosferde, iş hayatına daha yoğun şekilde katılabilmişlerdir. Bu durum, genel olarak kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesine, siyasal ve hukuki haklarının genişlemesine, cinsiyet ayrımcılığının azalmasına dair sosyal ve toplumsal düzenlemelerin hayata geçmesine ve sosyo-kültürel statülerinin yükselmesine neden olmuş, diğer yandan kadının aile içerisindeki rolünün ve sorumluluklarının yeniden tanımlanmasına ve değişmesine sebebiyet vermiştir (World Bank, 2011; Giddens, 2018; Wacker, Cooray & Gaddis, 2017; Demirtaş ve Yayla, 2017).

Ancak, tüm bu süreçlerle birlikte ortaya çıkan ve ekonomik yapıyı önemli ölçüde değiştiren hususlar her ne kadar kadın iş gücüne olan talebi arttırmışsa da esasen kadınlar, uzun zamandır süregeldiği üzere düşük ücretli ve sosyal güvencesi eksik işlerde istihdam edilmiş; özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler daha yoğun şekilde bulunan emek faktörü -ve özellikle de kadın emeği- genel olarak neo-liberal politikaların öncelendiği serbest piyasa sisteminden istenilen/beklenen ölçüde fayda sağlayamamış, üretimden aldığı pay ise yetersiz düzeyde kalmıştır (Gaddis & Klasen, 2014; Kılınc, 2015; Karagül, 2014).

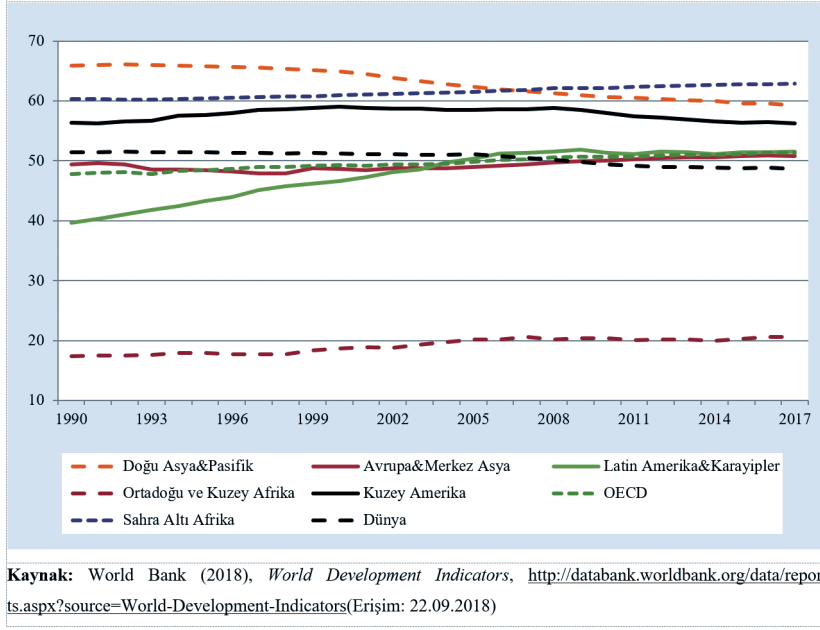
Bu noktada, öncelikle dünya ölçeğinde akabinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri özelinde bir değerlendirme yapılmak suretiyle kadın iş gücünün ve kadınların iş gücüne katılım oranlarının tarihsel gelişimini izlemek yerinde olacaktır.

Şekil 1: Dünya’da Kadın İş Gücü Miktarı, %Toplam İş Gücü (1990-2017)

Kaynak: World Bank (2018), *World Development Indicators*, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-Development-Indicators> (Erişim: 22.09.2018)

Dünya genelinde kadın iş gücü büyüklüğüne ilişkin olarak hazırlanan Şekil 1 incelendiğinde, küreselleşme olgusunun yerleşik hale geldiği ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin hızlandığı 1990’lardan günümüze, dünya genelinde kadınların toplam iş gücü ağırlığı içindeki oransal büyüklükleri önemli/kayda değer bir artış gösterebilmiş değildir. Bu bağlamda gözle görülür bir gelişim trendi, %33’ler seviyesinde bulunan kadın iş gücü oranının % 41’ler seviyesine yükseldiği Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde görülmektedir. Diğer bölgeler % 40-45 seviyesinde yatay bir seyir takip etmişlerdir. Gerek dünya gerekse diğer bölge ortalamalarından oldukça düşük bir düzeyde yer alan Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde de 90’lı yılların başında %17’ler düzeyinde bulunan kadın istihdamının, yaklaşık 30 yıllık süreçte sadece % 3’lük bir artış göstererek % 20’ler düzeyine yükselmiş ve böylece dünya ortalaması olan % 40’lar seviyesinin ancak yarısına erişebilmiştir.

Şekil 2: Dünya’da Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı, % (1990-2017)

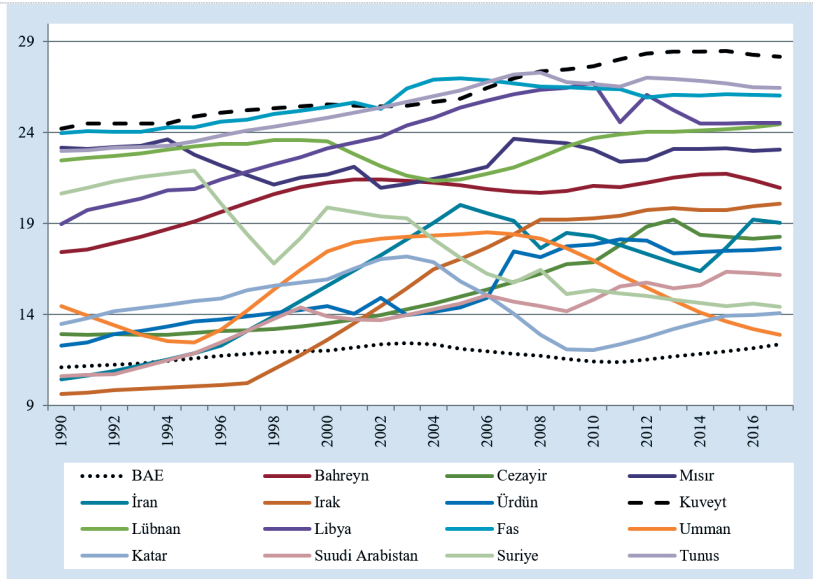

Diğer yandan, çalışabilir durumda olan kadınların ne kadarının emek arzına katıldığını ifade eden kadın iş gücüne katılım oranlarına¹ ilişkin veriler incelendiğinde (Bkz. Şekil 2), dünya genelinde çalışabilir durumda bulunan kadınların genel olarak yarısının emek piyasasına katıldığı ve bu durumun 90’lı yıllardan günümüze kısmen de olsa azalış trendi içerisinde bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu noktada Şekil 1 ile uyumlu olacak şekilde kadınların iş gücüne katılım oranı Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde yıllar itibariyle bir artış eğilimi göstermiş, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ise kadın istihdamında olduğu gibi kadınların iş gücüne katılım oranlarında da dünya ortalamasına yaklaşmamıştır (Moghadam, 2011).

.....

1 İş gücüne katılım oranları ve hesaplanmasına ilişkin detaylı bilgi için bkz. ILO, Labour force participation rate, https://www.ilo.org/ilostat-files/Documents/description_LFPR_EN.pdf (20.09.2018)

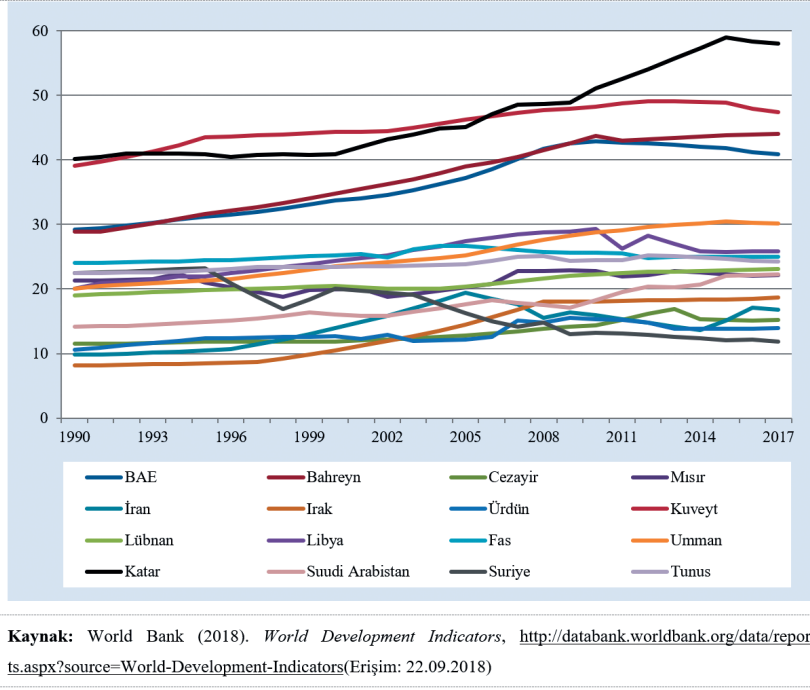
Şekil 3: Ortadoğu'da Kadın İş Gücü Miktarı, %Toplam İş Gücü (1990-2017)

Kaynak: World Bank (2018), *World Development Indicators*, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-Development-Indicators>(Erişim: 22.09.2018)

Kadınların iş gücüne son derece düşük düzeyde katılım gösterdiği ve iş gücü piyasasının küçük bir bölümünü oluşturduğu Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri özelinde bir değerlendirme yapılacak olur ise kadınların iş gücüne en yoğun şekilde katılım gösterdiği ve artış trendi bulunan ülkelerin % 40-60'lar düzeyinde oranlara sahip olan Katar, Kuveyt, Bahreyn ve BAE gibi doğal kaynak zengini Körfez ülkeleri olduğu, ancak bu durumun kadınların toplam iş gücü büyüklüğüne daha yüksek oranda katılım göstermesine sebebiyet vermediği anlaşılmaktadır. Diğer ülkelerde ise katılım oranlarının %10-30 düzeyinde ve çoğunlukla yatay bir eğilim izlediği, kadınların toplam iş gücü piyasası içerisindeki payı açısından da, katılım oranlarına benzer şekilde %10-30 trendinde değişen ve genel olarak konjonktürel artışların/azalışların bulunduğu bir eğilimin olduğu müşahade edilmektedir (Murray & Zhang-Zhang, 2018).

Şekil 4: Ortadoğu'da Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı, % (1990-2017)

2. Kadın İş Gücü ve İstihdamının Belirleyicileri: Literatür Taraması

Bir üretim faktörü olarak emek, özellikle küreselleşme sürecinin yıkıcı tesirleri altında, çoğu kez serbest piyasa ekonomisinin kazanımlarından yeteri kadar istifade edememiştir. Bununla birlikte özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere emeğin üretimden aldığı pay genel olarak yetersiz kalmış; hatta bilgi teknolojilerindeki hızlı dönüşümün istihsal süreçlerine hâkim kıldığı “emeksiz” üretim mantalitesi bağlamında çoğu defa üretim sürecinin dominant bir parçası olmaktan geri kalmıştır.

Genel olarak emek piyasasında yaşanan bu değişimler, yıllar içerisinde birçok sosyal, siyasal ve ekonomik engelleri bertaraf ederek ve yakın sayılacak bir süreçte “ücretli” olarak bu piyasaya katılan ve genel olarak erkek emeğinden farklı özellikler barındıran

kadın emeğinin, iş gücü piyasasında yer alma şeklini, konumunu ve önemini belirgin ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda kadın emeği, gerek üretim faktörü bağlamında gerekse de üretim-büyüme/kalkınma ekonomisi çerçevesinde münhasıran araştırmaya konu ayrı bir alana ve ağırlığa sahip bulunmaktadır (Bkz. United Nations, 2015; World Economic Forum, 2018).

Kalkınma ile ilgili literatür incelendiğinde, özellikle 1970’li yıllardan önce kadınların toplumsal hayat içerisindeki rollerinin emek/iş gücü piyasasına katılımlarını ve bu durumun genel olarak ülkenin kalkınma süreçlerini ne yönde etkilediği hususlarının büyük ölçüde görmezden gelindiği, ancak bu yıllardan sonra konuya olan ilginin arttığı ve literatüre önemli çalışmaların² girdiği müşahade edilmektedir (Beneria & Sen, 1981).

Beşeri sermayenin ekonomik büyüme ve kalkınmanın en önemli itici faktörlerinden olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda genel olarak ülkelerin nüfusunun yarısını oluşturan kadınların, gelişmişlik seviyesi her ne olursa olsun çoğu ülkede, iş gücüne katılım düzeyleri düşük kaldığı gibi, niceliksel olarak toplam üretim miktarına yönelik katkıları daha da düşük oranlarda bulunmaktadır. Kuşkusuz bu durumun büyüme ve ekonomik refah üzerinde birçok olumsuz etkileri bulunmaktadır (Psacharopoulos & Tzannatos, 1989; Günsoy & Özsoy, 2012).

Zira özel bir üretim faktörü olarak değerlendirilebilecek kadın emeği, herhangi bir cinsiyet ayrımına muhatap olmadan -ki bu durum iş gücünün genel kabiliyetini arttıracak ve böylelikle ekonomik gelişmeyi de teşvik edecektir- iş gücüne daha yüksek oranda katılım gösterir ise öncelikle iş gücü arzı artacak ve üretim artışı dolayısıyla ekonomik büyüme hızlanacaktır. Ekonomik büyümenin itici gücü olarak değerlendirilebilecek bu husus toplumsal ve siyasal alanda da kadınların katılım düzeyi ve temsil kabiliyetini arttıracak ve böylelikle sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı/gelişmeyi de temin edebilecektir (Goldin, 1994; Fatima & Sultana, 2009; Verick, 2014; Xu, 2015; Aytekin, 2017; Tutar & Yetişen, 2009).

.....

2 Bu çalışmalardan birisi için bkz. Ester Boserup (1970), *Woman’s Role in Economic Development*, London: George Allen&Unwin.

Bununla birlikte, kadınların daha yüksek düzeyde iş gücüne katılım göstermeleri, ekonomik açıdan daha özgür bireyler olmalarına ve toplum içinde daha saygın bir konum elde etmelerine imkân sağlayabilecektir. Yine bu doğrultuda kadınların annelik görevlerini daha iyi yerine getirebildikleri bir sosyal ortamın varlığı, gelecek nesillerin de daha sağlıklı olarak şekillenmesinde önemli rol oynayacaktır (Duflo, 2012; Yıldırım & Doğrul, 2008).

Bu açıklamalar ve literatürde yapılan çalışmalar çerçevesinde genel olarak iş gücüne katılım düzeyinin belirlenmesinde nüfus, yaş, cinsiyet, medeni durum, hane halkı büyüklüğü, değer yargıları, iş gücü piyasasına yönelik kurumsal düzenlemeler³, gelir ve ekonomik büyüklük gibi temel belirleyici faktörlerin ön plana çıktığı görülmektedir (Akgeyik, 2016; Yamak, Abdioğlu & Mert, 2012).

Münhasıran kadınların iş gücüne katılımına yönelik çalışmalarda ise medeni durum, toplumsal cinsiyet algısı, eğitim durumu/düzeyi, ücretsiz aile işçiliği, kayıt dışı kadın istihdamı, ücretler, doğurganlık, yaş, genel işsizlik düzeyi, eşlerin eğitim düzeyi, göç, ekonomik dönem/konjonktür, ekonominin sektörel kompozisyonu, hane halkı gelir seviyesi/düzeyi, GSYİH büyüklüğü, kentleşme, kültürel ve dinî değerler, muhafazakâr toplum yapısı ile istihdamı teşvik eden politik ve kanuni düzenlemeler⁴ gibi hususların temel belirleyici etmenler olarak tespit edildikleri anlaşılmaktadır (Mammen & Paxson, 2000; Mehrotra & Parida, 2017; Çatalbaş, 2015; Dayıoğlu & Kırdar, 2010; Morikawa, 2015; Günsoy & Özsoy, 2012; Uysal, Keskin & Sertkaya, 2016; Tansel, 2014; Yıldırım & Doğrul, 2008; Zeren & Kılınç, 2017).

Bu noktada, kadın istihdamının belirleyicilerin ampirik olarak test edildiği çalışmalardan ve bu çalışmalarda elde edilen bulgulardan bahsetmek faydalı olacaktır. Nam (1991) Güney Kore'de (Seul)

.....
3 Detaylı bilgi için bkz. F. D. Blau ve L. M. Kahn (1999), Institutions and Laws in the Labor Market, *Handbook of Labor Economics 3* içinde (1399-461).

4 Kadınların iş gücüne katılımını etkileyen politikalar hakkında önemli ve detaylı bilgiler için bkz. F. Jaumotte (2003), Female Labour Force Participation: Past Trends and Main Determinants in OECD Countries, *OECD Economics Department Working Papers* (No. 376).

erkek egemen hanelerde yaşayan kadınların iş gücüne katılımının belirleyicilerini 1970 ve 1980’de iki noktada incelemiş, bu bağlamda kadınların eğitim düzeyinin, ailenin ekonomik durumunun/gelir seviyesinin, medeni durumunun ve çocuk sayısının (6 yaştan küçük) kadınların iş gücüne katılımını belirlediğini tespit etmiştir.

Jaumotte (2003) 1985-1999 döneminde 17 OECD ülkesinde kadınların iş gücüne katılımının belirleyicilerinin tespitine yönelik çalışması neticesinde, eğitim düzeyi, teşvik edici tarafsız vergi uygulamaları, çocuk bakımı sübvansiyonları, iş gücü piyasası koşulları ve kültürel tutumların, kadınların iş gücüne katılımının temel belirleyicileri olduğunu tespit etmiştir.

Özer & Biçerli (2003/2004), 1988-2001 döneminde Türkiye’de kadınların iş gücüne katılımını etkileyen faktörleri, en küçük kareler regresyonu yöntemi ile araştırdıkları çalışmaları neticesinde; aktif kadın nüfusu içinde ev kadınlarının oranı, istihdam edilen kadın iş gücü içerisinde ücretsiz aile işçilerinin oranı ve 12+ yaş nüfus içinde toplam emeklilerin oranı değişkenlerinin, kadınların iş gücüne katılımı üzerinde anlamlı etkileri olduğu sonucuna erişmişlerdir.

Robinson (2005) 1960-2000 dönemi için, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde kadınların iş gücüne katılım oranlarını belirleyen faktörleri tespit etmeye yönelik olarak regresyon analizi yöntemi ile gerçekleştirdiği çalışma neticesinde, iş bu ülkelerde büyüme, okuryazarlık, kişi başına düşen gelir ve toplam doğurganlık oranlarının, kadınların iş gücüne katılım oranını arttırdığı, sonucuna ulaşmıştır.

Chamlou, Muzi & Ahmed (2011) Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri özelinde kadın iş gücü arzının belirleyicilerinin anlaşılmasına yönelik çalışmalarında, eğitimin ve sosyal normların rolünü dikkate almışlar ve bu bağlamda temsilci (Proxy) ülke olarak Amman’a (Ürdün) ait verileri kullanmışlardır. Çalışma ile yüksek öğrenimin iş gücüne katılım oranları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu, bununla birlikte geleneksel sosyal normlar ile kadınların iş gücüne katılımı arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu sonucuna erişmişlerdir.

Ayvaz & Kızılgöl (2012) yaptığı çalışmada, 2002-2008 döneminde Türkiye genelinde, kentsel ve kırsal alanlarda yaşayan evli ve bekâr kadınların iş gücüne katılımını etkileyen hususları logit model analizleri yöntemi ile araştırmış; bu bağlamda eğitim durumu artışlarının kadınların iş gücüne katılımı için en önemli faktör olduğu, bunun yanı sıra hane halkı geliri, çocuk sayısı, bağımlılık oranı, kadının yaşı ile oturlan konutun mülkiyeti gibi unsurların da kadınların iş gücüne katılımı üzerinde etkili olduğu sonucuna erişmiştir.

Thévenon (2013) 18 OECD ülkesi için 1980'lerin başından itibaren, iş gücü piyasasının ve kurumsal özelliklerin kadın iş gücüne katılımı ve tam zamanlı ve yarı zamanlı istihdam katılımı üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, eğitim düzeyinde ve hizmet sektörünün yarı zamanlı istihdam fırsatlarındaki artışların kadınların iş gücüne katılımını arttırdığını vurgulamaktadır.

Kılıç & Öztürk (2014) 2002-2008 döneminde Türkiye'de kadınların iş gücüne katılımının belirleyicilerini standart probit modeli ile tahmin ettikleri çalışmalarında ise özellikle eğitim olmak üzere, medeni durum, ekonomik kaynaklar, toplumsal cinsiyet algısı ve kentleşme gibi faktörlerin, kadınların iş gücüne katılımını belirleyen faktörler olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sorsa vd. (2015) Hindistan'da kadınların iş gücüne katılımının belirleyicilerini değerlendirdikleri çalışmalarında, ülkedeki büyük bölgesel farklılıklar göz önünde bulundurularak analiz bölge ve kırsal ve kentsel alanlar arasında yürütülmüş bu bağlamda, diğer pek çok çalışmanın aksine eğitim durumu ve gelir düzeyi ile kadın iş gücü arasında negatif ilişki tespit etmiş, sosyal ve kültürel faktörlerin de kadının iş gücünü olumsuz etkilediğini belirlemişlerdir. Bunun yanı sıra, alt yapı, finansmana erişim, çalışma yasaları ve kırsal istihdam programlarının da diğer belirleyiciler olduğunu ifade etmişlerdir.

Hosney (2015), 2012 yılı için Mısır ve Almanya'da kadın iş gücüne katılımı etkileyen faktörleri probit modeli ile tahmin ettiği çalışmasında, daha yüksek eğitim düzeyinin Mısırlı kadınların iş gücü piyasasına katılma ihtimalini arttırdığını, her iki ülkede okul

yılı ve yaş etkeninin pozitif bir etkisi bulunduğunu, bunun yanı sıra evli bir kadın olmak, kentsel alanlarda yaşamak ve çocuk sayısının ise kadın istihdamı üzerinde olumsuz etkilerinin bulunduğunu ortaya koymuştur.

Taşseven, Altaş & Ün (2016) 1990 ve 2013 döneminde OECD ülkelerinde kadın istihdamının belirleyicilerini tespitiye yönelik çalışmalarını neticesinde, işsizlik, kişi başına gayri safi yurt içi hâsılanın ve doğurganlık oranının kadın iş gücüne katılım oranını olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna erişmişlerdir.

Demirtaş & Yayla (2017) ise 1995-2012 yılları arasında, küresel entegrasyonun kadın istihdamı üzerindeki etkisini OECD ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeler (toplam 113 ülke) için incelemişler ve bu bağlamda OECD ülkelerinde küreselleşme değişkenlerinin tamamının kadın istihdamı üzerinde pozitif, doğrudan yabancı yatırımlarının hem OECD ülkelerinde hem de gelişmekte olan ülkelerde kadın istihdamı üzerinde pozitif yönde etkiye, gelişmekte olan ülkelerde dışa açıklık oranı ve ithalat kadın istihdamını negatif etkiye, ekonomik ve sosyal küreselleşme endekslerinin ise herhangi bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

3. Ortadoğu'da Kadınların İş Gücüne Katılımı Üzerine Bir Uygulama

Afrika, Avrupa ve Asya kıtalarının keşiştiği önemli bir noktada bulunan ve küresel doğal kaynak rezervlerinin büyük bir oranına ve önemli ticaret yollarına sahip olan Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi, ekonomik olarak doğal kaynak rantı merkezinde şekillenen yapıya, siyasi olarak ise baskıcı/otoriter rejimler tarafından kurgulanan hibrit yapılara sahip bulunmaktadır. Çoğunlukla geleneksel yapıdan kaynaklanan ve kadının toplumsal rolünün daha çok aile içinde kurgulanması ile başlayan ve düşük eğitim, genç evlilik, yüksek doğurganlık, cinsiyet ayrımcılığı gibi kültürel pratikler, demografik ve kurumsal nedenler ve politik dinamikler ile pekişen hususlar dolayısıyla bölgede yaşayan kadınların statüsünde iş bu gelişmelere rağmen kayda değer bir ilerleme sağlanamadığı gibi daha önce de ifade edildiği üzere ekonomik hayata ve bunun bir

parçası olarak iş gücü piyasasına son derece düşük düzeyde katılım göstermişlerdir (Moghadam, 1990).

Bu çalışma ile 1990-2016 döneminde kadın istihdamının dünya genelinde en düşük düzeyde olduğu Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da, kadınların iş gücüne katılımının belirleyicileri fark ve sistem GMM yöntemleri kullanılarak ortaya konulmak istenilmiş; bu çerçevede diğer çalışmalardan farklı olacak şekilde ve literatüre katkı sağlayacak şekilde, toplumların meydana getirdiği yazılı kurallar/düzenlemeler ile tarihî süreklilik içerisinde devam etmekte olan örfi kurallar/enformel alışkanlıklarının tamamını belirten kurumsal yapının da kadın istihdamı üzerindeki etkileri değerlendirmeye konu edilmiştir.

3.1. Veri seti ve yöntem

Araştırma modelinde yer alan değişkenler için kullanılan kısaltmalara, verilerin elde edildikleri kaynaklara ve kapsadığı dönem ile ölçüm değerlerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişkenin Adı	Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Kaynağı	Değere İlişkin Açıklama
Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı	lfp	Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)	%
Politik Özgürlükler	pol	Özgürlük Evi (Freedom House)	En Yüksek=1 En Düşük=7
Sivil Özgürlükler	civ	Özgürlük Evi (Freedom House)	En Yüksek=1 En Düşük=7
Kişi Başına Düşen GSYİH (2000 Yılı Sabit Fiyatlarla)	gdp	Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)	US\$
Dışa Açıklık Oranı (Toplam Dış Ticaret/GSYİH)	trd	Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)	%
Kentleşme Oranı	urb	Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)	%
Doğurganlık Oranı (Kadın Başına)	fer	Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)	Adet
Okullaşma Oranı (Lise Düzeyinde, Kadın)	ens	Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)	%
Ücretsiz Aile İşçiliği	fam	Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)	%

Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Göz. Say.	Ort.	St. Dev.	Min.	Maks.
lfp	162	25.29	12.10	6.13	58.22
pol	162	5.84	0.92	1	7
civ	162	5.46	0.90	3	7
gdp	159	10301.87	14741.65	314.86	87605.92
trd	149	83.90	33.92	0.22	196.6
urb	162	70.97	18.02	21.49	99.24
fer	162	3.37	1.26	1.6	8.45
ens	132	71.13	26.43	8.14	108.68
fam	162	13.26	16.60	0	58.8

3.2. Model ve hipotez

Çalışmanın literatür kısmında detaylarından bahsedildiği üzere bu alandaki çalışmalar incelendiğinde, genel olarak kadın istihdamını etkileyen faktörlerin eğitim, medeni durum, yaş, doğurganlık oranı ve yerleşim yeri gibi hususları barındıran sosyo-demografik unsurlar ile ekonomik büyüme ve enflasyon gibi parametrelerin yanı sıra kısmi çalışmalarda küresel entegrasyon değişkenlerini de içine alan ekonomik belirleyiciler olduğu görülmüş; bunun yanında, kayıt dışı istihdam, ücret ayrımcılığı, cinsiyet adaletsizliği gibi faktörlerin de çalışmalarda yer aldığı müşahade edilmiştir (Demirtaş & Yayla, 2017).

Bu çalışmada Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı (lfp) bağımlı değişken olarak modelde yer almakta olup, literatüre özgün bir katkı sunması bakımından, insanlar tarafından oluşturulan ve aralarındaki ilişkileri şekillendiren genel kabul görmüş alışkanlık biçimleri olan kurumların meydana getirdiği kurumsal yapıya ilişkin göstergelerin kadınların iş gücüne katılım oranı üzerindeki belirleyici etkisi Politik Özgürlükler (pol) ve Sivil Özgürlükler (civ) başlıkları altında incelenmiştir. Bu bağlamda, kurumsal yapıyı

temsilen çalışmanın amacı ve hipotezleri ile uyum göstermekte olup Freedom House⁵ tarafından üretilen ve ülkelerin genel özgürlük düzeylerini temsil eden Dünya Özgürlük Anketi verileri tercih edilmiştir (North, 2001; Artan & Hayaloğlu, 2014).

Diğer yandan genel olarak kadın iş gücünün belirleyicileri olarak literatürdeki araştırmalara dahil edilen parametrelerden Kişi Başına Düşen GSYH (gdp) ve Dışa Açıklık Oranı (trd) değişkenleri ekonomik belirleyiciler; Kentleşme Oranı (urb), Doğurganlık Oranı (fer), Okullaşma Oranı (ens) ile Ücretsiz Aile İşçiliği (fam) ise sosyo-demografik veriler olarak modele dahil edilmiştir.

Bu çerçevede, Fark ve Sistem GMM ile tahmin edilecek genel model aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur;

$$y_{it} = \alpha y_{i,t-1} + x'_{it}\beta + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\varepsilon_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (2)$$

$$E(\mu_i) = E(v_{it}) = E(\mu_i v_{it}) = 0 \quad (3)$$

Hata terimi ε_{it} 'nin sabit etki μ_i ve idiosokratik şok v_{it} olmak üzere iki ortogonal bileşeni vardır (Rodman, 2009);

$$\Delta y_{it} = (\alpha - 1) \Delta y_{i,t-1} + \Delta x'_{it}\beta + \Delta v_{it} \quad (4)$$

$$E[\Delta w_{it}\mu_i] = 0 \quad (5)$$

Kurumsal belirleyiciler için indirgenmiş form denklemi;

$$lfp_{it} = \alpha lfp_{i,t-1} + \beta_1 polit + \beta_2 civit + \varepsilon_{it} \quad (1.1)$$

$$\varepsilon_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (1.2)$$

$$E(\mu_i) = E(v_{it}) = E(\mu_i v_{it}) = 0 \quad (1.3)$$

$$\Delta lfp_{it} = \delta \Delta lfp_{i,t-1} + \varphi \Delta polit + \lambda \Delta civit + \Delta v_{it} \quad (1.4)$$

$$E[\Delta w_{it}\mu_i] = 0 \quad (1.5)$$

.....

5 Freedom House endeksinde ekonomik özgürlükler, politik haklar ve bireysel özgürlükler olmak üzere iki kategori çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu çerçevede her iki kategoride de (1) ile (7) arasında puanlandırılmaktadır. (1) en yüksek özgürlük derecesini nitelendirirken, (7) ise en düşük özgürlük seviyesini göstermektedir. Sonuçta ülkeler özgür, kısmen özgür veya özgür değil şeklinde sınıflandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. <https://freedomhouse.org/report/methodologyfreedom-world-2018> (Erişim: 24.08.2018)

Ekonomik belirleyiciler için indirgenmiş form denklemi;

$$lfp_{it} = \alpha lfp_{i,t-1} + \beta_1 gdp_{it} + \beta_2 trd_{it} + \epsilon_{it} \quad (2.1)$$

$$\epsilon_{it} = \mu_i + it \quad (2.2)$$

$$E(\mu_i) = E(vit) = E(\mu_i vit) = 0 \quad (2.3)$$

$$\Delta lfp_{it} = \delta \Delta lfp_{i,t-1} + \varphi \Delta gdp_{it} + \lambda \Delta trd_{it} + \Delta vit \quad (2.4)$$

$$E[\Delta wit \mu_i] = 0 \quad (2.5)$$

Sosyo-demografik belirleyiciler için indirgenmiş form denklemi;

$$lfp_{it} = \alpha lfp_{i,t-1} + \beta_1 urbit + \beta_2 ferit + \beta_3 ensit + \beta_4 famit + \epsilon_{it} \quad (3.1)$$

$$\epsilon_{it} = \mu_i + it \quad (3.2)$$

$$E(\mu_i) = E(vit) = E(\mu_i vit) = 0 \quad (3.3)$$

$$\Delta lfp_{it} = \delta \Delta lfp_{i,t-1} + \varphi \Delta urbit + \lambda \Delta ferit + \varphi_{enst} + \psi \Delta famit + \Delta vit \quad (3.4)$$

$$E[\Delta wit \mu_i] = 0 \quad (3.5)$$

lfp_{it} i ülkesi için t zamanında ve $lfp_{i,t-1}$ i ülkesi için t-1 zamanında Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı değişkenini; pol_{it} ve civ_{it} , kurumsal belirleyicileri sırasıyla, i ülkesi için t zamanında Politik Özgürlükler ve Sivil Özgürlükler değişkenlerini; gdp_{it} ve trd_{it} , ekonomik belirleyicileri sırasıyla, i ülkesi için t zamanında Kişi Başına Düşen GSYH ve Dışa Açıklık Oranı değişkenlerini; urb_{it} , fer_{it} , ens_{it} ve fam_{it} , sosyo-demografik belirleyicileri sırasıyla, i ülkesi için t zamanında Kentleşme Oranı, Doğurganlık Oranı, Okullaşma Oranı ve Ücretsiz Aile İşçiliği değişkenlerini ölçmektedir.

Konuya dair literatür bağlamında çalışmanın hipotezleri şu şekildedir:

Hipotez 1: Politik özgürlüklerin (pol) kadınların iş gücüne katılımı (lfp) üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 2: Sivil özgürlüklerin (civ) kadınların iş gücüne katılımı (lfp) üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 3: Kişi başına düşen GSYİH miktarının (gdp) kadınların iş gücüne katılımı (lfp) üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 4: Dışa açıklık oranının (trd) kadınların iş gücüne katılımı (lfp) üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 5: Kentleşme oranının (urb) kadınların iş gücüne katılımı (lfp) üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 6: Doğurganlık oranının (fer) kadınların iş gücüne katılımı (lfp) üzerinde negatif ve anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 7: Okullaşma oranının (ens) kadınların iş gücüne katılımı (lfp) üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 8: Ücretsiz aile işçiliğinin (fam) kadınların iş gücüne katılımı (lfp) üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bulunmaktadır.

3.3. Bulguların değerlendirilmesi

Kurumsal değişkenlere ilişkin ampirik bulgular genel olarak değerlendirildiğinde 1 nolu hipotezin aksine politik özgürlüklerin kadınların iş gücüne katılımı üzerinde negatif ve anlamlı etkisinin olduğu; sivil özgürlüklerin ise 2 nolu hipotezle uyumlu olacak şekilde kadınların iş gücüne katılımı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin bulunduğu anlaşılmıştır.

Kontrol değişkenlerinden kişi başına düşen gayri safi yurt içi hâsıla, dışa açıklık oranı ve kentleşme oranındaki artışın Hipotez 3, Hipotez 4 ve Hipotez 5 ile uyumlu şekilde kadınların iş gücüne katılım oranı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu; doğurganlık oranı ile okullaşma oranındaki artışın kadınların iş gücüne katılım oranı üzerinde negatif ve anlamlı etkisinin bulunduğu; öte yandan ücretsiz aile işçiliği ile kadınların iş gücüne katılım oranı arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3: Sistem GMM Sonuçları

Değişkenler	Sonuçlar		
	1-Fark GMM	2-Sistem GMM	3-Sistem GMM
Bağımlı Değişken: İfp			
1.Ifp (Kadınların İş Gücü Katılımının 1. Gecikmesi)	0.688*** (0.155)	0.962*** (0.034)	0.902*** (0.108)
pol(Politik Özgürlükler)¹	0.633*** (0.207)		
civ(Sivil Özgürlükler)¹	-2.223** (1.004)		
gdp(Kişi Başına Düşen GSYİH)		0.00005* (0.00002)	
trd (Dışa Açıklık Oranı)		0.012** (0.005)	
urb(Kentleşme Oranı)			0.152* (0.082)
fer(Doğurganlık Oranı)			-1.413* (0.676)
ens (Okullaşma Oranı)			-0.051* (0.028)
fam (Ücretsiz Aile İşçiliği)			0.022 (0.029)
Prob>F	0.000	0.000	0.000
Ülkeler	18	18	18
Enstrümanlar	12	12	26
Hansen	0.537	0.364	0.999
AR(3)	0.454	0.870	0.318

¹ Politik özgürlükler (pol) ve sivil özgürlükler (civ) değişkenlerine ait verilerin temin edildiği endeks (1=En Yüksek Skor, 7=En Düşük Skor) ters çalıştığından sonuçların anlamlılık katsayıları ters okunmalıdır.

Not: Parantez içindeki değerler robust standart hatalardır.***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 önem seviyelerini göstermektedir. AR(3) seri korelasyon yok hipotezi altında ikincil fark kalanları içinde üçüncü derece seri korelasyonun varlığını test eder. Aşırı özdeşleştirme Hansen testi tüm enstrümanların geçerli olduğu hipotezi altında yapılır. Tüm değişkenler içsel olarak alınmıştır. İçsel değişkenlerin uygun gecikmeleri AR(3) seri korelasyon testine göre enstrüman edilmiştir.

Demokratik temsil mekanizmalarının geliştiği ülkelerde politik hakların elde edilmesiyle bağlantılı olarak kadınların iş gücüne katılımını teşvik edecek kurumsal düzenlemeler uygulama imkânı bulunduğundan, politik haklar ile kadınların iş gücüne katılım oranı

arasında pozitif bir ilişkinin varlığından bahsedilmektedir (Lv & Yang, 2018; Iversen & Rosenbluth, 2008). Oysaki Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde her ne kadar demokratik temsile dair bir kısım iyileşmeler gözlemlenmekteyse de, toplumsal cinsiyet temelli iş bölümüne ilişkin muhafazakâr değerlerin toplumsal hayata ve sosyal politika ortamına hâkim olması, çalışma hayatının kadına dair pozitif ayrımcılık içeren ve onu çalışma hayatında desteklemek üzerine kurgulanan politik bir alan haline dönüşmesine engel olmaktadır. Bununla birlikte bölge ekonomilerinin rantiyer ilişki döngüsü etrafında şekillenmesi, sosyal güvenlik ve gelir problemi olmayan yüksek hayat standardına sahip kadınların istihdama katılmak yönünde gönüllü olmaması ve sadece politik temsil ve yaşam konforuna dair sınırlı taleplerinin bulunması gibi hususlar da kadın istihdamını kısıtlayan özellikler olarak zikredilmektedir. Açıklanan bütün bu sebepler Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da politik özgürlüklerin (pol) kadınların iş gücüne katılımı (lfp) üzerindeki negatif etkisinin anlamlandırılmasını kolaylaştırmaktadır.

Bireyselleşme, şahsi hürriyetler, ifade ve örgütlenme haklarını kapsayan sivil özgürlüklerin gelişmesi ve genişlemesi ile birlikte kadınların toplumsal yaşama katılımları artacağı cihetle iş gücüne katılım talebinin de yükselmesi beklenmektedir. Bu bağlamda, her ne kadar Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde sivil özgürlükler ve kadınların iş gücüne katılım oranına dair belirgin iyileşmeler gözlemlenmemekteyse de ekonomik yapıdaki kısmi dönüşüm ile iş bulma özgürlüğü gibi çeşitli toplumsal hürriyetlerin genişlemesinin kadın istihdamı üzerinde pozitif ve anlamlı etkiler ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Ekonomik refahın en temel göstergesi olan kişi başına düşen gayri safi yurt içi hâsıla miktarı, küreselleşme sürecine entegrasyonu açıklayan dışa açıklık oranı ve modern yaşamı temsil eden kentleşme oranındaki artışın, ilgili hipotezlerde ifade edildiği şekliyle kadınların iş gücüne katılım oranı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin bulunduğu ortaya konulmuştur. Benzer şekilde kadının toplumsal hayata katılımının aksine bir trende sahip olan doğurganlık oranı ile kadın istihdamı arasında da negatif ve anlamlı ilişkinin bulunduğu görülmektedir.

Diğer taraftan okullaşma oranı ile kadın istihdamı arasındaki ilişki, ilgili ülkenin kalkınma düzeyi ile bağlantılı olarak gelir ve ikame etkileri üzerinden açıklanmaktadır. Gelir etkisi, aile gelirindeki artışın kadının emek arzı üzerindeki olası olumsuz etkisini; ikame etkisi ise kalkınmanın daha ileri aşamaları ile birlikte artan ücretlerin kadının emek arzı üzerindeki olumlu etkisini ifade etmektedir. Bu doğrultuda, bir kısmı yüksek gelirli ülkelerden oluşmaktaysa da, genel olarak düşük kalkınma düzeyinde bulunan Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde gelir etkisinin ikame etkisini bastırması neticesinde okullaşma oranı ile kadınların iş gücüne katılım oranı üzerinde negatif ve anlamlı bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır.

Nihayet, ücretsiz aile işçiliği (fam) ile kadınların iş gücüne katılımı (lfp) arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Literatür incelendiğinde ücretsiz aile işçiliği ile kadın istihdamı arasındaki ilişki genel olarak üretimin sektörel (tarım, sanayi, hizmetler) yapısındaki dönüşüm üzerinden açıklanmakta ve tarımsal üretimdeki modernleşme ile birlikte kadın istihdamının değişikliğe uğradığı ifade edilmektedir. Oysaki Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin üretim yapısının erkek iş gücüne dayalı olan sanayi sektöründe yoğunlaşması ve tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payının görece düşük olması sebepleriyle Hipotez 8'de yer alan değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı değerlendirilmektedir.

Sonuç ve Öneri

Nüfusunun yaklaşık yüzde 65'inin otuz yaşın altında olduğu ve kadın istihdamının dünya genelinde en düşük düzeyde bulunduğu Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde, küreselleşme çağında mevcut ekonomik gerçeklerle uyumlu olmayan aile yapılarının muhafaza edilmesi ile kadınların sosyo-ekonomik rollerine ilişkin tutumların/kültürel normların büyük ölçüde değişmemesi nedeniyle kadınların istihdamdan ve ekonomik hayattan uzak kaldıkları görülmektedir.

Kadınların ekonomik hayattan uzak kalmaları hususu ise bir yandan ekonominin potansiyel büyüklüğüne erişmesini

engellemekte, diğer yandan da toplumsal yapının daha kapsayıcı bir temelde gelişmesine engel olmaktadır. Ancak bilinmektedir ki, kadınların istihdama daha yüksek oranda katılım göstermeleri münhasıran ekonomik büyümenin temin edilebilmesi için yeterli değildir. Bu noktada, kadınlara “dost” olan sektörlerde büyümeyi teşvik eden politikalar kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, büyümenin temel itici gücü konumunda olan ve çoğunlukla daha yüksek beceriye sahip iş gücünün istihdam imkânı bulduğu hizmet sektöründe kadın istihdamını teşvik edecek ve kadınların iş gücüne katılmaları önünde engel teşkil eden sosyal ve kültürel kısıtlamaları bertaraf edecek politikaların öncülmesi önem arz etmektedir (Lahoti ve Swaminathan, 2015). Zira Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde kadınların ekonomik aktiviteye katılımı ve bunun meydana getirdiği pek çok sosyal faydanın, kurumsal yapıda, toplumsal cinsiyete dayalı tutumlarda ve üretimin yapısında önemli bir değişiklik olmadan tam olarak gerçekleşmeyeceği ortadadır.

Bu bağlamda, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde kadın istihdamının artırılması vasıtasıyla ekonomik büyümenin, beşeri kalkınmanın ve iktisadi çeşitlenmenin sağlanabilmesi için, UN Women Strategic Plan 2018-2021 raporunda yer alan hususlar da göz önünde bulundurulmak kaydıyla, kadınların iş gücü piyasalarına daha esnek şekilde katılabilmelerini teşvik eden normatif çerçevenin güçlendirilmesi, gelir güvenliği ile insana yakışır iş koşullarına sahip olmaları yönünde politikaların geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Bu perspektifte Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da, kadınların ekonomik hayata daha yüksek katılımları ile ekonomik olarak; uzun dönemde doğal kaynağa bağımlı ekonomik yapı çeşitlendirilebilecek, ekonomik büyüme/kalkınma/gelişme sağlanabilecek, diğer yandan gelir dağılımda adalet temin edilebilecektir. Bunun yanı sıra, sosyal ve toplumsal hayata ilişkin olarak ise 2010 Aralık ayı sonrası başlayan ve tüm bölgeyi etkisi altına alan Arap İsyancı sürecinin bölgede yarattığı yüksek tansiyonun azaltılması ile bölgede istikrarın temin edilebilmesi noktasında önemli sonuçlar elde edilebilecektir.

Kaynakça

- Akgeyik, T. (2016). Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Et-kileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz. *Sosyal Siyaset Konferansları* 70(1): 30-53.
- Artan S. & Hayaloğlu, P. (2014). Kurumsal Yapı ve İktisadi Yapı İlişkisi: Türkiye Örneği. *Sosyo Ekonomi*, (2014-2): 347-366.
- Aytekin, B. (2017). Türkiye’de Kadın Emeğinin Etkinlik Sorunu ve Makro-ekonomik Etki Kanalları. *Sayıştay Dergisi* (107): 153-169.
- Ayvaz Kızılgöz, Ö. (2012). Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1): 88-101.
- Beneria L.& Sen, G. (1981). Development and Sexual Division of Labor. *Journal of Women in Culture and Society*, 7(2):279-298.
- Buğra, A. (2010). Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri: Türkiye’de Kadın İstihdamı. *Tübitak Proje* (No. 108K524).
- Chamlou, S., Muzi, S & Ahmed, H. (2011). Understanding the Determinants of Female Labor Force Participation in the Middle East and North Africa Region: The Role of Education and Social Norms in Amman. *Alma Laurea Working Papers* (No. 31).
- Çatalbaş, G. K. (2015). Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörle-rin Belirlenmesi: Panel Veri Yaklaşımı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10): 249-280.
- Çetin, T. (2012). Yeni Kurumsal İktisat. *Sosyoloji Konferansları* (45): 43-73.
- Dayıoğlu, M.& Kırdar, M. G. (2010). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Ka-tılımında Belirleyici Etkenler ve Eğilimler. *Ankara: DPT ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı Raporu*, No:5.
- Demirtaş, G. & Yayla, N. (2017). Küresel Entegrasyonun Kadın İstihdamı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir İnceleme. *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 12 (48):339-349.
- Duflo, E. (2012). Women Empowerment and Economic Development. *Journal of Economic Literature*, 50(4): 1051-1079.
- Fatima, A. & Sultana, H. (2009). Tracingoutthe U-shape Relationship Between Female Labor Force Participation Rate and Economic De-velopment for Pakistan. *International Journal of Social Economics*, 36 (1/2):182-198.
- Fischer, J. A. V. (2013). Globalization, Female Employment, and Regional Differences in OECD Countries. *MPRA WorkingPaper* (No. 45756).
- Freedom House (2018). *Freedom in the World Comparative and Historical Data: Country and Territory Ratings and Statuses, 1973-2018*. <https://>

- freedomhouse.org/content/freedom-world-data-and-resources(Erişim: 22.09.2018)
- Gaddis, I & Klasen, S. (2014). Economic Development, Structural Change, and Women's Labor Force Participation. *Journal of Population Economics* (27): 639-681.
- Giddens, A. (2018). *Sosyoloji - Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş* (7. Baskı). Çev: Ü. Y. Battal, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Goldin, C. (1994). The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and History. *NBER Working Paper* (No. 4707).
- Günsoy, G. & Özsoy, C. (2012). Türkiye'de Kadın İşgücü, Eğitim ve Büyüme İlişkisinin VAR Analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49 (568): 23-42.
- Hosney, S. H. (2015). Factors Influencing Female Labor Force Participation in Egypt and Germany: A Comparative Study. *SOEP papers on Multidisciplinary Panel Data Research* (No. 286).
- Iversen, T. & Rosenbluth, F. (2008). Work and Power: The Connection Between Female Labor Force Participation and Female Political Representation. *Annual Review of Political Sciences* (11): 479-495.
- Jaumotte, F. (2003). Female Labour Force Participation: Past Trends and Main Determinants in OECD Countries. *OECD Economics Department Working Papers* (No. 376).
- Karagül, M. (2014). Kalkınma Sürecinde Üretim Faktörlerinin Yeniden Tanımlanması. *Leges Ekonomik ve Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 1-11.
- Kılıç, D.& Öztürk, S. (2014). Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1): 107-30.
- Kılınç, N. Ş. (2015). Küresel Eğilimler Çerçevesinde Kadın İstihdamı. *Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(9): 120-135.
- Kottis, A. P. (1990). Shifts over Time and Regional Variation in Women's Labor Force Participation Rates in a Developing Economy. *Journal of Development Economics* (33): 117-132.
- Küçükkalay, A. M. (2016). *Dünya İktisat Tarihi* (2. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Lahoti, R. ve Swaminathan, H. (2013). Economic Development and Female Labor Force Participation in India. *Feminist Economics*, 22(2): 168-195.
- Lv, Z. & Yang, R. (2018). Does Women's Participation in Politics Increase Female Labor Participation? Evidence from Panel Data Analysis. *Economics Letters* (170): 35-38.

- Mehrotra, S. & Parida, J. K. (2017). Why is the Labour Force Participation of Women Declining in India?. *World Development* (98): 360-380.
- Mammen, K. & Paxson, C. (2000). Women's Work and Economic Development. *The Journal of American Perspective*, 14(4):141-164.
- Moghadam, V. M. (1990). *Democracy and Women's Rights: Reflection on the Middle East and North Africa*. International Seminar Comparative Studies on Family Democratization and Socio-Politics (24-26 September 2008), Buenos Aires.
- Moghadam V. M. (2011). Ortadoğu'da Kadınların Modernleşmesi. Youssef M. Choueiri (ed.), *Ortadoğu Tarihi - Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften İçinde* (505-527), İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Morikawa, Y. (2015). The Opportunities and Challenges for Female Labor Force Participation in Morocco. *Global Economy and Development Working Paper* (No. 86).
- Murray, J. Y. & Zhang-Zhang, Y. (2018). Insights on Women's Labor Participation in Gulf Cooperation Council Countries. *Business Horizons*, 61(5): 711-720.
- Nam, S. (2001). Determinants of Female Labor Force Participation: A Study of Seoul, South Korea, 1970-1980. *Sociological Forum*, 6(4):641-659.
- North, D. C. (2002). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*. Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Özer, M. & Biçerli, K. (2003-2004). Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1): 55-86.
- Polanyi, K. (2008). *Büyük Dönüşüm - Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (7. Baskı). Çev: A. Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Psacharopoulos, G. & Tzannatos, Z. (1989). Female Labor Force Participation: An International Perspective. *The World Bank Research Observer*, 4(2).
- Robinson, J. (2005). Female Labor Force Participation in the Middle East and North Africa. *Wharton Research Scholars* (No. 28).
- Sorsa, P., Mares, J., Didier, M., Guimaraes, C., Rabate, M., Tang, G. & Tuske, A. (2015). Determinants of the Low Female Labor Force Participation in India. *OECD Economics Department Working Paper* (No. ECO/WKP(2015),25).
- Sönmez, P. (2006). Küreselleşme, Avrupa Birliği ve İstihdam: Çalışma İlişkilerinde Yaşanan Dönüşüm. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(3): 177-98.
- Taşseven, Ö., Altaş, D. & Ün, T. (2016). Determinants of Female Labor Force Participation in OECD Countries. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(2): 27-38.
- Tansel, A. (2014). Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time-Series Evidence and Cross-Province Estimates. *METU/ERC Working Paper* (No.02/3).

- Thévenon, O. (2013). Drivers of Female Labor Force Participation in the OECD Countries. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers* (No. 145).
- Tutar, F. & Yetişen, H. (2009). Türkiye'de Kadının Ekonomik Kalkınmadaki Rolü. *Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 3(2): 116-131.
- United Nations (2015). *The Millennium Development Goals Report 2015*. USA.
- UNDP (2013). *Democracy and Gender Equality: The Role of the UN*. USA.
- Uysal, D., Keskin, R. & Sertkaya, Y. (2016). Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımlarını Belirleyen Faktörler Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 3(2): 73-92.
- Verick, S. (2014). Female Labor Force Participation in Developing Countries. *IZA World of Labor Working Paper* (No. 87).
- Xu, L. (2015). Effects of Female Political Participation on Economic Growth: Evidence from Asian Countries. (Master Thesis), Swenska: Lund University School of Economics and Management.
- Wacker, K., Cooray, A. & Gaddis, I. (2017). Globalization and Female Labor Force Participation in Developing Countries An Empirical (Re-)Assessment, *Globalization-Strategies and Effects*. ed: B. J. Christensen ve C. Kowalczyk, USA: Springer.
- World Bank (2011). *World Development Report 2012 -GenderEqualityand Development*. Washington DC.
- World Bank (2018). *World Development Indicators*. <http://databank.worldbank.org/data/repor ts.aspx?source=World-Development-Indicators> (Erişim: 22.09.2018)
- World Economic Forum (2018). *The Global Gender Gap Report 2018*. Geneva.
- Yamak, R., Abdioğlu, Z. & Mert, N. (2012). Türkiye'de İşgücüne Katılımı Belirleyen Faktörler: Mikro Ekonomik Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2): 41-58.
- Yıldırım, K. & Doğrul, G. (2008). Çalışmak ya da Çalışmamak:Türkiye'de Kentsel Alanlarda Yaşayan Kadınların İşgücüne Katılmama Kararlarının Olası Belirleyicileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1): 239-262.
- Zeren, F. & Savrul, B. K. (2017). Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Koentegrasyon İlişkinin Araştırılması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30): 87-103.
- Zungura, M., Nyemba, E. & Mutasa, F. (2013). The Relationship Between Democracy and Women Participation in Politics. *Journal of Public Administration and Governance*, 3(1): 168-176.

Bağımlı Kadınların Ruhsal, Ailesel ve Çevresel Sorunlarının İncelenmesi

Investigation of Psychological, Family and Environmental Problems Experienced by Addict Women

Başak Ünübol*, Elif Çinka**, Rabia Bilici***, Seyhan Hıdıroğlu****

Öz

Bu çalışmanın amacı, kadınlarda alkol ve madde kullanımının altında yatan çevresel, ailesel ve ruhsal etmenleri saptamakla birlikte alkol/madde bağımlılığı tedavisine başvuruda ve tedaviyi sürdürmede kişisel ve çevresel engellerle ilgili faktörleri belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, nitel veri toplama yöntemlerinden odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Bu araştırma Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim Araştırma Hastanesi'nde altı bağımlı kadının katılımı ile gerçekleşmiştir. Kadınların alkol/madde kullanımına başlama ve bağımlı olma nedenlerine bakıldığında; aile ve yakın çevre etkisi, travmatik yaşantılar ve eşlik eden ruhsal

.....

- * Bu çalışma YEŞİLAY tarafından desteklenmiş olup yürütücülüğünü Doç. Dr. Rabia BİLİCİ'nin yaptığı bir proje kapsamında oluşturulmuştur. Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 34736 Kadıköy, İstanbul, basactf@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-0600-7900
- ** Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 34736 Kadıköy, İstanbul, eliffinka@gmail.com, orcid.org/0000-0003-1831-7252
- *** Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 34736 Kadıköy, İstanbul, rabia.bilici@sbu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-6040-6174
- **** Marmara Üniversitesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, 34854 Maltepe, İstanbul, seyhanerghin@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8656-4613

■ **Başvuru:** 24 Ocak 2019

■ **Kabul:** 01 Mart 2019

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2019153603

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Cite this article as: Ünübol, B., Çinka, E., Bilici, R. & Hıdıroğlu, S. (2019). Bağımlı Kadınların Ruhsal, Ailesel ve Çevresel Sorunlarının İncelenmesi. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, No. 1. s. 99- 131.

bozuklukların olması öne çıkmıştır. Bağımlı kadınların tedaviye başvurmayı geciktiren ya da engelleyen faktörlerine bakıldığında ise; Alkol ve Madde Bağımlılığı Araştırma, Tedavi ve Eğitim Merkezleri'nde (AMATEM) kadınlara ayrılmış yatak sayısının az olması, stigma, maddi sıkıntılar, olumsuz geçmiş tedavi deneyimleri, tedavi kurumlarına dair bilgilendirme eksikliği öne çıkmıştır. Tedaviye başvurma motivasyonları gözden geçirildiğinde, odak grup toplantısında öne çıkan sebepler; fiziksel yoksunluk bulgularının gelişmesi, aile içi ilişkilerde bozulma ve riskli davranışların olması öngörülen sonuçlarla paralel bulunmuştur.

Abstract

The aim of this study is to determine the environmental, familial and psychological factors underlying alcohol and substance use in women and to determine the factors related to personal and environmental barriers to applying for treatment of alcohol / drug addiction and to continue treatment. For this purpose, focus group interviews were conducted using qualitative data collection methods. This research was carried out with the participation of six female addicts at Erenköy Mental and Neurological Diseases Training and Research Hospital. When the reasons why women start and depend on alcohol / substance use were investigated, family and close environmental impact, traumatic experiences, and accompanying mental disorders emerged as prominent factors. When looking at the factors that delay or prevent dependent women from seeking treatment in the Alcohol and Substance Addiction Research, Treatment and Education Centers (AMATEM), the number of reserved beds for women, stigma, financial difficulties, negative past treatment experiences, and lack of information about treatment institutions were prominent. When the motivations for applying for treatment are reviewed, the reasons that were specified in focus group meeting were: development of physical withdrawal symptoms, deterioration in inter-family relations, and risky behavior. These were found to be parallel to the predicted results.

Extended Abstract

Addiction and Women

Alcohol, substance and tobacco addiction, which substantially threatens the health and life of societies at a national and global level, are among the topics that require society-wide problem-solving in the first place. Considering gender differences, it was revealed that although women consumed less alcohol and illegal substances

than men, psychosocial problems related to substance use emerge faster and more severely than men (Otiashvili, Kirtadze, O'Grady, Zule, Krupitsky, Wechsberg, Jones, 2013). Studies show that social factors, treatment initiation, duration and completion of treatment, additional psychiatric disorders, medical reasons, such as the use of parameters in the field of substance use, cause significant differences between genders (Tuchman, 2010).

Purpose

In this study, the common problems experienced by addicted women are discussed and some of them are evaluated in more detail. It is aimed to understand the environmental, familial and psychological factors underlying alcohol and substance use in women and to identify personal and environmental barriers to the admission and continuation of addiction treatment.

Method

Data collection tools

Pre-interview assessment form; It is an interview form written by the researchers with questions about socio-demographic information such as age, gender, education, occupation, level of income, marital status, and questions about addiction.

Informed consent form; A brief explanation is provided to inform the participants about the research.

Focus group interview; Focus group interviews are a qualitative data collection technique that is carried out within the framework of predetermined guidelines, which prioritizes the individualities of the interviewees, and which pays attention to the discourse of the participants and the social context of this discourse.

Data Collection

A focus group interview was held with addicted women within the scope of qualitative research. The permission of the institution and the approval of the ethics committee were taken from Erenköy Mental and Neurological Diseases Training and Research Hospital. In this study, the subject guide of Focus Group Interview, which was prepared previously, was used. The meeting took an average of 120 minutes.

Sample

A "purposive sampling" technique was used to include the participants. Six women undergoing treatment for alcohol/substance use disorders at Erenköy Mental Health and Neurological Diseases Training and Research Hospital and Green Crescent Training and Counseling Center" (YEDAM) participated in the study.

Results

The main findings are:

1. Causes of Addiction

It is difficult to speak of a single factor as the cause of addiction. Multiple factors can be combined.

1.1. Family and Immediate Environment Effect:

According to the data obtained from the focus group study, in the presence of parents with alcohol or any drug addiction in the family, children were also at great risk for alcohol / substance use disorders.

1.2. Traumatic Experiences:

The fact that she suffered from emotional, sexual or physical trauma in childhood or adulthood was also one of the risk factors for addiction in women. When dependent women remember the traumatic situation and the perpetrators and they cannot get enough support from their immediate environment, they try to cope with the trauma by using alcohol and other substances.

1.3. Comorbid Mental Disorders:

The presence of additional comorbid psychiatric disorders such as mood disorders, depression, anxiety disorders, and post-traumatic stress disorder was seen as an important risk factor for the formation and course of addiction.

2. Awareness Processes and Treatment Motivations

2.1. Processes of Noticing the dependency:

The dependent women stated that they understood that they were dependent when they experienced physical withdrawal symptoms when the substance could not be provided.

2.2. Motivation to apply for treatment:

When women were asked about their motivation to apply for treatment, they stated that they had experienced deteriorations in family relations and had difficulties in maintaining their roles as parents. Physical withdrawal symptoms of some of the participants were also among the treatment motivations. They also listed risky behavior such as impulsive sexual acts, driving in traffic, crime, etc. under the influence of alcohol / substance as the other motivations to apply for treatment.

3. Factors Affecting Application to Treatment

3.1. Feeling shame and guilt due to addiction:

Dependent women have expressed intense feelings of guilt and shame about their experiences in the process of addiction and the

situations encountered during the treatment. They stated that they experienced a decrease in the feeling of guilt after the treatment but they experienced it again when they encountered reminders of the past.

3.2. Experiences about “Being a Dependent Woman” in our country:

It was observed that all of the focus group participants had difficulties about being a dependent woman in our country and they were worried that their addiction would be noticed in the community.

3.3. Difficulty of access to inpatient treatment:

Dependent women stated that the number of beds and the long waiting periods posed a disadvantage for them when they preferred inpatient treatment.

3.4. Economic difficulties:

Women have talked about the financial problems they experienced in the process of addiction.

3.5. Negative thoughts about treatment services:

In the focus group meeting, they talked about various treatment options offered at different centers and sometimes stated that these experiences had a negative impact on them.

3.6. Lack of information:

It was stated that the lack of an adequate announcement and information source for the dependent women was a cause for the delay in the application for treatment.

3.7. The need for multidisciplinary approach:

Dependent women have made recommendations to the employees in the treatment of addiction to work in cooperation with the security and judicial staff.

4. Family Relations and Current Situations

Although family members experience recurrent loss of confidence, it is seen that they try to support dependent women in the treatment process. Women have stated that as their remission period increases, there is an improvement in family relations and they feel happier and more hopeful after coming to regular controls.

Conclusion and Suggestions

In this study, psychological, familial, and environmental problems of dependent women were determined by using qualitative methods focus group interview technique. Studies on substance use in women are not sufficient in our country. It is important to understand the substance use patterns of dependent women, and to examine

the factors that can facilitate or prevent treatment applications and continuation of treatment. As a result, further studies are needed to comprehensively address the difference between genders in alcohol / substance use.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık, Kadın, Alkol, Madde, Tedavi, Bariyerler, Odak grup

Keywords: Addiction, Women, Alcohol, Drug, Treatment, Barriers, Focus Group

Giriş

Bağımlılık ve Kadın

Toplumların sağlığını ve yaşamını ulusal ve küresel düzeyde ciddi anlamda tehdit eden alkol, madde ve tütün bağımlılığı ilk sıralarda mücadele gerektiren konu başlıkları arasında yer almaktadır. Cinsiyetler arası farka bakıldığında, kadınlar erkeklere göre daha az alkol ve yasa dışı madde tüketse de, madde kullanımıyla bağlantılı psiko-sosyal sorunlara erkeklerden daha hızlı ve daha şiddetli yakalandığı ortaya konulmuştur (Otiashvili, Kirtadze, O'Grady, Zule, Krupitsky, Wechsberg, Jones, 2013). Yapılan çalışmalar; sosyal faktörler, tedaviye başlama, sürdürme ve tamamlama süreleri, ek psikiyatrik bozukluklar, tıbbi nedenler gibi parametrelerin, madde kullanımı alanında cinsiyetler arasında önemli farklılıklara neden olduğunu göstermektedir (Tuchman, 2010). Tedaviye başvuruda ve tedaviyi sürdürmede etki eden yukarıda belirtilen faktörlerin yanı sıra, tıbbi ve biyolojik nedenler de bağımlılık açısından cinsiyetler arasında önemli farklılıklara yol açabilmektedir. Cinsiyetler arasında; beyin anatomisi, nöro-kimya, nöronal bağlantı ve işlevsellik dahil olmak üzere tüm biyolojik organizasyon seviyelerinde farklılıklar bulunmaktadır (Choleris, Galea, Sohrabji, Frick, 2018).

Birleşmiş Milletler Madde ve Suç Örgütü (UNODC) 2015 raporuna göre, 2013 yılında yasa dışı uyuşturucu kullananların 246 milyona ulaştığı, 15-64 yaş grubunda 20 kişiden birinin madde kullanıcısı olduğu tahmin edilmektedir (*United Nations Office on Drugs and Crime, World Drug Report*, 2015). Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi'nin (EMCDDA) 2018

yılındaki güncel raporunda; Avrupa Birliğinde 92 milyonun üzerinde yetişkinin veya 15-64 yaş aralığındaki kişilerin dörtte birden fazlasının yaşamlarının bir noktasında yasa dışı uyuşturucuları denediğinin tahmin edildiği belirtilmektedir. Uyuşturucu kullanımı deneyiminin kadınlara (36,3 milyon) nazaran erkekler (56,0 milyon) tarafından daha sık olduğu raporlanmıştır. Denenen uyuşturucular arasında esrar başta olmak üzere (53,5 milyon erkek ve 34,3 milyon kadın), kokain (11,8 milyon erkek ve 5,2 milyon kadın), MDMA (9,0 milyon erkek ve 4,5 milyon kadın) ve amfetaminler (8,0 milyon erkek ve 4,0 milyon kadın) için yaşam boyu kullanım tahminleri rapor edilmiştir. Tüm yaş gruplarında, esrarın en çok kullanılan yasa dışı uyuşturucu olduğu, 2017 yılında esrar kullanan 18,9 milyon yetişkin (15-34 yaş arası) arasında, erkeklerin kadınlara oranının ikiye bir olduğu belirtilmiştir.

Türkiye’de yapılan araştırmalar arasında, TUBİM Uyuşturucu Raporu dikkat çekmektedir. 2010 yılında yatarak tedavi görenlerin dağılımı cinsiyete göre incelendiğinde; % 94,07’sinin (2728) erkek, % 5,21’inin (151) kadın olduğu ve %0,72’sinin (21) ise cinsiyetinin belirtilmediği görülmektedir (TUBİM, 2011). Ülkemizde yapılan bir araştırmada, 1998-2002 arasında bir bağımlılık tedavi merkezinde alkol bağımlılığı için yatarak tedavi gören 3851 olgunun % 2,9’unun kadın, % 97,1’inin erkek olduğu bildirilmiştir (Evren, Saatçioğlu, Yapıcı, Çakmak, 2003). Bu veriler bağımlılık sorununun hâlâ erkekler arasında daha yaygın olduğunu göstermekle birlikte, kadınların tedavi arayışlarının daha az olduğunu düşündürmektedir. Ülkemizdeki kadınların tedaviye başvurmalarındaki bariyerlerin saptanmasına yönelik araştırmalar, bu gruba ulaşmayı, koruyucu önlemler almayı, tedavi yaklaşımı ve sürecini kolaylaştıracaktır.

Birleşmiş Milletlerin dünya çapında bağımlı kadınlara dair oluşturduğu monografide bağımlı kadınların karşılaştığı bazı sorunların ortak olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sorunlar:

- Utanç ve stigma
- Fiziksel ve cinsel istismar
- İlişkiler ile ilgili konular:
  - Çocuklarını kaybetme korkusu

- Eşini kaybetme korkusu
- Tedavi almada eşinin iznine ihtiyaç duyması
- Tedavi ile ilgili konular:
  - Kadınlar için servis yetersizliği
  - Kadınların tedavisinin anlaşılmasında
  - Uzun bekleme listeleri
  - Çocuk bakım servislerinin eksikliği
- Sistem ile ilgili konular:
  - Finansal kaynakların yetersizliği
  - Temiz/makul barınmanın yetersizliği
  - Koordineli servislerin zayıflığı, olarak tanımlanmıştır (UNODC, 2004).

Yukarıdaki başlıklardan bazılarının tedaviye başvuruda ve sürdürmede daha etkin faktörler olduğu düşünülerek, bu konular ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Utanc ve Stigma

Kadın ve erkeğin sosyal rollerindeki farklılıklar maruz kalınan stigmada farklılaşmaya neden olmaktadır. İçki içen kadın için cinsel söylemler bulunmasına karşın içki içen erkeği tanımlamak için genellikle bu tip söylemler bulunmamaktadır. Alkol bağımlısı kadınların daha fazla sosyal ayrımcılığa ve aile ihmeline maruz kaldığı tespit edilmiştir (Kerr-Correa, Igami, Hiroce ve Tucci, 2007). Toplumun kadınlığa, kadının eş ve anne rolüne bakış açısı bağımlı kadının olumsuz çağrışımlarla birlikte anılmasına yol açmaktadır. Örneğin bağımlı olan kadın “kötü anne” yargısıyla karşılaşmaktadır. Kadının stigmayı içselleştirmesi suçluluk, utanç, korku, ümitsizlik hissetmesine ve kadının bağımlılığını inkâr yoluyla azımsanmasına neden olmaktadır (Covington, 2008).

Cinsel ve Fiziksel İstismar

Çocukluk veya erişkinlik çağında duygusal, cinsel ya da fiziksel travmaya uğranmış olmasının alkol/madde kullanımı üzerine uzun dönemde etkileri olabileceği belirtilmektedir. Yapılan bir çalışmada

17 yaşından önceki erken yaşam stresörlerine tekrar tekrar maruz kalmak, genç erişkinlerde (18-25 yaş arası) daha sonra sorunlu alkol kullanımı riskinin artmasıyla ilişkili bulunmuştur (Shin, McDonald ve Conley, 2018). Güncel araştırmalarda, 18 yaşından önce bir travma geçmişi olduğunu belirten kadınlarda, daha erken yaşta alkol kullanmaya başlama ve alkol kullanım bozukluğu gibi olumsuz alkol sonuçlarının daha fazla görülebileceği belirtilmektedir (Evans, Upchurch, Simpson, Hamilton ve Hoggatt, 2018). Erkeklere kıyasla kadınlarda alkol kullanım bozukluğu, özellikle cinsel istismar, duygusal istismar ve duygusal ihmal ile ilişkili bulunmuştur (Sartor, Bachrach, Stepp, Werner, Hipwell ve Chung, 2018).

İlişkiler ile İlgili Konular

Çocuklarını kaybetme korkusu; Kadınların tedavi arayışında, çocuklarıyla ilişkileri ve çocukları için sorumlulukları özellikle önemlidir. Madde kullanan kadınlar için çocuklarının bakımı, finansal konular ve diğer durumlar tedaviye başvurmasını etkilemektedir.

Gebe bağımlı hastalar da geleneksel tedavi sistemine başvurmamaktadır. Bunun sebeplerinden bazıları; gebe kadınlara özgü bağımlılık servislerinin olmayışı, bebeği doğduğu zaman bebeğin velayetini kaybetme ya da hakkında dava açılacağı korkusu sayılmaktadır (Greenfield, Back, Lawson ve Brady, 2010).

Tedavi almada eşinin iznine ihtiyaç duyması; Yapılan araştırmalarda, toplumsal damgalanma ve erkek partnerlerinin karşı çıkması yüzünden kadınların tedavi arama olasılıklarının daha düşük olduğu gösterilmiştir. Çocuk bakma sorumluluğu, cinsiyet normları, sağlık uzmanlarının yargılayıcı tutumları; tedavi almak isteyen kadınların önündeki önemli engeller olarak tespit edilmiştir (Otiashvili ve ark., 2013).

Tedavi ile İlgili Konular

Kadınlar için servis yetersizliği; Sosyal stigma, tedavi imkânlarının yetersizliği, erkek bağımlıların yoğun olduğu geleneksel tedavi şeklinde yaşayacağı sıkıntılar, eşlik eden ruhsal sıkıntılar ya

da travmatik yaşantıları, aynı zamanda evsizlik gibi sorunlar madde bağımlısı kadının tedaviye gelmesinde bariyer oluşturmaktadır (Greenfield ve ark., 2010). Daha az sayıda kadının tedavi hizmetlerinden faydalanmasının veya tedaviyi erken bırakmasının nedeni olarak, sağlık hizmetlerinin kadınların ihtiyaçlarını yeterli oranda karşılamaması da gösterilmiştir (Ögel, 2010).

Kadınların tedavisinin anlaşılması; Stres ve negatif duygulanımın, hem kadınlar hem de erkekler için alkol kullanmaya başlama, sürdürme ve nüksetme dahil olmak üzere bağımlılığın tüm aşamalarıyla güçlü bir şekilde ilişkili olduğu, kadınlar için özellikle kritik bir rol oynadığı belirtilmektedir (Verplaetse, Moore, Pittman, Roberts, Oberleitner, Smith, Cosgrove ve McKee, 2018). Araştırmalarda madde kullanan ya da kullanmayan kadınlarda erkeklere göre yaşam boyu anksiyete ve duygu durum bozuklukları görülme sıklığı daha fazla bulunmuştur. Depresyon, anksiyete bozuklukları ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi psikiyatrik komorbiditeler, kadınlarda erkeklerle karşılaştırıldığında sorunlu alkol kullanımı ile daha yüksek derecede ilişkili bulunmuştur (Anker, Kummerfeld, Rix, Burwell ve Kushner, 2018). Grant ve arkadaşları tarafından yapılan bir araştırmada 12 ay süresince madde kullanan kadınlarda duygu durum ve anksiyete bozukluğu görülme sıklığı % 29,7 ve % 26,2 olarak saptanmıştır. Bu kadınlar arasında en yaygın duygu durum bozukluğunun majör depresif bozukluk (% 15,4) ve en yaygın anksiyete bozukluğunun da özgül fobi olduğu bulunmuştur (Grant vd., 2006). Bazı araştırmalar bağımlı kadınların erkeklerden daha yüksek oranda intihar düşünceleri ve intihar girişimlerinin olduğunu belirtmektedir (UNODC, 2004). Kadınlarda, bağımlılığa eşlik eden ruhsal bozuklukların sık görülebileceği ve tedavi sürecini etkileyebileceğinin göz önünde bulundurulması kadınların tedavisinin anlaşılması açısından önemlidir.

Çocuk bakım servislerinin eksikliği; Bağımlılık tedavisinin ilk dönemlerindeki madde bağımlısı ebeveynlere müdahalede, onların *ebeveynlik yeteneklerini geliştirmek ve bebeğiyle güvenli bağlanmanın oluşumunu desteklemek* oldukça önemlidir. Bağımlı kadınlarla yapılan araştırmalar, anne-çocuk ilişkisi için *bağlanma temelli*

müdahalelerin, geleneksel ebeveynlik yeteneği geliştirme modeline göre daha etkili sonuçlar verdiğini saptamıştır (Barrocas, Vieira-Santos ve Paixao, 2016). Anne ve yeni doğan için uygulanacak tedavi müdahalelerinin seçimi bu hasta grubunda bilhassa önemlidir. Gebe bağımlıların tedavi ihtiyacı çok belirgin olmakla birlikte, sıklıkla görülen gebelik komplikasyonları veya yeni doğanlarda doğum sonrası morbidite nedeniyle uygulanan tedaviler oldukça maliyetlidir (Metz, Köchl ve Fischer, 2012). Bağımlı anne-bebek ikilisinin tıbbi ve psiko-sosyal ihtiyaçlarının karşılanabileceği bakım servislerinin olması güvenli bağlanmanın gelişmesi açısından önemlidir.

Sistem ile İlgili Konular

Finansal kaynakların yetersizliği; Bağımlı kadınlar genellikle işsiz ya da erkeklere oranla daha az çalışma yaşamının içinde oldukları için sağlık güvencesinden yoksundurlar. Daha az sayıda kadının tedavi hizmetlerinden faydalanmasının veya tedaviyi erken bırakmasının nedeni olarak, sağlık hizmetlerinin kadınların ihtiyaçlarını yeterli oranda karşılamaması da gösterilmiştir (Ögel, 2010). Hastaların yaşam koşulları ve ortamları tedavinin gidişatında önemli bir rol ve etkiye sahiptir. Kadınların gebelikten ve madde kullanımından kaynaklanan işsizlik, evsizlik veya yasal problemler gibi sosyoekonomik güçlükler yaşadıkları bilinmektedir (Metz ve ark., 2012).

Bu çalışmada bağımlı kadınların yaşadığı ortak sorunlar ele alınmış olup bazıları daha detaylı olarak değerlendirilmiştir. Kadınlarda alkol ve madde kullanımının altında yatan çevresel, ailesel ve ruhsal faktörleri anlamak ve bağımlılık tedavisine başvuru ve tedaviyi sürdürmede kişisel, çevresel engelleri belirlemek amaçlanmıştır. Ülkemizde, bu konuda sınırlı literatür olduğu görülmüş olup, tedaviye başvuran bağımlı kadınların ortak özelliklerini saptamak ve mevcut durumun iyileştirilmesine yönelik önerilerde bulunmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda katılımcıların yaşadıkları ortak sorunlar ile ilgili görüşlerini detaylı bir şekilde ortaya koymalarını sağlamak ve konu başlıklarını derinlemesine inceleyebilmek için odak grup görüşmesi yapılmıştır.

Yöntem

Veri Toplama Aracı

Görüşme öncesi değerlendirme formu; Araştırmacılar tarafından oluşturulmuş yaş, cinsiyet, eğitim, meslek, gelir düzeyi, medeni durum gibi sosyo-demografik bilgilerin ve bağımlılıkla ilgili soruların olduğu bir görüşme formudur.

Bilgilendirilmiş onam formu; Katılımcıların araştırma ile ilgili bilgilendirilmelerini sağlayacak kısa bir açıklama bulunmaktadır. Bu form, çalışmaya gönüllü olarak katılmayı seçen katılımcılara imzalatılmıştır.

Odak grup çalışması; Odak grup toplantıları, önceden belirlenmiş yönergeler çerçevesinde gerçekleştirilen, görüşülen kişilerin bireyselliklerini ön planda tutan, katılımcıların söylemine ve bu söylemin toplumsal bağlamına dikkat edilmesi gereken nitel bir veri toplama tekniğidir. Odak grup görüşmeleri; grupların, alt grupların, bilinçli, yarı bilinçli veya bilinçsiz olarak yaptıkları davranışlar ve psikolojik, sosyokültürel özellikleri hakkında bilgi almayı, davranışların altta yatan nedenlerini öğrenmeyi hedefleyen bir tekniktir (Kroll, Barbour ve Haris, 2007). Odak grup görüşmelerinin hedefi, belirlenen bir konu hakkında katılımcıların bakış açılarına, yaşantılarına, ilgilerine, tecrübelerine, eğilimlerine, düşüncelerine, algılarına, duygularına, tutum ve alışkanlıklarına dair derinlemesine, ayrıntılı ve çok boyutlu bilgi sahibi olmaktır (Bowling, 2002).

Çalışmamızda da, nitel veri toplama yöntemi olarak odak grup görüşmeleri yapılmıştır.

Verilerin Toplanması

Nitel araştırma kapsamında *bağımlı kadınlar ile odak grup toplantısı* yapılmıştır. Odak grup toplantısı, Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi giriş bölümünde katılımcıların rahat ulaşabileceği bir odada, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim dalında bir doçent ve üç araştırma görevlisi; biri yazıcı, biri odak grup yönlendiricisi, diğeri gözlemci olmak üzere dört araştırmacı tarafından 06.07.2017 tarihinde

gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma öncesinde çalışmanın yapılabilmesine dair kurum izni ve etik kurul izni Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nden alınmıştır.

Salon her katılımcının ve moderatörün birbirini görebileceği şekilde (U masa düzeni ile) düzenlenmiştir. İlk olarak grup içi tanışma sağlanmıştır. Moderatör tarafından görüşmenin süresi ve izlenecek yöntem ve kurallar hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Katılımcılardan cinsiyet, yaş, alkol, sigara ve madde kullanımını öğrenmeyi amaçlayan Görüşme Öncesi Değerlendirme Formu'nu doldurmaları istenmiştir. Çalışmada daha önce hazırlanmış Odak Grup Toplantısı konu rehberi kullanılmıştır. Toplantı ortalama 120 dakika sürmüştür.

Odak grup toplantısında, katılımcılara aşağıdaki sorular ve bu ana soruların anlaşılmasını kolaylaştıracak ya da daha fazla ayrıntı elde edilebilecek sorular yöneltilmiştir. Nitel araştırma tekniklerine göre veriler yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi ile elde edilmiştir. Veriler toplanırken geçerlik ve güvenilirliği sağlamak adına katılımcıların etkilenmemesi için yönlendirilmemeleri konusuna özen gösterilmiştir.

Örneklem

Katılımcıları araştırmaya almak için “amaçlı örnekleme” tekniği kullanılmıştır. DSM-5 tanısal değerlendirmeye göre alkol/madde kullanım bozukluğu kriterlerini karşılayan bağımlı kadınlar araştırmaya dahil edilmiştir. Katılımcılar hizmet sağlayıcıların araştırmamız için tarafımıza yönlendirdiği kişiler arasından rando-mize şekilde belirlenmiştir. “Bağımlı Kadınlar Odak Grup Toplantısı”; Erenköy AMATEM'den dört, Yeşilay Danışmanlık Merkezinden (YEDAM) iki bağımlı kadının katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Nitel araştırma tekniklerine göre, odak grup görüşmelerine katılan bağımlı kadınlar ses kayıt cihazının kullanılmasında bir sakınca olmadığını belirtmişlerdir. Görüşmeler ses kayıt cihazıyla

kaydedilmiş olup katılımcıların yüz ifadesine, ses tonuna ve fiziksel duruşlarına da dikkat edilerek görüşmeler sırasında notlar alınmıştır. Görüşmeler yapıldıktan sonra kelime kelime çözümlenerek, bilgisayara girilmiştir. Veri dökümleri altı araştırmacı tarafından ayrı ayrı okunmuş, tema ve kod listesi oluşturulmuştur. Verilerin tematik yöntemle analiz edilmesi sağlanmıştır. Kişilerin isimleri anlaşılmayacak şekilde gruptaki bireyi sembolize edecek kısaltmalar kullanılmıştır.

Bulgular

Odak Grup Toplantısı Katılımcılarının Özellikleri:

Katılımcı: Kısaltma isim	Sosyo-demografik Bilgiler
Katılımcı: N	52 yaşında, kamudan emekli, hukuk mezunu, boşanmış, 31 yaşında bir oğlu var, 17 yıldır süren alkol kullanımı mevcut, alkol bağımlılığı nedeniyle yataklı tedaviyi tamamlamış, halen ayakta tedaviyi sürdürüyor.
Katılımcı: E	40 yaşında, 14 yıllık evli, ikinci evliliği, 13 yaşında bir oğlu var, çalışmıyor, 22 yıldır süren alkol kullanımı olmuş, babasında alkol öyküsü var, alkol bağımlılığı nedeniyle yataklı tedaviyi tamamlamış, halen ayakta tedaviyi sürdürüyor.
Katılımcı: D	38 yaşında, nişanlı, boşanmış, havacılık uzmanlığında çalışmış, 2 yıldır süren alkol ve alprazolam kullanımı olmuş, alkol bağımlılığı nedeniyle yataklı tedaviyi tamamlamış, halen ayakta tedaviyi sürdürüyor.
Katılımcı: H	28 yaşında, ikinci evliliği, şu anda çalışmıyor, 3 yıldır süren madde kullanımı olmuş, madde bağımlılığı nedeniyle yataklı tedaviyi tamamlamış, halen ayakta tedaviyi sürdürüyor.
Katılımcı: B	22 yaşında, dış ticarete okuyor, 15 yaşında madde kullanımı başlamış, madde bağımlılığı nedeniyle yataklı tedaviyi tamamlamış.
Katılımcı: A	47 yaşında, nişanlı, alkol bağımlılığı nedeniyle tedavi alıyor, bipolar duyu durum bozukluğu ve yeme bozukluğu ek tanıları mevcut, babasında alkol öyküsü var.

“Bağımlı Kadınlar ile Odak Grup Toplantısı” çözümleme analizi başlıklarına göre elde edilen bulgulardan öne çıkan başlıklar aşağıdaki gibidir:

1. Bağımlı Olma Nedenleri

Bağımlılığın nedeni olarak tek bir etkenden söz etmek güçtür. Birden fazla etken bir arada olabilir. Bunlar arasında; psikolojik, kalıtımsal, biyolojik, sosyal ve davranışsal nedenler bulunmaktadır. Kadınlar, bağımlı olmanın birden fazla sebebi olduğunu ifade etmişlerdir.

1.1. Aile ve yakın çevre etkisi

Yapılan odak grup çalışmasında elde edilen verilere göre, ailede alkol ya da herhangi bir madde bağımlılığı bulunan ebeveynin varlığında çocukların da alkol/madde kullanım bozukluğu açısından büyük bir risk altında olduğu görülmüştür.

“... Alkolik babanın kızıyım. Bu yüzden alkole yatkınlığım var. Benim ikinci evliliğim bu, ilk evliliğimi babamdan kurtulmak için yapmıştım, yağmurdan kaçarken doluya tutuldum. Eşimi içkiye başlattım, 12 yıl bırakmıştı. Eşime çaktırmadan içmek için eşimi de içmeye tekrar başlattım...” (E).

Yakın arkadaş çevresinde bağımlı bir kişinin olması veya ergenlik döneminin özelliklerinden yenilik arayışı, farklı yaşantıları deneme gibi davranışların bulunması madde kullanmaya başlama açısından önemli bir risk faktörü olarak gözlemlenmektedir:

“... Direk eroinle başladım zaten çok yakın bir kız arkadaşım vardı benden bir yaş küçük ben lise 2 deyken... Aynı lisede de-ğildik ama çok çok yakındık onun annesi babası ayrı olduğu için annem de çok seviyordu onu. Okul çıkışında bir gün yine buluştuk, bizden yaşça büyük olan birinin evine gittik. İlk maddeyi işte o gün içtim...”(B).

Bağımlılığı ortaya çıkaran sebepler arasında, sosyal ve çevresel faktörlerin etkisi oldukça belirgindir. Madde kullanımına sebep

olan çevresel risk faktörleri üzerine yapılan çalışmalarda da benzer şekilde aile ve arkadaş ortamının önemi vurgulanmaktadır. Aile ilişkilerinin yakın olmaması, ebeveynlerin ayrılmış olması, ailede alkol/madde kullanım öyküsü, arkadaş özellikleri ve arkadaş etkisi de bağımlılığın oluşumundaki risk faktörleri arasındadır.

1.2. Travmatik yaşantılar

Çocukluk veya erişkinlik çağında duygusal, cinsel ya da fiziksel travmaya uğramış olması da kadınlarda bağımlılık için risk faktörleri arasında öne çıkmaktadır:

“... Ben de 2 yaşında büyükbabama verilmişim, oradaki terk edilmişlik, sevgisizlik, sonra aldatılma. Bende bir aşağılık duygusu... Birikiyor birikiyor alkol sonuç belki...”(N).

Bu travmatik yaşantılarla başa çıkmak için kadınların alkol/madde kullandıkları, aynı zamanda da bu alkol/madde kullanımının başka travmalara zemin hazırladığı görülmektedir. Bu durumun zamanla içinden çıkılamayan bir kısır döngüye yol açtığı dikkat çekmiştir:

“... Ben altı yaşındayken cinsel tacize uğradım, aile dışı bir vaka tabii benim hayatımda birçok şeyi çarpıttı, duygularım çarpıtıldı, insanlarla ilgili erkeklerle ilgili hayatla ilgili. Maa- lesef böyle cinsel taciz travması çok önemli. Travma bence hayatıma etki etti. Ve sonunda alkolle erkekleri hayatıma almaya başladım. Alkollü olmadığım zaman beraber olamıyordum. Ancak o zaman normal davranabiliyorum. Yani o yüzden ben kendi kişisel tecrübem olarak çocukluk travmalarının çok önemli olduğuna inanıyorum...”(A).

Bağımlı kadınlar travma yaşatan durumu ve kişileri hatırladıklarında, bu durumlarla ilgili yeterli desteği alamadıklarında, alkol ve madde kullanarak travmayla başa çıkmaya çalışmaktadırlar.

1.3. Eşlik eden ek ruhsal bozukluklar:

Duygu durum bozukluğu, depresyon, anksiyete bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu gibi eşlik eden ek ruhsal

hastalıkların da olması, bağımlılık oluşumunda ve seyrinde önemli bir risk faktörü olarak görülmektedir:

“... 2014 sonrasında Erenköy'e yattım tedavi için. Kendime yeteceğimi düşünüp ilacı bıraktım ama bağımlılık şeker hastalığı gibi bir şey, ömür boyu sürüyor... Altında daha çok psikolojik sebepler, duygu durum bozuklukları, anksiyete, özgüven eksikliği, sosyal fobiler her şey her şey bir kısır döngüye giriyorsunuz... Altta yatan sorunları çözmeye çalışıyorum...”(N);

“... İş çok stresliydi... İşin stresi oradaki o yabancılarla olan işler artı çocukluk travması yüzünden çarpık cinsel ilişkiler vesaire gibi şeylerden sonra artık bipolar da olduğumun teşhisini koyamamışlardı ve alkolü araya aldım. Sosyal içicilikten sonra rahatlattığının farkına vardım. Bipolar iniş çıkış, beyin susmuyor ve yoruluyorsun artık. O kadar çok çalışıyor ki, bir şekilde dinlendirsin sussun yani ve alkol bu yola girdi...”(A).

Alkol/madde bağımlılığı ile yeme bozuklukları eş tanısı kadınlarda görülebilmektedir. Klinik özellikleri ve savunma mekanizmasındaki benzerlikler nedeniyle yeme bozuklukları ve madde kullanım bozuklukları birlikte ortaya çıkabilmektedir:

“Üniversite döneminde yemek yeme bozukluklarım başladı. Yani böyle yumuluyorsun bir anda 3 kişinin yiyebileceği şeyi çok büyük bir süratle hop hop alıyorsun. Tüketme. Yani yemek yeme beni belirli bir süre idare etti bir şekilde ama sonra dediğim gibi alkole çevirdi...”(A).

Kadınlar bağımlılık süreçlerinde özellikle depresif bulguların belirgin olduğu dönemlerde özbakımda azalma, işlevsellikte düşme gibi sonuçlardan da bahsetmektedirler:

“... Sosyal içicilikten sonra bağımlı oldum herhalde, kilo aldım saçımı boyatmaya gitmiyordum, işe gitmiyordum, izin alıyordum duş filan almıyordum...(D);

“... Ben de duş almıyordum, çekmecedan kıyafet alana kadar kaç tane şişe çıkacak eşim görecekti diye almıyordum, o ne zaman işe gidiyor ben o zaman duş alıyordum...”(E).

Katılımcılar bağımlılık sürecinde yaşadıkları çeşitli zorluklardan, bu sorunlarla baş etme güçlüklerinden, sonucunda ise riskli derecede alkol/madde kullanma ve kendilerine zarar verme noktasına geldiklerinden bahsetmişlerdir:

“... Bu süreç içerisinde beni evlendirdiler diye defalarca intihar ettim, boğazımdan astım kendimi, köprüden atlamaya kalktım insanlar tuttu beni falan çok şey oldu falan. Arabadan attım kendimi hala izleri var kollarım parçalandı falan öleyim de kurtulayım diye... Ailem de defalarca benim bayıldığımı, ağzımdan burnumdan kan geldiğini gördüler. İki hafta yoğun bakımda kaldım en son babam burayı, Erenköy’ü buldu...”(H).

Bağımlı kadınlarda eşlik eden tıbbi ve psikiyatrik hastalıklara sık rastlanmakta, bu durumlar da alkol/madde kullanımını tetiklemektedir. Ek ruhsal hastalıkların tedavisinin de bağımlılık tedavi programına dahil edilmesi önemlidir.

2. Farkındalık Süreçleri ve Tedavi Motivasyonları

2.1. Bağımlı olduklarını fark etme süreçleri

Kullanılan maddenin temin edilemediği durumlarla karşılaşan bağımlı kadınlar, fiziksel yoksunluk bulguları ortaya çıktığında bağımlı olduklarını anladıklarını ifade etmektedirler:

“... Ben üç yıl boyunca içtikten sonra erkek arkadaşımınla bir haftalık ayrılma süreci vardı. Ben bundan nerden alınır bilmiyordum o süreçte ben çok büyük titremeler sinirlilik terlemeler yaşadım. Biri bir şey anlatıyor anlamıyorum, nasıl diyorum bir konuyu birisine 100 kez soruyorum. Suyun altına girip rahatlıyordum bağırıyordum, öldüreceğim kendimi diyordum, aynaları kırıyordum... ben o bir haftalık süreçte anladım bağımlı olduğumu...”(H).

2.2. Tedaviye başvuru motivasyonları

Kadınlara, tedaviye başvuru motivasyonlarının neler olduğu sorulduğunda; aile içi ilişkilerde bozulmalar yaşadıklarını, ebeveyn

olarak rollerini sürdürmede güçlüklerle karşılaştıklarını dile getirmişlerdir:

“... Eşime her gün bir bahane bulup bak bugün maç var sofraya hazırlıyorum bak bugün bu var sofraya hazırlıyorum diyordum maksat içelim tabii ki. Oğlum farkına vardı, ben gardroba saklıyordum açarken oğlum arkamdan ‘anne ne yapıyorsun’, artık oğlum beni içerken görmeye başladı her sofrayı koyduğumuzda oğlum artık yeter artık yine mi içeceksiniz diyordu... Eşimden saklıyordum ama saklamak da büyük bir yükü benim için stres oluyordum ama beceriyordum bir şekilde. Beceriyordum ta ki son olarak acile 4,95 promil alkolle geldim...”(E).

Alkol/madde etkisindeyken cinsel ilişki yaşama, trafikte araç kullanma, suç işleme vb. gibi riskli davranışların görülme sıklığı yüksektir. Bağımlı kadınların bazıları ise bu riskli davranışların tedaviye başvuru motivasyonlarını arttırdığını dile getirmişlerdir:

“... Gündüz hiç içmiyordum iş yerinde içmiyordum başlarda akşamları içiyordum yatıyordum. Nişanlandım tayinim buraya çıktı burada sabah içmiştim işe gidiyordum, işe giderken arabada uyuya kaldım... Allah’tan kaza falan yapmadım alkolden kaynaklı. Özel hastaneye gittim işte bir süre tedavi gördüm...”(D).

Katılımcılardan bazılarının da fiziksel yoksunluk yaşamaları tedaviye başvuru motivasyonları arasında öne çıkmaktadır:

“... Benim kullandığım maddede fiziksel yoksunluk başlıyor ve diğer maddelere göre çok çok ağır geçiyor, ben onu yaşadığım anda anladım bağımlı olduğumu ve anneme söyledim annem babama söyledi. Hastaneye geldik...”(B).

3. Tedaviye Başvuruyu Etkileyen Faktörler

Tedaviye başvurmayı geciktiren ya da engelleyen faktörler ile ilgili birden çok etmeden bahsetmişlerdir:

3.1. Kadınların bağımlılıktan dolayı utanç ve suçluluk hissetmeleri

Bağımlı kadınlar, bağımlılık sürecindeki yaşantılarına ve tedavi sırasında karşılaştıkları durumlara dair suçluluk ve utanç duygularından yoğun bir şekilde bahsetmişlerdir.

“... Ben duyduğum acıyı bastırabilmek için içiyordum. Ve suçluluk da çok ağır duyuluyor... En son hastaneye yatış öyküm... Oğlum aldı beni kendi evine götürdü. Benim ağlama krizine dönüşüyordu alkolden sonra. Ben bunları haketmedim ah vah. Çocuğun da sinirleri bozuldu artık bıktı yani. Açtı balkonu, balkona sıfır durdu, böyle aşağısı yüksekti, tuttu beni kolumdan, kendimi öldürücem diye bağıryordum. Hadi dedi gel beraber atlıyoruz, yapabiliyorsan gel beraber atlıyoruz dedi. Yani o anki duyduğum suçluluğu, acıyı anlatamam size. Yani suçluluk duyulmaz mı? ...”(N).

Ancak tedavi sonrasında suçluluk duygusunda azalma olmakla birlikte geçmişi hatırlatıcı durumlarla karşılaştıklarında tekrarladığını dile getirmişlerdir:

“... Buraya ilaç yazdırmaya bile geldiğimizde o anı yakınınzla vedalaşma anı, anneme oğlum sana emanet demişim mesela. Sanki yeni yatıyormuşum gibi geliyor. Utanma veya başka bir şey bu... Neticede burası beş yıldızlı otel değil kavgalar olaylar güllük güllüstanlık değil, çok güzel anlar geçirmedik her şeyin bir gerçeği var. Arkadaşını görüyorsun abla nasılsın diyor direk o servise yatış anın geliyor aklına...”(E).

3.2. Ülkemizde bağımlı kadın olmak ile ilgili deneyimler

Odak grup katılımcılarının tamamının, ülkemizde bağımlı kadın olmakla ilgili zorluklar yaşadıkları, bağımlılık süreçlerinin toplumda fark edileceğine dair kaygılandıkları göze çarpmıştır.

“... Facebook'ta Adsız Kadın Alkolikler vardı beğenmek istiyorum ama şu şunu beğendi çıkıyor. Girmek istiyorum ama arkadaşlarım görebilir diye korkuyorum... O çekince hep var...”(E).

Katılımcılar erkek ve kadın alkolizminin aynı olmadığını belirtmiş, bu farklılığın cinsiyete özgü biyolojik farklılıklardan kaynaklandığını söylemişlerdir.

“... Hem toplumsal bakış açısı olarak hem de fiziksel etkilenme olarak erkeklerde aramızda fark var. Benim gibi depresyon etkisiyle içen erkek var mı bilmiyorum. Kadınlar daha az miktarla daha çabuk bağımlı oluyor. Tolerans diyoruz biz. Tolerans daha çabuk geliyor. Ben erkek olsaydım belki de sosyal içici olurdum, ama ben onlarca sene gizli alkolik oldum. Panjurlarımı kapatır içerdim, hep o miktar artardı...”(N).

Kimi katılımcılar ise toplumsal algıdan kaynaklanan zorlukları dile getirmişlerdir:

“... Erkek her akşam rakı sofrası kursa da sıkıntı olmaz... Annemler ablamlar yemeğe çağırırdı gitmezdim. Onların yanında içemeyeceğim için. Bu sefer onlardan da uzaklaşıyorsun. Yalnızlaştırıyorsun kendini...”(D).

3.3. Yataklı tedaviye ulaşma zorluğu

Bağımlı kadınların yatarak tedaviyi tercih ettiği durumlarda yatak sayısının az ve bekleme sürelerinin uzun olmasının kendileri için dezavantaj oluşturduğunu dile getirmişlerdir.

“...Üç kişilik bayan yeri var 4-5 ay yatarak tedavi için beklediğimi biliyorum 27 erkek 3 bayan yeri var...”(B).

Bunun yanı sıra odak grup toplantısında kadınlara özgü terapi programlarının olmayışının tedavi süreçlerinde olumsuz etki yarattığını söylemişlerdir.

“... Adsız-Alkolikler’in çıktığı Amerika’da grup terapileri var mesela az önce arkadaş aldattım dedi rahat rahat, bunu bir erkek arkadaşın yanında rahat söyleyemez. Rahat edilemiyor, kadınlara yönelik yapılmalı mesela yurtdışında yapılıyor erkeğin yanında tam yapamıyorsun ne düşünecek bana sulanır mı bilmem ne...”(A).

3.4. Ekonomik sıkıntılar

Maddi zorluklar kimi zaman tedaviye başvuruyu güçleştiren sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar bağımlılık sürecinde yaşadıkları maddi sorunlardan bahsetmişlerdir.

“... Bir arkadaş hem alkol hem uyuşturucu bağımlısı. Kendi doktoruma yönlendirdim ilaç düzenlemelerini yaptı ama kızcağzın yeterli durumu olmadığından Erenköy’e geldi çok memnun. Yeşilay’a gönderdim oradan ücretsiz psikolojik danışmanlık alıyor. Adsız Alkoliklerin de desteğini alıyor grup çalışması gibi...”(A);

“... 17 yıl önce burası yoktu, diğer devlet AMATEM’leri de kötüydü, özelde tedavi aldığım dönemlerde zorlandım. Daha fazla açılması gerekiyor sanıyorum...”(N).

Kadın bağımlıların genellikle işsiz olmaları ya da erkeklere oranla daha az çalışma yaşamının içinde olmaları nedeniyle düzenli bir sağlık güvenceleri bulunmamakta, tedavi maliyetlerini karşılamakta zorlanmaktadırlar.

3.5. Tedavi hizmetleriyle ilgili olumsuz düşünceleri

Kadınların geçmiş tedavi başvuruları ve deneyimlerinde, hizmet sağlayıcılarına karşı kimi zaman öfke, kimi zaman ise olumlu duygular içerisinde oldukları gözlenmiştir.

“... Bu hastane (Erenköy) çok başarılı ben diyorum ya, özel hastanedeki X. Hoca benimle konuşana kadar bilmiyordum bağımlı olduğumu her hafta psikiyatriye gidiyor 500 TL veriyordum adam her defasında yeşil reçeteli ilaç veriyordu ki bağımlı olayım ve gidip yazdırayım... ve o ilaçsız uyuyamamaya başladım...”(D).

Odak grup toplantısında farklı merkezlerde sunulan çeşitli tedavi seçeneklerinden bahsetmişler ve kimi zaman bu deneyimlerin kendilerini olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir.

“... Biorezonansı bulduk önce tedavi amaçlı. Ama orası para tuzağıymış çok fena bir para tuzağıymış, bunu öğrendik. Tabi ben içiyordum tedaviye gittiğim o dönemlerde de çünkü bırakmak istemiyordum yani hiçbir etkisi olmuyordu tedavinin, psikolojik destek alamıyordum hiçbir şekilde. İki sefer destek aldım daha sonra yok para istiyorlardı sürekli. Para veremem dedim sonrasında tekrar bir yıl boyunca hemen her gün içtim...”(H).

3.6. Bilgilendirme eksikliği

Bağımlı kadınlar için nereye başvuracaklarına dair yeterli duyuru ve bilgilendirme kaynağı olmamasının da tedaviye başvuruyu geciktirdiği öne çıkmaktadır. Bu konu ile ilgili de öneriler sunmuşlardır:

“... Yeterince duyuru yok. Yeşilay bu konuda iyi. Mesela bazı hastanelerin hiçbir duyurusu yok, kadınlar nereye başvuracağını bilmiyor...”(A);

“... AMATEM’de ki doktorlarımızın SAMBA diye programları var bağımlılıkla nasıl uğraşılır, kaymalar konusunda bilgiler veren, mesela buna benzer çalışmalar olmalı eğitim programları ve bilgilendirme yapılmalı, hiç bilmeyen hastalar var...”(B).

3.7. Multidisipliner yaklaşım ihtiyacı

Bağımlılık alanında hizmet verenlerin, emniyet birimleri ve adli kurum çalışanları ile ortaklaşa çalışma yürütmesi konusunda bağımlı kadınlar önerilerde bulunmaktadır:

“... Ben şu an yatıştayım buraya geçen bir adam geldi, benim madde aldığım adam. Tedavi olmaya gelmiş ama numara dağıtıp duruyordu. Hastanelerin narkotikle ortak çalışması lazım, bu şahıslar tanınmıyor, bölgeleri var satan adamlar belli. Mesela hastaneye yatıyorum uzaklaşmaya çalışıyorum mesaj geliyor sadece geldi yazıyor. Yeni çeşitlerin geldiği mesajlar atılıyor...”(B).

4. Aile ile İlişkiler ve Güncel Durumlar

Aile bireylerinin tekrarlayan güven kayıpları yaşamalarına karşın, bağımlı kadınlara tedavi sürecinde destek olmaya çabalandıkları görülmektedir.

“... Ailenin güveninin defalarca şey yaptığımız için bu sefer bırakıyorum, bu sefer bırakıyorum derken onlara da zaman vermek gerekiyor, ailenin de sana ciddi olarak güvenmesi için bir süreç yapmak gerekiyor. Çünkü inanmıyorlar o kadar defalarca söz vermiş ve yapamamışsın ki sürekli kayma sürekli kayma artık güvenini kaybediyorsun... Aile eğitimi önemli...”(A);

“... Acile yatmadan önce tamamen kopmuşum eve ambulansla beraber polis gelmiş. Yatak odasının kapısını kilitlemişim hatırlamıyorum polisin geldiğinden haberim yok zaten. Kapıyı kırıp açmışlar ben gitmek istemiyorum demişim. Ambulans görevlileri eşime demiş ki, kaymakamlıktan kâğıt alırsanız götürebilirim. Eşim gitmiş geri dönmüş, ben eşime bunu yapamam demiş. Meğerse kaymakamlıktan aldığı yazıyla bu alkolik diyip beni boşayabiliyormuş...”(E).

Kadınların yakın çevrelerinden aldıkları destekleyici söylemlerin de yataklı ya da ayakta tedavi motivasyonunu arttırdığı ve aylık süresini uzattığı görülmektedir:

“... Yatarken nadir eşi ziyarete gelenlerden biriyim ben herhalde. Çünkü kapıda duran güvenlikçi eşime demiş ki siz bunları kime getirdiniz demiş. Eşime deyince güvenlikçi şöyle bir suratıma baktı diyor. Çünkü kimin hikayesini sorduğumda boşanmış, hiç evlenmemiş, eşi ölmüş. Benim eşim haftaiçi çalıştığı için her pazar ziyaretime gelirdi. Ve her seferinde de beni motive ederek, iyi olup çıkacaksın, bundan sonraki hayatımız daha iyi olacak, sen burada herşeye bizim için katlandın diyerek sürekli beni motive etti...”(E);

‘... ‘Anne yatmazsan hakkımı helal etmem’ dedi onu hiç unutmuyorum. Peki oğlum dedim ama benim de senden bir isteğim var derslerini hiçbir şekilde aksatmayacaksın hiçbir şekilde,

yediklerine çok dikkat edeceksin, çıktığım zaman seni çok iyi göreceğim, senin için katlanacağım dedim...” (E).

Aynı zamanda ailenin bağımlılık ile ilgili psiko-eğitim grubuna katılmasının ve aile danışmanlığı almasının, bağımlı kadınlara yaklaşımlarını olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir.

“... Dün babam geldi SAMBA denen etkinliğe bir babanın haykırışından bahsetti. Babam geldi beni alnımdan öptü sen bu kadar kendini parçalamadın diye. Babası diyormuş ki oğlum öyle olduğu zaman ağzına bonzai doldurup ölsün gitsin ben de kurtulayım diyormuş...”(H).

Kadınların ayıklıklarını sürdürmelerine karşın ailelerin halen endişeli ve kadınların üstüne düşen, korumacı bir tavır içinde oldukları görülmüştür:

“... Ben hala tek çıkamıyorum dışarı ailem izin vermiyor, sadece bildikleri alışkanlığı olmayan arkadaşlarla izin veriyor o da eve geri bırakmak şartıyla bu yüzden daha az güveniyorum kendime...”(H).

Kişilerin remisyon süresi uzadıkça aile içi ilişkilerinde iyileşme olduğunu ve düzenli kontrollere gelmekle de kendilerini daha mutlu ve umutlu hissettiklerini ifade etmişlerdir:

“... 2 buçuk aydır ayığım, yani mutluyum şuan. Evliliğimle ilgili her şey yolunda, eşimin bana karşı birtakım hataları olmuştu tabi bilmediğinden dolayı eşim ondan dolayı çok pişman ben durumun böyle olduğunu bilmiyordum, dedi keşke en başından beri saklamasaydın...14 yıllık evliyim şu an en güzel zamanını yaşıyorum herhalde. Oğlumla da ilişkim gayet iyi...”(E);

“...Bu sefer memnunum, ilaçları ve günlük terapileri bırakmıyorum, sosyal bir yerde de haftanın üç günü terapi alıyorum, şu anda umutluyum, iyiyim diye düşünüyorum...”(N).

Tartışma

Bağımlı kadınların ülkemizde tedaviye başvurmakla ilgili çekincelerinin olduğu, çeşitli nedenlerden dolayı tedavi başvurularının geciktiği görülmekte ve bu sebeplerin sorgulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda bu konuların yanı sıra bağımlılıkla ilgili olarak kadınlara sağlanan tedavinin niteliği ve etkinliği de incelenmiştir.

Yapılan çalışmalar; sosyal faktörler, tedaviye başlama, sürdürme ve tamamlama süreleri, ek psikiyatrik bozukluklar, tıbbi ve biyolojik nedenler gibi parametrelerin, madde kullanımı alanında cinsiyetler arasında önemli farklılıklara neden olduğunu göstermektedir (Tuchman, 2010). Bu nedenle, cinsiyete özgü olarak yapılacak bağımlılık tedavisi sırasında, en etkili sonuca ulaşabilmek için, sadece biyolojik farklılıklara değil, aynı zamanda kişinin alkol/madde kullanımının başlaması ve sürdürülmesinde rol oynayan sosyal, çevresel faktörlere ve tedavi talep etme nedenlerine de odaklanılmalıdır.

Madde kullanımına sebep olan çevresel risk faktörleri üzerine yapılan çalışmalarda aile ve arkadaş ortamının önemi vurgulanmaktadır. Aile geçmişi, ebeveynlerin boşanmış, ailenin parçalanmış olması, disiplin eksikliği, ebeveynlerin alkol/madde kullanımı ve aile ilişkilerinin yakın olmaması, madde kullanımının ortaya çıkmasında risk faktörleri olarak görülmektedir (Stoker ve Swadi, 1990). Yapılan bir araştırmada ailede psikiyatrik ya da yasal problemlerin bulunmasının kişinin madde kullanımı ile ilişkili olduğu; ailede duygusal desteğin bulunmamasının da kişinin esrar ve alkol kullanımının artışı ile bağlantılı olduğu gösterilmiştir (Wills, Du Hamel ve Vaccaro, 1995). Çalışmamızda, alkol/madde kullanımına başlama ve bağımlı olma nedenleri sorgulandığında, katılımcılar, ailede ya da yakın arkadaş çevresinde bağımlı bir kişinin ya da daha önce bağımlı olup bıraktığını düşünenlerin bulunmasının etkisinden bahsetmişlerdir: “... *Alkol bağımlısı babanın kızıyım... Babamdan kurtulmak için ilk evliliğimi yaptım. O da madde bağımlısı çıktı...*”(H). Bu bulgumuz, literatürle uyumlu olarak aile ve yakın çevre etkisinin önemini göstermektedir. Bağımlı olma nedenleri

arasında, çocukluk veya erişkinlik çağında duygusal, cinsel ya da fiziksel travmaya uğranmış olunmasının önemi de araştırmamızda belirgin olmuştur. Kadınların travmatik yaşantılarla başa çıkmak için alkol/madde kullandıkları, aynı zamanda da bu alkol/madde kullanımının başka travmalara zemin hazırladığı görülmüştür. Bu durumun zamanla içinden çıkılamayan bir kısır döngüye yol açtığı dikkat çekicidir. “... *Ben de 2 yaşında büyükbabama verilmişim, oradaki terk edilmişlik, sevgisizlik, sonra aldatılma. Bende bir aşagılık duygusu... Birikiyor birikiyor alkol sonuç belki...(N)*. Bu konudaki sonuçlarımıza benzer şekilde, Branstatter ve arkadaşlarının idame tedavisindeki kadınlarla yaptıkları bir çalışmada çocukluk çağı travmatik yaşantısı yüksek olan kadınların iyileşme hızlarının yavaş, alkol kullanımı ve ek psikiyatrik tanılarının daha fazla olduğu görülmüştür (Ağaçhanlı, 2016). Bu açıdan, bağımlı kadınların tedavisinde travmanın da çalışılması gerekliliği düşünülebilir.

Çalışmamızda duygu durum bozukluğu, depresif bozukluk, anksiyete bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu gibi eşlik eden ek ruhsal hastalıkların da olması bağımlılık için risk faktörleri olarak öne çıkmıştır. “... *İşin stresi oradaki o yabancılarla olan işler artı çocukluk travması yüzünden çarpık cinsel ilişkiler vesaire gibi şeylerden sonra artık bipolar da olduğumun teşhisini koyamamışlardı ve alkolü araya aldım. Sosyal içicilikten sonra rahatlattığının farkına vardım. Bipolar iniş çıkış, beyin susmuyor ve yoruluyorsun artık. O kadar çok çalışıyor ki bişey onu baskılasın istiyorsun, bir şekilde dinlendirsin sussun yani ve alkol bu yola girdi...*”(A). Grant ve arkadaşlarının yaptıkları bir araştırmada 12 ay süresince madde kullanan kadınlarda duygu durum ve anksiyete bozukluğu görülme sıklığı % 29,7 ve % 26,2 olarak saptanmıştır (Grant ve ark., 2006). Madde kullanan kadınlarda eşlik eden somatik ve psikiyatrik hastalıklara sık rastlandığı için, bu hastalıkların tedavisi de bağımlılık tedavi programına dahil edilmelidir. Bunun dışında, pek çok hasta da çoklu madde kullanım bozukluğu bulunmaktadır ve bu durum da dikkate alınmalıdır (Metz ve ark., 2012).

Kadınların tedavi arayışında, çocuklarıyla ilişkileri ve çocukları için sorumlulukları özellikle önemlidir. Madde kullanan kadınlar

için çocuklarının bakımı, finansal konular ve diğere durumlar tedaviye başvurmasını etkilemektedir. Sosyal stigma, tedavi imkânlarının yetersizliğı, erkek bağımlıların yoğun olduğı geleneksel tedavi şeklinde yaşayacağı sıkıntılar, eşlik eden ruhsal sıkıntılar ya da travmatik yaşantıları, aynı zamanda evsizlik gibi sorunlar madde bağımlısı kadının tedaviye gelmesinde bariyer oluşturmaktadır (Greenfield ve ark., 2010). Çalışmamızda da kadınların tedaviye başvurmayı etkileyen başlıca faktörleri incelediğimizde, tedaviye başvurmayı geciktiren ya da engelleyen faktörler ile ilgili birden fazla etmeden bahsedilmiştir. AMATEM'lerde kadınlara ayrılmış yatak sayısının az olması, kadınların bağımlılıktan dolayı utanç ve suçluluk hissetmeleri, ekonomik sıkıntılar, tedavi kurumlarına dair bilgilendirme eksikliği, geçmiş olumsuz tedavi deneyimleri, kurumlar arasında iş birliği ve multidisipliner yaklaşım ihtiyacı olduğı görülmüştür. Bu konuda yapılmış geçmiş araştırmalarda damgalanmanın (stigma) önemine de değinilmiştir. Madde kullanıcılarının kendilerine ilişkin algılarının olumsuz olduğı, kendilerini aşırı damgaladıkları ve düşük öz saygıları olduğı görülmüştür. Kadının stigmayı içselleştirmesi suçluluk, utanç, korku, ümitsizlik hissetmesine neden olmaktadır (Covington, 2008). Bağımlı kadınlarda yüzleşilen stigmmanın, tedaviye başvuruyu, tedavi sürecini ve tedavi sonrasında toplumsal hayata dönüşü, iş arama ve bulma sürecini, ebeveynlik ve eş olma rollerine yeniden uyum sağlamayı olumsuz olarak etkilediğı görülmüştür (Morse, Cerulli, Bedell, Wilson, Thomas, Mittal, Lamberti, Williams, Silverstein, Mukherjee, Walck ve Chin, 2014). Çalışmamızda da katılımcıların bu konudaki ifadeleri dikkat çekici olmuştur: “... *Hem toplumsal bakış açısı olarak hem de fiziksel etkilenme olarak erkeklerde aramızda fark var. Ben erkek olsaydım belki de sosyal içici olurdum, ama ben onlarca sene gizli alkolik oldum. Panjurlarımı kapatır içerdim, hep o miktar artardı...*” (N).

Tedaviye başvurma motivasyonları gözden geçirildiğinde, odak grup toplantısında öne çıkan sebepler arasında, fiziksel yoksunluk bulguları gelişmesinden, aile içi ilişkilerde bozulma olmasından ve özellikle ebeveyn olarak rollerini sürdürmede güçlüklerle karşılaştıklarından bahsetmişlerdir. Tedaviye başvuru nedenleri arasında

riskli davranışların önemi de ayrıca vurgulanmıştır. Alkol etkisindeyken sergiledikleri riskli davranışların verdiği rahatsızlıkları dile getirmişlerdir: “... *Sabah içmiştim işe gidiyordum, işe giderken arabada uyuya kaldım... Allah’tan kaza falan yapmadım alkolden kaynaklı. Özel hastaneye gittim işte bir süre tedavi gördüm...*”(D). Alkol veya madde kullanımıyla ilişkili riskli davranışların önemi geçmiş çalışmalarda da yer verilmektedir. Literatürde, bağımlı kadınlarda kontrolsüz cinsel ilişki sonucu cinsellikle bulaşan hastalıklar ve istenmeyen gebelikler, aynı enjektörün paylaşılmasından dolayı kan yoluyla bulaşan hastalıklar, madde veya alkol etkisinde araç kullanımına bağlı kazalar riskli davranış ve durumlar içinde yer almaktadır (Otiashvili ve ark., 2013). Özellikle bu riskli davranışların hayati tehlikeye yol açabilecek nitelikte olduğu, bu konuya hassasiyetle yaklaşılması gerekliliği dikkat çekici olmaktadır.

Bu çalışmada nitel yöntemlerden odak grup görüşme tekniği kullanılarak, bağımlı kadınların ruhsal, ailesel ve çevresel sorunları belirlenmiş olup güncel tedavi olanakları ayrıntılı incelenmiştir. Ülkemizde kadınlarda madde kullanımına dair çalışmalar yeterli olmamakla beraber bu kadınların madde kullanma örüntüleri, tedavi hizmetlerine erişimi ve bu hizmetleri kullanmasını kolaylaştırabilen ya da engelleyebilen faktörleri ayrıntılı inceleyen araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bağımlı kadınların ruhsal, ailesel ve çevresel sorunlarını ayrıntılı olarak odak grup toplantısı ile incelemeyi hedefleyen bu çalışmada katılımcıların söylemleri doğrultusunda bazı başlıklar öne çıkmıştır. Odak grup toplantısında kadınların bağımlı olma nedenleri ayrıntılı olarak ele alındığında; aile ve yakın çevrenin etkisi, travmatik yaşantıların varlığı, eşlik eden ek ruhsal bozuklukların olması gibi konuların bağımlılık sürecinde etkili olduğu dile getirilmiştir.

Bağımlı olduklarını fark etme süreçleri ve tedavi motivasyonları incelendiğinde ise; fiziksel yoksunluk bulgularının gelişmesi, aile içi ilişkilerde bozulmalar, ebeveyn olarak rollerini sürdürmede

güçlük yaşamları ve alkol/madde etkisindeyken sergiledikleri riskli davranışların etkisinden bahsetmişlerdir.

Tedaviye başvurmayı geciktiren ya da engelleyen faktörler konuşulduğunda; tedavi merkezlerindeki kadınlara ayrılmış yatak sayısının az, bekleme sürelerinin uzun olması gibi yatarak tedaviye ulaşma zorluğu, ekonomik sıkıntılar, nereye başvurabileceklerine ve tedavi kurumlarına dair bilgilendirme eksikliği, geçmişte deneyimlediği tedavi hizmetleriyle ilgili olumsuz düşünceler, bağımlılık sürecinden dolayı utanç ve suçluluk hissetmeleri ve ülkemizde bağımlı kadın olmak ile ilgili deneyimlerinin etkisinden bahsetmişlerdir.

Odak grup toplantısında bağımlılık sürecindeki aile ilişkileri üzerine konuşulduğunda ise; ailelerin geçmişte yaşanan olumsuz deneyimler sonucunda tekrarlayan güven kayıpları yaşamlarına karşın, tedavi sürecinde destek olmaya çabaladıklarını ve bu destekleyici söylemlerin de kadınların yatarak ya da ayaktan tedavi motivasyonlarını arttırdığını ve ayıklık sürelerini uzattığını söylemişlerdir. Bunların yanı sıra ailenin bağımlılık ile ilgili psiko-eğitim grubuna katılmasının veya aile danışmanlığı almasının, bağımlı kadınlara yaklaşımlarını olumlu yönde etkilediği ve sürece önemli katkıları olduğunu dile getirmişlerdir. İyilik hallerinin sürdüğü dönemlerde ise; ailelerinin halen endişeli ve kadınların üstüne düşen, korumacı bir tavır içinde olduklarını ve bu yaklaşımın kimi zaman kendilerine olan güvenlerini azalttıklarını iletmişlerdir. Remisyon süreleri uzadıkça aile içi ilişkilerinde iyileşme olduğunu ve düzenli kontrollere gelmekle de kendilerini daha mutlu ve umutlu hissettiklerini, aile ile iyi giden ilişkilerinin tedavilerini olumlu etkilediğini ifade etmişlerdir.

Katılımcılar, bağımlılık konusunda farkındalık oluşturmak amacıyla daha bilimsel içerikte yayınların sunulmasını, medyanın etkili bir şekilde kullanılması gerektiğini ve kurumlar arası iş birliğinin önemli olduğunu belirtmiş olup özellikle bağımlılık alanında hizmet verenlerin, emniyet birimleri, adli kurum çalışanları ve medya gibi diğerk kamu kurum ve kuruluşların ortaklaşa çalışma yürütmesinin önemini vurgulamış ve bu konularda önerilerde

bulunmuşlardır. Sonuç olarak, alkol/madde kullanımı ile ilişkili cinsiyetler arasındaki farkı kapsamlı bir şekilde ele alabilecek ileri çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Ağaçhanlı, R. (2016). *Opioid Tedavisindeki Kadın Hastalar ile Opioid Kullanım Bozukluğu Olmayan Kadınların Cinsel İşlev Bozukluğu ve Travmatik Yaşantılar Açısından Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.
- Anker, J. J., Kummerfeld, E., Rix, A., Burwell, S.J. & Kushner, M. G. (2019). Causal network modeling of the determinants of drinking behavior in comorbid alcohol use and anxiety disorder. *Alcoholism: clinical and experimental research*, 43(1), 91-97.
- Barrocas, J., Vieira-Santos, S. & Paixão, R. (2016). Parenting and drug addiction: A psychodynamic proposal based on a multifactorial perspective. *Psychoanalytic psychology*, 33(1), 161.
- Bowling, A. (2002). *Research Methods in Health: Investigating Health and Health Services*. Philadelphia, PA: McGraw-Hill House.
- Choleris, E., Galea, L. A., Sohrabji, F. & Frick, K. M. (2018). Sex differences in the brain: Implications for behavioral and biomedical research. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 85, 126-145.
- Covington, S. S. (2008). Women and addiction: A trauma-informed approach. *Journal of psychoactive drugs*, 40(sup5), 377-385.
- EMCDDA (European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction) (2018). *European Drug Report 2018: Trends and Developments*. Lisbon: Publications Office of the European Union. <http://www.emcdda.europa.eu/publications/edr/trends-developments/2018>.
- Evans, E. A., Upchurch, D. M., Simpson, T., Hamilton, A.B. & Hoggatt, K. J. (2018). Differences by Veteran/civilian status and gender in associations between childhood adversity and alcohol and drug use disorders. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 53(4), 421-435.
- Evren, E. C., Saatçioğlu, Ö., Evren, B., Yapıcı, A. & Çakmak, D. (2003). Alkol kullanım bozukluğunda cinsiyet farklılığı: Yatan hasta verilerinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 4(3), 96-100.
- Grant, J. D., Scherrer, J. F., Neuman, R. J., Todorov, A. A., Price, R. K. & Bucholz, K. K. (2006). A comparison of the latent class structure of cannabis problems among adult men and women who have used cannabis repeatedly. *Addiction*, 101(8), 1133-1142.

- Greenfield, S. F., Back, S. E., Lawson, K. & Brady, K. T. (2010). Substance abuse in women. *Psychiatric Clinics*, 33(2), 339-355.
- Isohanni, M., Moilanen, I. & Rantakallio, P. (1991). Determinants of teenage smoking, with special reference to non-standard family background. *British journal of addiction*, 86(4), 391-398.
- Kerr-Corrêa, F., Igami, T. Z., Hiroce, V. & Tucci, A. M. (2007). Patterns of alcohol use between genders: A cross-cultural evaluation. *Journal of Affective Disorders*, 102(1-3), 265-275.
- Kroll, T., Barbour, R. & Harris, J. (2007). Using focus groups in disability research. *Qualitative health research*, 17(5), 690-698.
- Metz, V., Köchl, B. & Fischer, G. (2012). Should pregnant women with substance use disorders be managed differently?. *Neuropsychiatry*, 2(1), 29.
- Morse, D. S., Cerulli, C., Bedell, P., Wilson, J. L., Thomas, K., Mittal, M., ... & Walck, D. (2014). Meeting health and psychological needs of women in drug treatment court. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 46(2), 150-157.
- Otiashvili, D., Kirtadze, I., O'Grady, K. E., Zule, W., Krupitsky, E., Wechsberg, W. M. & Jones, H. E. (2013). Access to treatment for substance-using women in the Republic of Georgia: Socio-cultural and structural barriers. *International Journal of Drug Policy*, 24(6), 566-572.
- Ögel, K. (2010). *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları.
- Sartor, C. E., Bachrach, R. L., Stepp, S. D., Werner, K. B., Hipwell, A. E. & Chung, T. (2018). The relationship between childhood trauma and alcohol use initiation in Black and White adolescent girls: considering socioeconomic status and neighborhood factors. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 53(1), 21-30.
- Shin, S. H., McDonald, S. E. & Conley, D. (2018). Patterns of adverse childhood experiences and substance use among young adults: A latent class analysis. *Addictive behaviors*, 78, 187-192.
- Stoker, A. & Swadi, H. (1990). Perceived family relationships in drug abusing adolescents. *Drug and Alcohol Dependence*, 25(3), 293-297.
- Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (TUBİM) (2011). *EMCDDA 2011 Ulusal Raporu (2010 Verileri): Reitox Ulusal Temas Noktası. Türkiye: Yeni Gelişmeler, Trendler, Seçilmiş Konular*. Ankara. <http://www.narkotik.pol.tr/TUBIM/Documents/TURKIYE%20UYUSTURUCU%20RAPORU%202011.pdf>.
- Tuchman, E. (2010). Women and addiction: the importance of gender issues in substance abuse research. *Journal of addictive diseases*, 29(2), 127-138.

- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2004). *Substance abuse treatment and care for women: Case studies and lessons learned*. New York: United Nations Publications. http://www.unodc.org/pdf/report_2004-08-30_1.pdf
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2015). *World Drug Report 2015*. New York: United Nations publication. https://www.unodc.org/documents/wdr2015/World_Drug_Report_2015.pdf.
- Verplaetse, T. L., Moore, K. E., Pittman, B. P., Roberts, W., Oberleitner, L. M., Smith, P. H., ... & McKee, S. A. (2018). Intersection of stress and gender in association with transitions in past year DSM-5 substance use disorder diagnoses in the United States. *Chronic Stress*, 2, 2470547017752637.
- Wills, T. A., DuHamel, K. & Vaccaro, D. (1995). Activity and mood temperament as predictors of adolescent substance use: test of a self-regulation mediational model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(5), 901.

Kaos İçinde Güçlenmek: Bir Annenin Lösemi ve Kök Hücre Nakli Anlatılarının Analizi*

Growing Stronger in Chaos: Analysis of A Mother's Leukemia and Stem Cell Transplantation Narratives

Melih Sever**

Öz

Bu çalışma akut myeloid lösemi hastası bir baba ve ailesinin hastalık sürecini, babaya bakım veren eşinin anlatıları üzerinden incelemiştir. Bu inceleme hastalık anlatıları ve anlatı analizi kullanılarak gerçekleştirilmiş, nitel yöntemle anlatı (narrative) desende yürütülmüştür. Aile hastalık anlatılarının psiko-sosyal unsurları, hastalık anlatı tipolojisi kullanılarak analiz edilmiştir. Demografik form ve 3 ana soru ve 10 alt soru içeren açık uçlu bir yönerge anlatıların oluşturulması için kullanılmıştır. Anlatılar, sosyal bağlamın aile üzerindeki etkisi, kimlik oluşturma, anlam arama, hastalıklara karşı mücadele ve ailedeki yansımalar açısından incelenmiştir.

Anne Kardelen'in anlatıları, toplumsal cinsiyet rolleriyle yüklenen bir bağlamda kendi anlamı ve kimliği için savaştığı bir mücadele sergilemektedir. Sosyal destek ve akrabalık ilişkilerinin olumlu etkisinin anlatımda tartışılması beklenirken, aile bireylerinin sürece yönelik tutumlarında güvensizliğin ve öfkenin yansması ortaya çıkmaktadır. Ana anlatı ve odaklanmanın erkek ebeveynin hayati değerleri olduğu ataerkil bir ailenin, psiko-sosyal gelişimlerini ve sorunlarını görmezlikten gelerek çocukları göz ardı etmesi dikkat çekicidir.

.....

* Bu çalışma yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Isparta, Türkiye, melihsever@sdu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5818-5114

■ **Başvuru:** 14 Mayıs 2018

■ **Kabul:** 09 Temmuz 2018

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2019153604

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Cite this article as: Sever, M. (2019). Kaos İçinde Güçlenmek: Bir Annenin Lösemi ve Kök Hücre Nakli Anlatılarının Analizi. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, No. 1. s. 133- 162.

Bu mücadelede başrolü oynayan annenin kaotik anlatıları, ardı arkası kesilmeyecek gibi gözükten sorunlar içeren ve takip etmesi oldukça zor olan bir kurgu üretmiştir. Maddi imkânsızlıklar, barınma sorunu, arda kalan çocuklar ve tüm bunlarla mücadele etmeye çalışan anne anlatıları şekillendirmiş, annenin güçlenme ve var olma isteği kullandığı dili ve anlatı kurgusunu etkilemiştir.

Abstract

This study examines the illness process of a father and his family with acute myeloid leukemia through the narratives of the caregiver mother. Qualitative narrative design was used. Psycho-social elements of family illness narratives were analysed using illness narrative typology. Demographic form and an open-ended questionnaire containing 3 main questions and 10 sub-questions were used to facilitate narratives. Narratives were examined for social context's effect on family, identity building, search for meaning, struggle against illness and reflections in the family.

Mother Kardelen's narratives display a struggle in which a mother of three fights for her own meaning and identity in a context where women are undervalued and burdened with gender roles. While the positive impact of social support and kinship relations is expected to be discussed in the narrative, the reflection of mistrust and anger is revealed in the attitude of the extended family members towards the process. It is noteworthy that the family is from a patriarchal society where the main narrative and focus is on the vital value of the male parent, suppressing the children by ignoring their psycho-social development and problems.

The mother found her life shaped in the form of a chaos narrative, containing problems that seemed to be unbreakable and unheard by the audience. In the mother's story, the struggle to constitute her own identity was visible. Financial problems, housing problems and the children left behind were the main themes in these accounts. The mother's desire for empowerment has influenced the language form and the narrative used by the mother.

Extended Abstract

Introduction

Caring for cancer patients is a process that is often abrasive and can adversely affect the quality of life of the care giver (Boyle et al., 2000; Erdoğan and Yavuz, 2014). It has been discussed that allogeneic stem cell transplantation (SCT) may cause adverse long-term psycho-social effects due to the side effects of SCT (Molassiotis and Morris, 1998).

Armoogum, Richardson, and Armes (2013) observed caregivers up-to 24 months after transplantation and found that they were more likely to experience psycho-social distress than non-caregivers and have unmet needs. These included coping with the likelihood of the cancer recurring, the effects of cancer on the caregiver's work and social life, disruption of sleep and eating, and lack of necessary emotional and social support (Armoogum, Richardson and Armes, 2003; Laudenslager et al., 2015).

It has been found that 70-90% of the caregivers are the spouses, 10-30% are children and 5-10% are other relatives (Keefe et al., 2003). Loneliness, fear, hopelessness, depression, uncertainty are some of the emotional problems experienced by the spouses. Child care and changes in family life due to possible side effects in the patient (infertility, movement limitation, etc.) are other problems that families may face. In addition, the spouses of individuals with SCT see the functionality of the patients as more negative than the patients themselves, and the patients judge their marital quality more negatively than their peers (Clipp and George, 1992). In addition to the spouses, children were also exposed to similar problems in this process (Zabora et al. 1992; Spath, et al. 2013; Baker et al., 2003).

The period before and after the allogeneic stem cell transplantation process, which is known as one of the most challenging treatment methods, is a stressful and risky time for the family (Gratwohl vd. 2015). This study examines the illness and treatment process of a father and his family with acute myeloid leukemia through the narratives of the caregiver mother.

Method

Qualitative narrative design was used in this study. Psycho-social elements of family illness narratives were analysed using Frank's (1995) illness narrative typology. While attention is given to the details about how the narratives have been structured, content is also analysed in order to understand the family's experiences. In this context, the narrative/performance of the mother who is in the main role of family illness narratives is examined.

Data Analysis

Demographic form and an open-ended questionnaire containing 3 main questions and 10 sub-questions were used to facilitate narrative construction. The researcher recorded the interviews with a voice recorder. In accordance with the narrative method, the interviews were completed with an effort to not to interrupt the narrator in order to keep the flow and narration spontaneity (Emerson and Frosh, 2004; Jovchelovitch

and Bauer, 2000). These interviews were then transcribed verbatim. As a result of repeated reading and examination of these interviews, characters, and context, as well as the plot of the mother's experience were revealed. In the analysis of the study, Frank's (1995) typology of illness narratives and general family systems theory provided the theoretical framework. Narratives were examined for social context, identity building, search for meaning, struggle against illness and reflections in the family.

Narratives

For the Kardelen family, who were already struggling with multidimensional problems and traumas, it seemed that leukemia and stem cell transplantation process added new burdens to their family system – much of which was experienced by the mother. She found her life shaped in the form of a chaos narrative, containing problems that seemed to be unbreakable and unheard by the audience. In the mother's story, the struggle to constitute her own identity was visible. Financial problems, housing problems and the children left behind were the main themes in these accounts. The mother's desire for empowerment has influenced the language form and the narrative used by the mother.

Conclusion

Songul Kardelen's narratives display a struggle in which a mother of three fights for her own meaning and identity in a context where women are undervalued and burdened with gender roles. While the positive impact of social support and kinship relations is expected to be discussed in the narrative, the reflection of mistrust and anger is revealed in the attitude of the extended family members towards the process. It is noteworthy that the family is from a patriarchal society where the main narrative and focus is on the vital value of the male parent, suppressing the children by ignoring their psycho-social development and problems.

As a result, the family's struggle for 7 years with leukemia, earthquake, and poverty has revealed that that mother, as the main character in the family illness narrative, found herself in chaos where her fight deepened with gender roles and patriarchal traditions. Children, on the other hand, struggled to make their own meaning of the traumatic process.

Anahtar Kelimeler: Lösemi, Kaos, Hastalık Anlatısı, Kadın, Kimlik, İnşa

Keywords: Leukemia, Illness Narrative, Woman, Chaos, Identity

Giriş

Lösemi (kan kanseri) hastalığı kemik iliğinin çok sayıda lenfoblast veya myeloblast (olgunlaşmamış lökositler) ürettiği kan ve kemik iliği kanserinin bir türüdür. Lösemnin sebebi tam bilinmemekle birlikte genetik nedenler, radyasyona ve kimyasal toksinlere maruz kalmanın sonucu olabileceği belirtilmektedir (Meenaghan vd., 2012).

Lösemi, tedavi edilmemesi sonucu kısa sürede ölümle sonuçlanabilir (Adelstein, Anderson ve Taylor, 2014). İlerleyiş hızına göre lösemiler iki farklı grupta ele alınmaktadır. Akut lösemiler aniden ortaya çıkan ve hızlı ilerleyen türüdür. Kronik lösemiler ise daha yavaş seyreden belirtileri uzun süreler fark edilemeyebilen lösemilerdir. Her bir çeşit lösemnin alt sınıflandırmasında farklı tipleri bulunmakla birlikte 4 ana tür lösemi bulunmaktadır:

Akut Myeloid Lösemi - Akut Lenfoblastik Lösemi

Kronik Myeloid Lösemi - Kronik Lenfositer Lösemi

Lösemi genelde çocukluk çağı hastalığı olarak bilinse de vakaların büyük çoğunluğu yetişkinlerde ortaya çıkmaktadır. Lösemi vakalarının %92'si 20 yaş ve üstü bireylerde görülmektedir (Amerikan Kanser Derneği, 2018).

Amerikan Kanser Derneğinin (2018) verilerine göre Amerika'da lösemi hastası bireylerin 5 yılda yaşamda kalma oranları kök hücre nakli olup olmadığı gözetilmeksizin % 64 seviyesindedir. Uluslararası Kan ve İlik Nakli Merkezi Hasta Hayatta Kalma Raporlarına (2018) göre, Amerika'da 2008-2012 yılları arasında allojenik nakil olan (kendisi dışında bir bireyden) ve izlenen 4993 akut myeloid lösemi hastasının yaşamda kalma oranları;

Nakil sonrası ilk 100 gün için % 88,3, bir yıl için % 64,3, 3 yıl için % 48,2 olarak verilmiştir. Bu oranlar yetişkin AML hastaları için incelendiğinde kök hücre nakli olup olmadığı gözetilmeksizin 5 yıl yaşamda kalma oranları % 24 olarak ortaya çıkmaktadır (Amerikan Kanser Derneği, 2018).

Bu şartlar altında yetişkin akut myeloid lösemi hastalarının ve ailesinin zorlu bir tedavi sürecinin içine girdiği anlaşılmaktadır. Kök hücre nakli olan hastaların iyileşme sürecinde olsa dahi bakımları oldukça ağır bir yüküdür. Armoogum, Richardson ve Armes (2013), bakım veren bireyleri ilik nakli yapıldıktan sonraki 24 ay içerisinde incelemiş ve hâlâ karşılanmamış ihtiyaçlarının olduğunu ve ruhsal sıkıntı yaşama olasılıklarının diğer insanlara göre daha yüksek olduğunu saptamıştır. Bu ihtiyaçlar arasında kanserin yeniden nüksetme olasılığı ile başa çıkma, kanserli bireyin bakım verenin iş ve sosyal yaşamı üzerindeki etkileri, uyku ve yeme düzeninin bozulması ve gerekli duygusal ve sosyal desteği bulamama sayılabilir (Armoogum, Richardson ve Armes, 2003; Laudenslager vd., 2015).

Genelde bakım veren bireylerin %70-90'ını eşlerin, %10-30'unu çocukların ve %5-10'unu diğer yakınların oluşturduğu belirtilmektedir (Keefe vd., 2003; Özcanlı, 2005). Yalnızlık, korku, ümitsizlik, depresyon, belirsizlik eşlerin bu dönemde duygusal alanda yaşadığı sorunlar olup sosyal alanlarda da çocuk bakımı, hastada oluşacak muhtemel yan etkilerden dolayı aile hayatındaki değişimler (kısırlık, hareket kısıtlılığı vb.) ev ile ilgili günlük işler, mesleki ve ekonomik konularda sorunlar yaşamaktadırlar. Ayrıca hasta bireylerin eşleri, hastaların işlevselliğini hastaların kendisinden daha olumsuz görmekte ve hastalar da evlilik kalitelerini kendilerine bakan eşlerinden daha olumsuz görmektedir (Clipp ve George, 1992). Bu bakımdan yaşanan fenomenin sistem içindeki her birey tarafından farklı algılandığı, bununla birlikte genel olarak kanser hastasına bakım veren eşlerin sorunlarının aşağıdaki gibi ifade edilebileceği görülmektedir (Stenberg, Ruland ve Miaskowski, 2010; Mikulincer, Rydall ve Wabraun, 2007):

- Hastayı kaybetme korkusu-Tinsel sıkıntı-Ümitsizlik
- Anksiyete-Depresif duygulanım-Acı ve keder
- Etkisiz bireysel baş etme-Karar vermede çatışma, tükenmişlik
- Bakım verici rolünde zorlanma-Günlük işleri sürdürmede yetersizlik

- Ekonomik sorunlar
- Sosyal etkileşimde değişim-Sosyal yalıtılmışlık ve eğlence faaliyetlerinde azalma
- Rol performansında değişim-Rollerin değişimi ve yeni rollerin eklenmesi
- İletişim sorunları-Sağlık profesyonellerinden alınan bilgi ve destek azlığı

Eşlerin yanında çocukların da bu süreçte sorunlar yaşadıkları çalışmalarda ortaya konmuştur (Zabora vd., 1992; Spath vd., 2013; Baker vd., 2003). Aile yapısı, bakım verme süreci ve hastalığın yan etkilerinin ciddiyeti gibi etmenlerle değişmekle beraber, aileden bir ebeveynin veya eşin hayatı tehdit eden bir rahatsızlığı ile yüzleşen aile üyelerinin, bu durum ile başa çıkma ve anlamlandırma süreci dikkate değerdir. Aile yaşam döngüsü içerisinde anlamlandırılmaya çalışılan ve ailenin yapısında köklü değişiklikler yapması öngörülen bu rahatsızlık ve tedavi sürecinin, ailenin yakın gelecekteki planlarını ve hayallerini değiştirmesi söz konusudur (Zabora vd., 1992; Spath vd., 2013). Ailenin üyelerinin birbirlerine olan güçlü desteği, aile üyelerinin birbirlerine ifade etme kapasitesi, geniş aile çevresi ve sosyal çevrenin etkisi bu dönemde oldukça hissedilir durumdadır (Molassiotis, Akker, Boughton, 1997).

Kemik iliği uyumunun sağlanıp hasta evde sürece devam etmeye başladıktan sonra hastalık ve onun getirdikleri ile aile çok daha belirgin bir şekilde yüzleşme durumunda kalacaktır. Hastane-deki yoğun tedavi döneminde, ailenin rutin yaşamına bir süreliğine ara vermesi (tatil çıkması) aile üyeleri üzerinde bir uyum süreci gerektirdiği gibi (çocukların anneanne ya da büyük amcaların yanında kalması, evin taşınması vs. gibi) eve nakil gerçekleşikten sonra da “yeni aileye” uyum çok daha zorlu olabilmektedir. Hasta ebeveyn tedavi sürecinden sonra farklı bir yaşam tarzı geliştirecek ve aile üyeleri de bu duruma kalıcı olarak uyum sağlama zorunda kalacaktır (Polomeni vd., 2015; Andrykowski, 1994).

Hastanın temizlik ihtiyaçları ve yaşanılan yerin hijyen şartlarının sağlanması, evdeki diğer üyelerin temizliğine ve temasına

dikkat etmesi, hastalık veya virüsün evde oluşmaması, evde hasta olan bireyin diğer üyeler ile temasının önlenmesi, yemek rejiminin değiştirilmesi, hasta ilaçlarının takibi, hastanın eğer daha önce çalışıyorsa çalışma düzeninin değişmesi veya tamamen bu imkânın ortadan kalkması, araç süremez durumda olması vb. gibi çok fazla değişimin aile üyeleri tarafından adapte edilmesi gerekmektedir. Daha önce evde olan anne ya da çocuklardan birisi çalışmaya başlamak zorunda kalabilir. Aile içindeki ana rollerin değişimine yol açabilecek bu durumun aile içerisinde anlaşılması zaman alabilir. Çocuklar bunu kabullenmek istemeyebilir. Öfke duyabilir. Sorumluluklarının artmasından dolayı diğer aile üyeleri stres, öfke, kaygı ve suçluluk yaşayabilir (Semple ve McCane, 2010).

Aile en zorlu tedavi yöntemlerinden biri olarak gösterilen allojenik kök hücre nakli işlemi öncesi ve sonrasında aynı zamanda nakil hazırlığı ve nakil işlemi boyunca oldukça tehlikeli ve stresli bir deneyim yaşar (Gratwohl vd., 2015). Naklin başarılı olması ise sadece nakil sonrası oluşabilecek sıkıntıların öngörülmesini kolaylaştırmaktadır. Bu çalışma akut myeloid lösemi hastası bir baba ve ailesinin hastalık ve tedavi sürecini, babaya bakım veren eşinin anlatıları üzerinden incelemiştir.

Yöntem

Narrative analiz olarak bilinen anlatı analizi bireylerin veya grupların öznel deneyimlerinin kendi pencerelerinden anlaşılmasına ve insan yaşamının detaylarının görülmesine imkân veren bir yöntemdir (Riessmann, 2008). Anlatı analizi nitel yöntemlerden farklı olarak sadece içeriğe yani temalara değil, dil kullanımına da dikkat eder. Anlatıların araştırmacı için birer performans niteliği taşıdığını ve bağlamın da anlatının içeriğinin oluşmasında önemli rol oynadığını dikkat çeker. Bu anlamda araştırmacı ve anlatıcı arasındaki etkileşime, anlatıcının sosyal bağlamına ve araştırma amacına göre analiz farklılaşır ve daha da öznelleşir. Anlatı metot olarak nitel yöntemin sosyal bilimlerde 1980'lerden sonra özellikle narrative psikoloji ve hastalık anlatısı olarak gündeme gelmesiyle oldukça çok tartışılmış bir yöntem ve teoridir (Murray, 2000). Bu

araştırmada kök hücre nakli olmuş akut myeloid lösemi hastası bir baba ile ailesinin hastalık sürecinde yaşadıkları incelenmiş, bulgulardan yola çıkarak anlatı kurgusunun kimlik inşasındaki rolü ve hangi anlatı türlerinin kullanıldığına ilişkin bir yapısal analiz verilmiştir. Frank'ın (1995) anlatı tipolojisi kullanılarak incelenen bu çalışmada sürecin aile üzerindeki etkisi, anlatıların nasıl yapılandırıldığına ilişkin bir sorgulama yapılarak ailenin yaşadıklarına ilişkin bir anlama çabası güdülmüştür. Bu kapsamda anlatıların ana rolünde olan annenin anlatı/performansı incelenmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Analizi

Araştırmada demografik form ve açık uçlu soru formu kullanılmıştır. Araştırmacı katılımcı ile yaptığı birebir görüşmeleri ses kayıt cihazı ile kaydetmiştir. Anlatı yöntemine uygun olarak anlatıcının sözlerini mümkün olduğunca az bölerek ve az müdahale ederek görüşme tamamlanmıştır (Emerson ve Frosh, 2004; Jovchelovitch ve Bauer, 2000). Ardından bu ses kayıtlarının kelime kelime yazıya dökümü sağlanmıştır. Bu dökümlerin tekrar tekrar okunması ve incelenmesi sonucunda katılımcının kök hücre nakli deneyiminin olay örgüsü, karakterleri ve olayın geçtiği bağlamı vurgulayan bir kurgusu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın analizinde Frank'ın (1995) hastalık anlatıları tipolojisi ve aile sistemleri kuramı gereken kuramsal çerçeveyi sağlamış, anlatılar sosyal bağlam, kimlik inşası, anlam arayışı, hastalıkla mücadele ve aile içindeki yansımalar üzerinden irdelenmiştir. Anlatıcı ve araştırmacı arasındaki etkileşimin sonucunda ortaya çıkan ve görünen/ görünmeyen dinleyiciler için bir performans niteliği taşıyan Songül Kardelen'in kurgusundaki ana vurgular ve olay örgüsündeki zaman akışı anlatının alt başlıkları olarak kullanılmış ve anlamlı bir bütün oluşturan bu anlatı öğeleri ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışmaya katılımcı aile belirlenirken şu kriterlere dikkat edilmiştir:

Allojenik kök hücre nakli olmuş, yetişkin, evli, çocuk sahibi, naklin üzerinden en az 100 gün geçmiş hasta ve ailesi (eşleri, aynı evde yaşayan 10 yaşından büyük çocukları ve hastalık sürecinde beraber geçirdiği diğer yakınları kardeş, ağabey, anne, baba gibi) bu araştırmaya dahil edilmiştir. Bu araştırmaya katılmayı kabul eden Kardelen ailesinin demografik bilgileri aşağıda verilmiş, isimler ve tanıtıcı bilgiler anonimleştirilmiştir.

Kardelen Ailesi;

Gönüllü Ebeveyn: Songül Kardelen, 39 yaşında ev hanımı, lösemi hastası (Akut Myeloid Lösemi) ve kök hücre nakli tedavisi gören Kemal Kardelen'in eşi ve refakatçisi. 3 kız çocuğu var.

Emel 11 yaşında.

Ayten 8 yaşında.

Hayat 1.5 yaşında.

Kemal Kardelen 39 yaşında inşaat iŐçisi, hastalığı ve tedavinin yan etkilerinden dolayı çalıŐamadıđını belirtiyor. İlkokul mezunu, kız kardeşinden allojenik nakil olmuş. Tedavinin yan etkilerinden dolayı konuşma güçlüğu ve kronik yorgunluk çekiyor. Görüşmek istese de bunu başaramıyor. Bu yüzden sadece Songül Kardelen ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

Anlatılar

Kardelen ailesi Van'da meydana gelen büyük depremin ardından evlerinin yıkılması sonucunda çadır kentte yaşamaya başlamış, ardından Kemal Kardelen'in AML hastası olduğunun belirlenmesi nedeniyle tedavi için Ankara'ya gelmek durumunda kalmıştır. Aile ile ilk temas sosyal hizmet uzmanına ulaşan anne Songül Kardelen'in çocuğunun okul kayıtları için yardım istemesi üzerine sağlanmıştır. Halihazırda tedavinin yan etkileri ile uğraŐmakta olan aile, aynı zamanda yoksulluk ve çocukların eğitim hayatındaki sorunları ile de başa çıkmaya çalışmaktadır. Sosyal hizmet uzmanının görüşme için aileden izin alması ve randevulaŐmanın akabinde aile ile ön görüşmesi sosyal hizmet uzmanının ofisinde gerçekleştirilmiş ve aileye

çalışma hakkında bilgi verilmiştir. Tedavi gören Kemal Kardelen'in tedavinin yan etkilerinden dolayı çok konuşamaması ve hafızasının iyi olmadığını söylemesinden dolayı ön görüşme primer bakım veren kişi olan anne Songül Kardelen üzerinden gerçekleşmiştir. Anne görüşmeyi kabul etmiş, çocukların ve eşinin bakımı dolayısıyla dışarıya çok çıkmadığı için evde görüşmenin uygun olduğunu belirtmiştir. Aile ile görüşme evlerinde gerçekleşmiştir.

Ailenin evine yapılan ziyarette görüşme anne Songül Kardelen ile yapılmıştır. Burada tüm aile üyeleri ile birlikte iken görüşme gerçekleştirilmek zorunda kalınmıştır. Kemal Kardelen'in hastalığı ve çocukların bakımı nedeniyle anne hep birlikte oturulan salonda görüşmek istemiştir. Bu nedenle görüşmede diğer aile üyelerinin varlığının etkisi dikkate alınmalıdır.

Anne Songül Kardelen ile yapılan görüşme 87 dakika (1 saat 22 dakika 7 saniye) sürmüştür. Görüşmeye bir kez ara verilmek zorunda kalınmıştır.

Kardelen ailesi ile yapılan görüşmelerde oldukça kaotik bir anlatı bütünü ortaya çıkmıştır. Çok boyutlu sorunlar ve kanserin şoku ile aile, yaşadıkları şehirden göç etmek zorunda kalmıştır. Öncelikle *hastalıkla tanışmanın* nasıl gerçekleştiği incelenmiş ardından Songül Kardelen'in eşinin hasta olması ve ailedeki yansımalarının toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkisi irdelenmiştir. Songül Kardelen'in kendisini ve mücadelesini anlattığı *tek başına mücadele eden kadın* vurgusu ön plana çıkmış, *arda kalan çocuklar* ve onların yaşadığı problemler analiz edilmiştir. Yaşanan *ekonomik zorluklar* anlatıda önemli bir yer almış, *barınma problemi* depremle birlikte travmaya dönüşmüş ve büyük kız Emel'in *güçlü ama kırılğan* kimliği ortaya çıkmıştır. Çok boyutlu sorunların ardı ardına sıralanması ve yaşananların tam bir kaosu canlandırması nedeniyle Songül Kardelen'in anlatısı Frank'ın (1995) anlatı tiplerinden kaotik anlatılara oldukça uygun bir anlatı türü olarak gösterilebilir. Bu yüzden Kardelen ailesinin yaşadıklarının kronolojik sıralaması hem Songül Kardelen'in zihninde hem de analizlerde döngüsel olarak yer almış, olayların tarihleri ve gerçekleşme sırası birbirine geçmiş durumdadır. Aktarımda anlatıcının kullandığı çoğul ekleri ve biz vurgusunun

aileye ilişkin bir sahiplenme ve birliktelik anlamı taşıdığı düşünülmektedir. Geniş bir ailede sosyal destek ağları ile birlikte kendisini anlamlandıran Songül Kardelen'in doğrudan aktarmadığı anlatılarda ailesi adına konuşmayı tercih ettiği ve bununla da tüm ailenin süreçten etkilendiğini vurgulamak istediği düşünülmektedir.

Hastalıkla Tanışma ve Çok Boyutlu Sorunlar

Songül Kardelen hastalığın nasıl ortaya çıktığı ve neler yaşandığı ile ilgili ilk soruya Van depreminin yaşattıkları ile başlamıştır. Ailenin süregelen yoksulluk sorunu, ardından deprem ile yıkılan barınma olanakları ve Kemal Kardelen'in AML (Akut Myeloid Lösemi) hastası olmasının ortaya çıkması ile Kardelen ailesi çok boyutlu sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır.

M (Araştırmacı). Öncelikle teşekkürler, şimdi eşiniz hasta oldu ilk teşhis konuldu o teşhisten itibaren bu zamana kadar neler yaşadınız? Hayatınız nasıl süreç nasıl değişti? Böyle bir yaşantınızı anlatabilir misiniz?

S (Songül Kardelen). Eşim aslında ben bundan şüpheleniyorum. Yani biz depremde zaten depremden bir yıl önce şey eee bir yıl sonra eşim ee iki yıl sonra hastalandı. Biz depremde çadırda kaldık.

M. Van depremi?

S. Van depreminden önce maddi durumumuz hiç iyi değil. Biz yeni evin içindeydik yedi yıl kaldım ben evin içinde, o yüzden hani olmadı kalabalıktı. Yapamadım hani eşimde biraz huysuzdu o yüzden. Yapamadık işte evden ayrıldık.

Şimdi ayrıldık, ayrılacağımız gün deprem oldu. Van depremi büyük deprem oldu. Yıkıldı. Tekrar iç içe kaldık ondan sonra çadıra geçtik biz.

Kış boyunca ben eşim çocuklar küçük çadırda kaldı kaynanamla beraber. İlbahara doğru hadi kendimize bir şeyler yapalım dedik. Onu da yapamadık. Çadırda kaldık. Ondan sonra inşaatta kaldık. Biz rutubete kaldık yani çok.

Ben de alerji gerçekleşti. Psikolojisi bozuldu onun (ortanca çocuk). Zaten sinirleniyordu. Çok yere gönderdiler yarın gece, gündüzde uymuyor gece de uyumuyordu. 2 yaşlarındaydı. Sadece ağlıyordu yerde de durmuyordu kucakta da durmuyordu. Bu şekil bu kız böyle geçirdi.

Ondan sonra kalktım onu zaten anaokuluna filan gönderince, düzeldi öğretmenini sayesinde. Eşim kız kardeşini hastaneye götürdü.

Ondan geldiği zaman çarşıya, oturuyor kahvede ve dişi kanıyor. Dişi kanıyor ve bu kan böyle atıyor yani tazyikli su gibi. Atıyor has bölgeye(bölge hastanesi) gidene kadar. Pet doluyor taşıyor böyle. Orada stajyerler varmış hemen acil alıyorlar diş kanamasını durduruyorlar. Tahlil yapıyorlar. aaa! Böyle direk yüzüne bu kanser! Oradan sevk ediyorlar araştırmaya.

Kanser teşhisini dolaylı yollardan öğrenen Songül Kardelen için eşinin hastalığı depresyon ve yoksulluk ile iç içe geçmiş bir durum gibi gözükmektedir. Çok boyutlu sorunlar ile uğraşan Kardelen ailesinin travma geçmişi sadece lösemi hastalığı ile sınırlı değildir. Farklı zamanlarda irili-ufaklı travmalar atlatan ailenin çok kapsamlı sosyal destek ağları sayesinde ayakta kalabildiği sosyal devlet yardımlarının aile için yeterli korumayı sağlayamadığı görülmektedir. Çok boyutlu yoksulluk tartışmalarında da değinilen yoksulluğun alt boyutları olan çevre, sağlık ve gelir yoksunluğu çerçevesinin Kardelen ailesinin anlatısında ön plana çıktığı görülmektedir (Karadağ ve Saraçoğlu, 2009).

Sığınacak Bir Ev ve Ekonomik Zorluklar

Depremden sonra kalacak yer bulamayan aile akraba yanında kalmakta, ancak bu imkân onlar için sorun oluşturmaktadır. Kendi evlerine taşınmak isteyen Songül Kardelen kalacak yer sıkıntısını aşmak için gösterdiği çabayı yoğun bir duygu ile aktarmaktadır.

S. TOKİ'lerin başı var sonu yok. Abim yoğun bakımda ben düştüm tek tek tek tek tek tek. Düştüm aramaya.

Orada genelde bulamazsın herkese kendisine çıktı.

Tek tek en son geldim artık öyle bir oldu sabah gittim akşam geldim. Buldum.

Şimdi bunu bulması çekmesi taşınması, abim hala yoğun bakımda eşi de amcasıgilde kalmış, öyle gidecek yer yok.

Tuttum evi, evi tuttum eşyaları çektim milleti topladım rica ettim. Gençleri mahalleden falan, topladım rica ettim hani yardım ettiler eşyaları çektik eve.

M. Tek başınıza bu iş hallettiniz yani-

S. Yani her şeyi yaptım ben. Yardım ettim rica kaynım yardım etti kayınpeder tabi yardımcı oldular ama bu mesela aşamada en çok diyorum ya sana Van'da doktorlar diyordu yani en şanslı yönün eşin dediler bana eşime.

TOKİ'yi ayarladım oradan buradan zaten evimi de öyle oradan buradan kurdum şu anda eşyası falan. Kurduk öyle o şekil kapısını kapattım.

Şimdi ben gidemezsem bakamaz sana kimse bakamaz. Abim vefat etti ben taziyedeyim. Mecburen taziyeyi bekliyorlar. Taziye ben üçüncü günü çıktım geldim. Eşimi aldım götürdüm eve. Şimdi eşimin psikolojisi bozulmuş eve götürmüşüz.

Söyleniyor söylendi o gece boyunca "Vay sen buraya getirdin burasının havası hepsi mikrop, burası biz hasta olacağız bu parayla buraya değmez." falan filan şu bu, sen ne biçim tuttun niye böylesin yatak ayırıyor.

Baş aşağı bu niye böyle, adam sabaha kadar söylendi yatmadı kapıları çarptı. Gittim hastaneye başhekim'in yanına dedim hocam hiç idarem yok dedim. Resmen içindeki canavar ortaya çıkmış dedi. Aynı böyle gülüyorlar. Eşimin psikolojisi hiç iyi değil dedim geceleri çok sinirli ve bana sadece bana takıyor. Çocuklar çok korkuyor psikolojisi çok bozuldu dedim. Bu olanlar çok yıpratmış haklı da çünkü yaşadıkları kolay şey değil."

Kalınacak evi kendi çabalarıyla ve maddi imkânsızlıklar içinde tutan Songül Kardelen evin tüm yükünü çekmeye, çocukların ve ailenin hastane dışında kalan yaşamını düzenlemeye çalışmaktadır. Kemal Kardelen belki de geleneksel rol ve sorumluluklarını yerine getiremediği ve ailesine barınma imkânını bulamadığı için kendisini suçlamakta, bunu da Songül Kardelen'in üzerinden yansıtmakta olduğu görülmektedir. Araştırmalar hastaların evin geçimini sağlama konusunda diğer rol ve sorumluluklardaki aksamalardan dolayı kendilerini suçladıklarını ve stres yaşadıklarını belirtmiştir (Sheldon, Kazmi, Klein, & Berry, 2013; Adelstein, Anderson ve Taylor, 2014).

Nakil zamanı geldiğinde de Van'da nakil olmaması gerektiğine Kemal Kardelen'i ikna eden Songül Kardelen deneyimli bir hastane olduğu için Ankara'yı tercih ettiğini belirtmektedir. Ankara'da

KHN olmasına doktorlara danıştıktan sonra karar verilen Kemal Kardelen, ilk muayene için eşi yanında olmadan diğer akrabaları ile Ankara'ya gelerek nakilin içeriğine ve neler yapılması gerektiğine dair bilgi almıştır. Nakil sırasında ve nakil sonrasında Ankara'da yaşamaları gerektiğini öğrenen aile, akrabalarının tuttuğu evde Ankara'da yaşamaya başlarlar. Ancak hastalığın ve tedavinin sağlığa uygunluk ve iyi bakım gerektirdiğinin farkında olan Songül Kardelen tutulan evin kötü olduğunu ve maddi durumlarının hem ev hem de bakım için yeterli gelmediğini aktarmaktadır.

S. .... “Biz riskli yani her şeye hazırlıklı olun en az 6 ay gözlem altında olması lazım. Bu esnada komaya da girebilir, hastayı kaybedebiliriz de, kolay bir şey değil, nakilden önce ağır bir kemoterapi alacak, nâkilden sonra da ağır bir kemoterapi alacak. Nakili yapcaz işte onun için gözlem altında olmanız lazım burda kalmanız lazım, Ankara'da. Öbür şekil başa çıkamazsınız.

Kan da lazım olacak, o şekil amcası da aynı bu şekilde bana anlattı, sen gelmezsen kimse yapamaz, kimse başa çıkamaz senin buraya gelmen lazım. Ben dedim gelirim ama çocuklarımı kimseye bırakmam, kimseye güvenmiyorum bırakmam, küçücük kızı birini öldürüp birini yaşatamam dedim. Kıza süt de veriyorum ben şimdi.

Geldik buraya alelacele yatıracaklar bizi, falan filan gittiler o enfeksiyon dolu evi tuttular. 900 kira ben de alıyorum 960. ben 900 oraya veriyorum 60 lira da bana kalıyor, bi de bu yollar bi de bu masraf bi de Ankara, ilacın bi tane u. adlı ilacı 90 tl, devlet yarısını karşılıyor, ... ve sayısız ilaç zaten haddi hesabı yok bu ilaçların. Gel bunu bu yollar yeme içme üç çocukla, bi de hastane 960 tl. Yani normalde bunun bir öğrenci bile yetmez.

M. Yetmez.

S. Yetmez bunu iyi bakcan, et yiyecek beslenecek vitamin alacak çeşme suyu içmeyecek.

Heh ondan sonra banyosu yapılacak, şampuanı ayrı olacak, dalini ayrı olacak, havlusu kağıt havlu olacak, peçete kullanacak havlu kullanmayacak, sıfır nevresim her gün ütülenecek, deterjanı ayrı olacak bunlar hepsi para, yani idare ettik Allah razı olsun fitre falan gönderdiler bana, kardeşler akrabalar falan yani hani diyor ya, Allah verdi de biz öyle o şekilde verdik, o şekil yatırdık hastaneye 13 Haziran'da nakili yaptılar.”

Kök hücre nakli tedavisinin ardından hasta ve ailesinin barınma koşullarında özel şartlar meydana gelmektedir. Hastalığın ve ani oluşabilecek komplikasyonların takibi için hastadan nakil yapılan ve tedavi verilen şehirde ikamet etmesi istenmektedir. Ancak birçok hasta ve ailesi bu süreçte farklı illerden nakil olunacak şehre gelip gitmekte bazen de taşınmak zorunda kalmaktadır. Maddi imkânları kısıtlı olan aileler bu durumda hasta için gerekli hijyeni ve standartları sağlayamayan evlerde (rutubetli, tozlu, eski, yıpranmış, sobalı vs.) yaşamak zorunda kalmakta ve bu da hastalığın seyrine doğrudan etki etmektedir. Hastanede yaşamdan soyutlanmış şekilde yapılan müdahaleler ne kadar başarılı olursa olsun, hastanın istenen koşullarda kalamaması enfeksiyon riskine, bu da çok hassas olan tedavi sürecinin kötüye gitmesine hatta ölümlere yol açmaktadır.

Van depreminde barınma olanakları yıkılmış ve sadece hastanın değil diğer aile üyelerinin de farklı riskler altında olduğu bir konum ve zamanda hastanın şartlarını dikkate almayan bir tedavi yaklaşımının ne kadar eksik olduğu görülmektedir. Kaldı ki sadece hastalığa odaklanan ve yaşamı soyutlayan mekanik bir anlayış sonucunda hasta uygun olmayan çevre şartları nedeniyle sürekli farklı belirtilerle hastaneye kaldırılmakta ancak hastaya bütüncül bir yaklaşım sergilemek çözüm olarak görülmemektedir. Harcanan yüksek miktardaki finansal kaynaklar amaca ulaşmamakta, hastaya o an ilaç ve tedavi için ne gerektiği haricinde bir sorgulama olmamaktadır. Frank (1995) modern tıp anlayışı eleştirisinde, hastalığa herhangi bir çare ve ilaç olduğu müddetçe hastalığın nerden nasıl kaynaklandığının sorgulanmadığını ve tamamen ticari bir işletme ve makine tamir eder gibi insanların bozuk parçalarının tamir edilip insanın bütününe ve çevresinin dikkate alınmadığını belirtmektedir.

Kaos

Songül Kardelen eşinin bu hastalık sırasında yaşadığı travmalar ve yan etkilerin hepsini hatırlamakta zorlansa da böbrek yetmezliği teşhisini ve bu sırada da kalp krizi riski nedeniyle anjiyo

yapıldığını kronolojik sıraya tam hâkim olamadan aktarmaktadır. Her ne kadar Songül Kardelen'in anlatısı bütüncül bakıldığında bir güçlenme, mücadele, belki de kahramanca (heroic) bir hastalık anlatısı olarak görülebilse bile, Frank (1995) kaos anlatılarında bireyin anlatıyı doğrusal bir düzleme koymakta zorlanacağını, organizasyon becerilerinin ve mantıklı bir bütün ortaya koyma yetilerinin bozulacağını ve bunun da hastalığı yaşayan ve yanındaki bireyler için düzensiz ve anlam bütünlüğü olmayan anlatılar olarak ortaya çıkacağını ileri sürmektedir. Songül Kardelen sürecin kontrolünü eline almak için dirense de bu durumun ne kadar zor olduğu anlatısının kurgusundaki düzeni yer yer sağlayamamasından da görülebilmektedir. Bu kadar fazla müdahalenin ve krizin olduğu bir anlatı, anlatıcının doğrusal bir sıra izlemesine engel olmakta ve yaşananların ne kadar ağır olduğunu yansıtmaktadır.

Yaşadıklarının arka arkaya sıralanmasıyla hayatı ve geçmişini de sorgulayan Songül Kardelen, yaşadıklarının anlamlandırmasını yaparken veya yapmaya çalışırken kaotik bir yaşam anlatısı ortaya koymaktadır. İşlerin hiç istediği gibi gitmediğini, sürekli mağduriyet yaşandığını ve yoksunluk içinde bir evlilik sürdürdüğünü belirtmektedir. Yoksunluk ve mücadele, hiç bitmeyen ve bitmeyecek bir süreç gibi algılanıp bunun üzerinden hayatın anlamı ve kimlik inşası söz konusu olamamaktadır. Songül Kardelen anlatısını sürekli kaosu sesi ile kurmak durumunda kalmakta bu yüzden de zaman çizgisi bozuk, birçok farklı olayı birbirine bağlayarak akıp giden anlatısı içinde bulunduğu karmaşayı özetler durumda gözükmektedir.

M. ...

S. ...eşim olarak akciğer kanamasından sonra söylemeyi unuttum, bu defa dalağa vurdu eşim dalak vurdu dalağı toparlayamadık, İstanbul'a gönderdiler 20 gün Marmara Üniversitesi idi yanılmıyorsam orada yatırdılar. Eşime şey taktılar sonda taktılar. Suyu iltihabın diye o öyle takılı kaldı 2-3 ay boyunca bir şeye yaramadı.

M. İstanbul'da?

S. İstanbul'da 20 gün yattı. Bu arada yattım Marmara Üniversitesiydi yanılmıyorsam 20 günde orada yattı işe yaramadı. Sürekli torba üzerinde bacağına bağlamıştı. Buradan geldi bana işe yaramıyor başka çare yok dalağı alacağız ettiler dediler. Dalağı aldılar

falan aldılar dalakta gitti. Dalaktan sonra işte yine eve geldik yine toparladık biz. Yine uğraş çok çektim ben çok içim hep tekerlekli sandalye de O şekil mücadele gösterdim toparladım ben. Dalağı da aldı. Dalağı aldıktan sonra bu defa şeye geldiler bu kız ateşler içinde yanıyor (ortanca kızı gösteriyor).

Ben yalnızım bölgeye götürdüm acile refakatçiyim o gün götürdüm acile o esnada ben bölgeye gittim bu kışın ocakta haber geldi kalp krizi geçiriyor diye eşim. Kalp krizi geçiriyor riski var kalp krizi geçirme riski var hemen anjiyo yapacağız. Önce yapacağız alıyorlar bunlar anjiyo yapıyorlar kalpte bir şey çıkmıyor anjiyo da boşuna oldu. Ondan sonra böbrek yine yetmezliği çıktı bizimkinde.

M. Allah Allah? (şaşıracak)

S. Böbrek yetmezliği çıkınca böyle giderse diyalize bağlayacağız. Anjiyo yaptıktan bir 2 saat sonra bu defa diyalize bağladılar eşimi. Diyalize bağlılar. Diyalizde 2 saat kaldı ondan sonra servise aldık tabi o şekil geldik gene servise kış boyunca bu defa martın başı abim telefon geldi bana 48 yaşında abim. İlk çocuğu 20 yaşında abimin bir tane de engelli oğlu var ilki. Abim pimapenci ölçü almaya gidiyor yığılıyor kalıyor yere. Ambulans çağırıyorlar götürüyorlar beyin kanaması geçiriyor abim de annem gibi. Beyin kanaması geçiriyor hemen beyin ameliyatı yaptılar abime. Yine ben telaşla hastaneye gittim bölgeye. Bölge şeyi arası yine iki araba.

M. Uzakta.

S. Oradan oraya geziyorum zaten sürekli. Beyin kanaması geçirdi dedi abim beyin kanaması geçirmiş beyin ameliyatı yaptılar işte on gün kaldı orada. Eşimi taburcu ettiler eşim gidecek yerimiz yok. Ev inşaat gibi rutubet. Amcasının evinde napcaz.

M. O süreçte kök hücre nakli olması gerekiyor ama olamadı?

S. Nakil olmadı onu da bekliyoruz işte. Toparlansın da nakil yapacaklar diye. Abim yoğun bakımda. Beyin ameliyatı geçirdi-

S. ...Martın 27-28inde vefat etti abim. Annem de Martın 27 sinde vefat etti. Annem 10 gün yoğun bakımda kaldı abimde 10 gün yoğun bakımda kaldı. 10. Gün vefat etti abim.

Arda Kalan Çocuklar

Aile açısından ele alındığında üç çocuklu bir ailenin sorunları ile ilgilenen tek başına bir kadının anlatısında çocuklara yer

vermemesi düşünülemez bir durumdur. Yaşananlar sırasında çocukların nasıl etkilendiği sorulduğunda Songül Kardelen şüphesiz bu durumun onları çok etkilediğini, ancak Van'dan Ankara'ya taşınınca yaşadıklarının özellikle büyük kızı Emel'i çok etkilediğini aktarmaktadır. Songül Kardelen bu sırada çocukların da anne babasını özlediklerini ve yaşananlardan dolayı öfke problemleri yaşadıklarından bahsetmektedir.

S. Çocukların durumu ben dedim ya psikolojilerini ben yeni yeni topladım. Kızım balkona çıkıp sessiz sessiz oturuyordu. Yemiyo-
du içmiyordu büyük olan. Susuyordu konuşmuyordu öyle. Herkes şikâyetçiydi çok konuşuyor sana çekmiş nenesine çekmiş susmuyor diye, benim kızım Ankara'ya geldi konuşması gitti.

M. Büyük olan?

S. Büyük büyük, eski gerçi şimdi de öyle azalmış konuşması ama yani eskiye göre hiç konuşmuyor, eski halinden Van'daki halinden eser yok. Van'da çok konuşkandı. Nolur Emel biraz sus nolur Emel biraz sus. Veli toplantısına giderdim öğretmen tek şikâyeti oydu. Çok çalışkan çok çalışkan ama çok konuşuyor. Dedim hocam kusura bakmayın ama bize çekmiş dedim. Dedim biz ailece öyleyiz de (gülüyor).

O şekil buraya geldik işte ne zaman öyle oldu. Eşim ambulans geldi fenalaştı evde çok korktu o. Eşimde çok kötü oldu o zaman. İşte götürdü o zaman bu kız işte gece anne kalbim çarpıyor anne kalbim çarpıyor. Gece hiç uyumadı. Sabahın köründe öğleye kadar yatan kızım sabahın köründe kalkıyor. Çarpınma kalktım doktora gönderdim halasıyla. Burda halası var daha önceki o her yeri biliyordu. Gönderdim hiçbir şeyi yok yaşadığı olaylardan dolayı olacak demiş. Yani muayene etmiş hiçbir şey çıkmamış. Emel neyin var sen niye böyle oluyorsun? Yapıyorsun bak zaten bizim derdimiz başımızdan aşkın. Bir de ben senle uğraşmayayım. Valla anne bişeyim yok bişeyim yok dedi valla bişeyim yok dedi. İzliyorum sesi gitmiş balkonda sessiz sessiz oturuyor.

M. Etkilenmemesi mümkün mü?

S. Önce hiç bilmiyordular. Oynuyodular, şey yapıyordular, bilmiyordular, artık büyüye ya 11 yaşında. Ekim de 11'i de bitirecek. Ekimin sonunda artık anlıyorlar yok, onlar da etkileniyorlar benim gibi.

Bu durumda çocuklara nasıl bakıldığı, onların bakım ihtiyaçları ile kimin ilgilendiği sorulduğunda Songül Kardelen, Kemal Kardelen'e de gereken nakli veren kardeşinin çocuklara bakmak için evlerinde kaldığını belirtmektedir. Kreş vermek için maddi imkânı olmadığını, akrabaları olmayan insanların ne yapacağını bilmediğini aktarmaktadır.

M. Evde tabi sürekli gidip geliyorsunuz üç tane küçük çocuğunuz var. Nasıl ilgileniyor? Çocuklar kendi kendilerini mi idare ediyorlar? Nasıl yapıyorlar?

S. Halaları bakıyorlar zaten, Normalde ben yanlarındayım ama nakilden sonra,

M. Ankara'dayken?

S. hıhı Ankara'dayken öyle, başta getirdik biz vericiyi getirdik biz daha doğrusu hem bakıcı olarak getirdik, ilik veren kişiyi, hem de ilik için getirdik yani. Getirdikten sonra işte nakil oldu eşim, ben hastanede kaldım eşimin yanında bir ay 40 gün falan kaldım. Onlar da çocuklara baktılar. Taburcu olduktan sonra da hemen hemen her gün hastanedeydik. Her gün fenalaşıyordu eşim. Ondan sonra düzelme olduktan sonra haftada iki gün hastanedeydik. Haftada iki gün hastaneye kontrole geliyorduk.

Yabancı yer çocuklar sahipsiz kalıyordu. 11 yaşındaki kız nasıl bakacak. Hırsız var serserisi var yani. Kimse kimseye sahip çıkmaz burada! Öbür evde üç defa binaya ambulans geldi. Kimse kapıyı açıp bakmadı. Noluyor diye yani kim bu diye. Bu ambulans niye geldi. Kimse kapıyı bile açıp bakmadı. Halalarını getirdim bakıyorlar yani o şekil biz de hastaneye gidip geliyoruz yani. Bakacak biri olmasa zaten hani diyorum kimsem olmasaydı ben bu çocukları nereye bırakırdım. Napacaktım ben bu çocuklara? Ben gidip kreş tutacak halim yok. Kreş götüreceğim halim de yok çünkü. Ne maddi durumum var.

Nakil sonrasında çeşitli ağır komplikasyonlarla uğraştıklarını belirten Songül Kardelen bu süreçte sürekli eve gelen ambulans yüzünden çocuklarının ruhsal sıkıntı yaşadıklarını ve ambulans sesi duyunca artık tedirgin olduklarını aktarmaktadır. Çocuklarını Van'a göndermeyi düşündüğünü ima eden anne Songül Kardelen bunu neden yapmadığını şu şekilde aktarmıştır:

S. ... “Eve geldik iki de bir fenalaşıyor, ambulans çağırıyoruz götürüyoruz. Fenalaşıyor-tekrar eşimde bu nakilden sonra taburcu olduktan iki hafta sonra yine böbrek yetmezliği eşimde çıktı burda, çıktı yine on gün onun için yatırdım. Onun tedavisini de olduk işte. Bu ambulansla getirilince kızımın psikolojisi (küçük kızı gösteriyor) bunu psikolojisi bozuldu. Çok etkilendi artık bunu Van’a gönderecem ben dedim. Kimseye güvenmiyorum kara kara düşünüyorum ne yapcam diye. Neyse kalktım şeye gönderdim kurslara normal kurslara yaz kursu falan. Gönderdim biraz dedim açılır.

M. Akrabalarınızın yanında olmasını istemiyorsunuz çocukların? Van’da okumasını istemiyorsunuz? Burada beraber kalmak istemiyorsunuz?

S. Ben, nasıl bir insanım. Güvenmiyorum hani ay hasta oldu ay çıktı. Birincisi o, ikincisi, okula gidip gelme aşamasında hani çocuk kaçırma olayları var. Doğu da zaten çok fazla olmuş. Yani araştırmalara göre. Yani doğu tarafı daha kötüyümüş. Böyle bu şekil yani hele çok anlatsak hiç bitmez.

Yaşanan çevrenin bireyin hayatını ve ailenin yaşamsal kararlarını nasıl etkilediğine yönelik olarak bir olguyu paylaşan anne Songül Kardelen, geldiği bağlamdan ayrı ailenin yaşamının anlaşılamayacağını kanıtlarcasına, Ankara’da kalmalarının çevresel sebeplere de bağlı olduğunu açıklamaktadır. Songül Kardelen’in büyüdüğü ve yaşadığı şehir hakkındaki algısı ve çevresinin güvenliği konusundaki endişeleri sağlık hizmetlerinin yeterliliği ile birleşince kararını vermesinde etkili olmuştur. Songül Kardelen’in belirttiği araştırmaların hangileri olduğu net olmamakla birlikte Türkiye’de kayıp çocuklarla ilgili 2015’ten sonra bir raporun yayınlanmadığı ve son rakamlara göre 5 bin çocuğun halen kayıp olduğu bilgisine ulaşılmaktadır (KİHBİ, 2015).

Uzun süren tedaviden dolayı çocuklarını Ankara’da bir okula yazdırmak isteyen Songül Kardelen, nüfus kayıt sistemi üzerinden yapılan evde bakım ve engelli bakım maaşının kesilme tehlikesinden dolayı ikametgâhını değiştiremediğini, bu yüzden de yine nüfus kayıt bilgileri üzerinden yapılan okul kayıtlarını yaptıramadığını belirtmektedir. Çocuklarının okul imkânını kaybetmesini istemeyen Songül Kardelen birçok kuruma başvurduğunu ama sonuç alamadığını ifade etmiştir. Maaş alamazsa yaşayamayacağını ancak

çocuklarının da okula devam etmesini istediğini, çocukların okula giden diğer çocukları görünce çok üzüldüğünü belirten Songül Kardelen, tedavi olmak için taşınmak zorunda kalmıştır. Songül Kardelen yardımlar için yapılan düzenlemelerin bu gibi esnek vakaları kapsamadığından dolayı mağdur olduklarını belirtmiştir.

M. Okulları nasıl çocukların?

S. Okula almadılar ki zaten. Çocukları okula almadılar, nüfus yüzünden. Ben de nüfusumu Van'dan buraya alamıyorum. Alırsam maaşım kesilir. Maaşım kesilirse o zaman ben ne yapıcım? Burda hiç duramam. Bir ay kira vermezsem sokağa atacaklar beni. E kirayı bırak ben ne yiyip ne içecem. Elimdeki bu hastayı ilacı neyle alcam? Nasıl hastaneye götürüp getirecem? Bir yaşında kızım var bunun maması sütü,

M. Okullar açılalı da yaklaşık bir ay oldu.

S. Bir ay oldu ve ben uğraşyorum ve gitmediğim de yer de kalmadı. Yani kimse bana yardımcı olmadı. Nereye gittimse oraya git. Oraya git. Gittiğim yerler hiç biri ilgilenmedi. Nüfusa almazsan olmaz. Nüfusu almazsan olmaz. Ben nüfusu alırsam yapamam burda. Geçinemem ben. Yani ben çalışmıyorum eşim hasta, üç tane kız küçük yani nerden gelecek?

M. Evet-

S. Şu anda da okula gitmiyolar, arkadaşları hepsi gidiyor, çevre gidiyor, bunları görünce de çok üzülyolar. Sabah akşam evde bunun ceza olduğunu biliyorum. Ama ben gönderemiyorum, alsınlar o zaman. Elimden gelen her şeyi yaptım ben ama hiç işe yaramadı. Eşim hasta olmasına rağmen ben kendim bi ona bakıyorum bi oraya koş buraya koş. Bi de hastanede masraf, su için çarşıya çıkıyorsun yiyecek için çarşıya çıkıyorsun, öyle.

Bu süreçte daha önce hiç ayrılmadığı kadar anne ve babadan ayrılması çocuklar için terk edilmişlik ve bağlanma problemleri oluşturabilmektedir. Öfke sorunları ve içe kapanma meydana gelebilir (Zabora, 1993; Spath vd., 2013). Bu bakımdan anne Songül Kardelen bir yandan çocuklarının bakımını gözetmeye, diğer yandan eşinin hastane işleri ve bakımı ile ilgilenmeye çalışmakta ve bu yükün ağırlığı altında yaşamaya çalışmaktadır.

Hastanın kendisine bir bakıcı refakatçi mecburiyeti varken refakatçinin de çocuklarına bakacak ayrıca bir refakatçiye ve bir bakıcıya ihtiyacı oluşmaktadır. Bu zincirin akraba ve arkadaşların yakın destek ve ilgisi ile bir halkaya dönüşmesinden başka çaresi olmayan Kardelen ailesi, kalabalık aile desteği ile süreci yönetmeye çalışmaktadır. Ancak bu durum anne Songül Kardelen için çok istenmeyen bir durum olsa gerektir ki, yeğeni hakkında çok fazla konuşma isteği göstermemiş ve konuyu değiştirme ihtiyacı duymuştur. Profesyonel bakım hizmetlerinin ücretli olarak yapıldığı görüldüğü gibi de bunun maliyeti için ayrılacak bir bütçenin Kardelen ailesi için imkânsız olduğu görülmektedir.

Tek Başına Mücadele

Songül Kardelen bu kaos içerisinde hastaneler ve uzmanlar ile olan ilişkilerinin güven esasına değil zorunluluk esasına dayandığının farkındadır. Her değişkeni ve değişimi kendisinin kontrol etmesi gerektiğine inanmaktadır.

Songül Kardelen'in kendisinin de açıkladığı gibi "hasta yakınları sağır dilsiz olurmuş" algısına karşı, kendisinin hiç de sağır ve dilsiz olmaması ve eşi Kemal Kardelen için tüm imkânları zorlaması dikkat çekicidir. Bu durum karşısında araştırmacının hastalık öncesinde de bu şekilde mücadeleci mi davrandığına yönelik soruya kız kardeşinin kendisi ile ilgili bir anısı ile karşılık vermektedir.

S. "...kız kardeşim diyor ıssız bir adaya düşerse ilk yanımıza alacağımız şey ne? Songül! (gülümseyerek). diyor çünkü ilk ben bir yere gittiğim zaman çantamı aaa bu biraz rahatsızdır hemen çantamdan çıkarıyorum..... (ilaç isimleri sayıyor) ıslak mendil çıkarıyorum şey çıkarıyorum.

Çocuğu mesela bir şey oldu mesela diyorlar ıssız bir adaya düşsek ilk seni yanımıza alırız diyorlar bana. Kız kardeşlerim de diyor biz senin bu yapın, onlar da öyle. Şu an yani kendi kendilerine dükkân açmışlar Van'da çocukları var. Butik açmışlar, şey yapmışlar-

M. O zaman sizde öyle bir eğilim varmış bu süreçlerde siz daha da aktifleştiniz-

S. Biz ailece öyleyiz. Annemden kaynaklanıyor, annem biz küçükken çocukken babam cezaevine düşünce annem 10 çocukla kalınca bu çocukların hepsini büyütünce artık biz de annem gibiyiz, yani orda mahallede herkes annemi elle gösterirdi, demek ki biz annemize çekmişiz.

Kemal Kardelen'in konuşamaması ve kendini anlatamaması anlatılarda da oldukça küçük rollerde yer almasına neden oluyor gözükmektedir. Gerçek yaşam içinde de Songül Kardelen'in bakım ve desteğine bağımlı olarak yaşayan Kemal Kardelen ve ailesi için Songül Kardelen, aile sisteminde ve dolayısıyla da anlatıda başrol oynamaktadır. Bir yandan toplumsal cinsiyet rollerinin yükü ile çatışan duygusal yükler, diğer yanda da bu üst meta anlatılara karşı gelerek mücadele veren Songül Kardelen, anlatıyı farklı bir yöne doğru çekmektedir. Anne Songül Kardelen'in anlatı boyunca "sen olmazsan kimse yapamaz, sen bakmazsan bu adam ölür ve sen bu adamın tek şansısın" gibi cümleleri sık sık aktardığı görülmektedir. Bakımın verdiği yükün Songül Kardelen'i eşi ve ailesi üzerinde söz sahibi yaptığı ve bu durumun onun aynı zamanda güçlü yönlerinin ortaya çıkmasına neden olduğu tartışılabilir. Bu durumun tabi ki Songül Kardelen için istenen bir süreç olmadığı ortadadır, ancak daha önce ataerkil bir yapıda büyük aile içinde kendi ailesi ve hatta kendisi üzerinde bile güç ve otorite sahibi değilken çocuklarını akrabalarına vermeyerek ve aileyi kendi etrafında düzenleyerek kendi ve ailesinin yaşamı üzerinde söz sahibi olmak istemektedir. Bu süreç boyunca hem zorunluluktan hem de ailesinin geleceğini düşünerek hareket etmek istediğinden Songül Kardelen'in mücadelesinin tanık olanlar tarafından (hastane ekibi, ailesi, büyük ailesi, arkadaşları ve komşuları gibi) takdir edilmesi onu daha da cesaretlendirmiş ve bunu kendi "heroic"/ kahramanca anlatısını anlatırken sık sık alıntılama gereği duymuş gözükmektedir (Bury, 2001).

S. "...Ben düşer giderdim kantinlere kan arardım böyle gece ikilerde falan hani her çareyi düşünüyordum. Gidip bir şeyde beklemedim Kızılay'da. Anons ederdim merkezine giderdim. Kan var mı diye gelip burada da oturmazdım. Hep bir aaaaebi çözüm yolu şey öyle bir karakterim var."

Burada anne Songül Kardelen'in üst anlatıları aşır kendi anlatısını oluşturduğunu, toplumsal cinsiyet rollerinden sıyrılıp kendi rollerine hâkim olmaya çalıştığını görmek mümkün gözükmektedir. Büyük bir aile yapısına sahip olmasına rağmen eşinin ihtiyaçları için sürekli "erkeklerle verilmesi beklenen" görevler olan kan bulmak, insanlardan kan istemek ve getir götür işlerinde rol almakta ve evde çocuklarının ihtiyaçları olmasına rağmen geleneksel kadın rolü çocuk bakmak yerine dışarıda eşinin ihtiyaçları için mücadele vermektedir. Bu mücadelesini verirken kendi başına olduğunu vurgulamakta ve anlatısını da kendi mücadelesi üzerinden kurgulamaktadır. Riessman'ın (2008) 'her anlatı bir performanstır' ifadesinin görülmeyen seyirci ve bu anlatıda okuyucular için ne anlamlar ifade edebileceği üzerinde durmakta yarar vardır. Songül Kardelen'in anlatısındaki vurguların kendi imajında akrabalarına karşı bir duruş ya da bir egemenlik vurgusu mu taşıdığı tartışılmalıdır. Akrabaların zayıf ve iradesiz, kendisinin ise kahramanca mücadele eden anne kadın rolünde yer verdiği bu anlatının çevresindeki varsayımlara ve toplumsal üst anlatılara bir cevap olduğu söylenebilir.

S. ...Gittik eve işte bayrama falan şey yaptık ondan sonra geldik kontrollere ayaküstü. Çok iyi tahliller çok iyi çıkıyor yani baya bi çabuk toparlandı gittik Başhekim CY. diyor sen neymişsin böyle diyor. Dedim hocam bol bol kuzu eti verdim ona. Diyor hanım seni iyi beslemiş diyor. Baya bir toparlamışsın iyi güzel yanı da ayaklandı. Güzel her şey-

M. Van'daki

S. Hıhıvan'da evet.

S. Toparlandı şimdi sadece kontrollere gidiyorduk. Bizim tedavi öyle bitti. Hap kullanıyorduk kontrollere gidiyorduk. Kontrollden sonra hani iki kızımız var belki bir oğlumuz olsa, eşim için çok istiyordum ben. Bir oğlumuz olsa çok iyi olur doktora da danışarak. Aradan daha bir yıl geçti. İşte bir tane hamile kaldım işte kızım oldu.

Sonuç

Songül Kardelen ve ailesi süregelen bir yoksulluk ve lösemi hastalığının beraberinde taşıdığı yük ile 4 seneyi aşkın bir süredir mücadele etmektedir. Songül Kardelen yaşananların büyük aile içindeki etkilerini aktardığı anlatısında, hem kendi kimliğini inşa etmek, hem de kabul görmüş olan meta anlatılara rağmen ayakta kalmak için çabalamış, ancak kısır döngü halinde sonu gelmeyen rahatsızlıklar, yoksulluk, çocukların sorunları onun bir diriliş (restitütion) anlatısı ortaya koymasına engel olmuştur.

Baba Kemal Kardelen aile içindeki ebeveyn sisteminden tamamen çekilmek zorunda kalmış, neredeyse tamamen bakıma muhtaç, kendi istek ve görüşlerini dahi dile getirmekte zorlanan ve ruhsal sıkıntılarından dolayı işlev göremeyen bir duruma gelmiştir. Anne Songül Kardelen bir yandan ailenin maddi geçimini sağlamak, eşine bakım vermek, çocuklarının psiko-sosyal ve akademik gelişimlerini sağlamak için çaba gösterirken bir yandan da geniş ailesinin ona yansıttığı ek anlatılar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Kendisini bu sorun yumağında var edebilmek için başarılı ve olmazsa olmaz karakter olarak sık sık vurgulaması, aslında sürecin ona hükmettiği hissini aşmanın bir yolu olsa gerektir. Kimliğini ailesine olan bağlılığı ve onları yüceltmek üzerine kuran Songül Kardelen kaotik bir şekilde ailenin yaşadığı sorunları ardı ardına aktarırken bu sorunların çözümünün de kendisinin varlığı ile sağlandığı fikrini de aktarmayı bir zorunluluk olarak görmektedir.

Frank (1995), kaos anlatısını dinlemenin çok zor ve travmatik olabileceğini ileri sürmektedir. Sürekli bir sorun ve somut iyi bir gelecek beklentisi olmaksızın kurgulanan geçmiş ve şimdiki zaman, dinleyici için de kontrol edilemezlik duygusu uyandırmaktadır. Songül Kardelen bir yandan sürekli sorunların kendisini ve geniş ailesini nasıl etkilediğini, mağdur olduklarını ve hayata tutunmanın yollarını aradıklarını vurgularken bir yandan da ailesi için tek kurtuluş olarak gördüğü kendisini inşa etmekte ve ayakta kalmak için çabaladığını göstermektedir. Arka arkaya sıralanan sorunların ardından olumlu bir gelecek vurgusu yapmayan Songül Kardelen,

kaosa yenilmemek için geniş ailesinin kendisine ve kendine olan inancını vurgulamak ve güçlendirmek istiyor gözükmektedir.

Kaosun getirdiği kontrol edilemezlik, güvensizlik hissinden kurtulmak için çocuklarını ve eşini sürekli korumak ve mücadele etmek isteyen Songül Kardelen, ailesinin ve eşinin hayatındaki her değişim ve gelişimde kendisini ana rolde görmek ve buna bağlanmak istemektedir. Bu durum ise onu kendisinin ve hayatının kaotik ortamında heroic/kahramanca bir mücadele veren kadın konumunda anlamlandırmaya itmektedir. Bunu yaparken de tam olarak Frank'ın (1995) ifade ettiği gibi çok hızlı ve soluksuzca konuşup araştırmacının araya girmesine izin vermemektedir. Onu daha hızlı konuşmaya iten şeyin yaşadığı sıkıntıların anlam bulmasına hayatın müsaade etmemesi olarak ifade edilebilir. Bu yüzden fazla kurgulamadan konuşmak ve yaşadığı acıları konuşarak yakalamak istemektedir. Çünkü yüzleşmek, anlatmak kendisine ve ailesine acı vermekte ve yaşamın katlanılmaz olabileceği hissini yüzeye çıkarmaktadır.

Bu geniş anlatıda çok fazla sistem ve değişken ailenin hastalık sürecinde rol oynamış ve ailenin hayatlarına daha doğrusu kaoslarına katkıda bulunmuş gözükmektedir. En azından Songül Kardelen yaşanan sürecin ağırlığı ve olumsuzluğu altında geniş ailesi ve onların yaşamlarına kendi anlatısında yine bir kaotik anlam yüklemektedir. Anlatısında sosyal desteğin ve akrabalık ilişkilerinin olumlu etkisinin ele alınması beklenirken güvensizliğin ve öfkenin yansıması geniş aile üyelerinin sürece karşı takındıkları tutumda açığa çıkmaktadır.

Çocuklar ise bu süreçte yaşadıkları yüzünden kilo almı, içe kapanma, konuşmama, hareketsizlik, çöküntü duygu durumu gibi çeşitli belirtiler göstermiştir. Ancak aile çocukların yaşadığı sorunlara eğilmek için gereken kaynaklardan yoksun olduğundan sorunlar görmezden gelinmeye çalışılmış ya da bastırılmak zorunda kalmıştır. Ana anlatı ve odağın erkek ebeveynin yaşamsal değerlerinde olduğu ataerkil bir toplum yapısından gelen ailenin, çocukların psiko-sosyal gelişimleri ile ilgili endişelerini bastırması ve bu sorunları dışa vuran çocukları da damgalamasını oldukça sıradan

bir anlatı olarak paylaşması dikkat çekicidir. Bu durum çocuk rolünün de aynı zamanda kadın rolü gibi ağır yük altında kalmasına ve en çok psiko-sosyal desteğe ihtiyaç duyduğu anlarda bu ihtiyaçtan dolayı suçluluk duymasına neden olmuş gözükmektedir.

Ailenin akademik yaşamları için okul sorununu çözmeye çalışan Songül Kardelen ise yasal birtakım sorunları aşamamaktan şikâyetçidir. Hastane hizmetlerinin talep ettikleri ile sosyal yardım mevzuatının talep ettikleri arasında sıkışan ve iki sistem arasında kalan aile sorunu çözmek için sosyal hizmet uzmanına ulaşmayı başarmıştır. Bu sayede uzmanın kaynaklara ulaştırma hizmeti vermesi ile sorun çözülmüş ve çocuklar yeni okullarına kayıt olabilmıştır. Ebeveyn sistemi ve çocuk sistemi arasındaki ilişkinin sağlıklı olabilmesi, gereken iletişimin sağlanması için gereken zaman ve enerji ebeveyn sisteminde bulunmamaktadır. Songül Kardelen kocasının yaşamı için verdiği mücadelede, sosyal destek unsurları sayesinde çocukların hayati bakımlarını ancak karşılayabiliyor gözükmektedir. Bu bütüncül resim de ailenin lösemi hastalığı, depresyon ve yoksulluk ile sarılan yaşamlarında 7 senedir verilen mücadele, özellikle anne Songül Kardelen'in yüklendiği sorumluluk ve direnç, hastalığın, sosyal bağlamın ve kültürel kabullerin tüm aileyi nasıl etkilediğine dair eşsiz bir örnek sergilemektedir.

Kaynakça

- Adelstein, K. E., Anderson, J. G. & Taylor, A. G. (2014). Importance of Meaningmaking for Patients Undergoing Hematopoietic Stem Cell Transplantation. *Oncology Nursing Forum*, 41(2), e172-e184.
- American Cancer Society. (2018). *Cancer Facts & Figures 2018*. Atlanta: American Cancer Society.
- Apperley, J. F. (2015). Chronic myeloid leukaemia. *The Lancet*, 385(9976), 1447-1459.
- Bury, M. (2001) Illness Narratives: Fact or Fiction?, *Sociology of Health and Illness*, 23(3): 263-285.
- Döhner, H., Weisdorf, D. J., & Bloomfield, C. D. (2015). Acute myeloid leukemia. *New England Journal of Medicine*, 373(12), 1136-1152.
- Emerson, P. & Frosh, S. (2004). *Critical narrative analysis in psychology: A guide to practice*. Springer.

- Frank, A. (1995). *The Wounded Storyteller: Body, Illness, and Ethics*, University of Chicago Press: Chicago.
- Gratwohl, A., Sureda, A., Baldomero, H., Gratwohl, M., Dreger, P., Kröger, N., ... & Rambaldi, A. (2015). Economics and outcome after hematopoietic stem cell transplantation: a retrospective cohort study. *EBio-Medicine*, 2(12), 2101-2109.
- Inaba, H., Greaves, M., & Mullighan, C. G. (2013). Acute lymphoblastic leukaemia. *The Lancet*, 381(9881), 1943-1955.
- Jovchelovitch, S. ve Bauer, M. W. (2000). Narrative interviewing [online]. London: LSE Research Online.
- Karadağ, M. A. & Saraçoğlu, B. (2015). Çok Boyutlu Yoksulluk Analizi: Türkiye-AB Karşılaştırması. *Amme İdaresi Dergisi*, 48(4).129-159.
- KİHBİ (Kaçakçılık İstihbarat Harekat ve Bilgi Toplama Dairesi Başkanlığı), (2015). Ocak 2015 - Kayıp Şahıs Verileri, erişim tarihi: 19.03.2018. [http://www.kihbi.gov.tr/ortak_icerik/kihbi/Kay%C4%B1p%20%C5%9Eah%C4%B1s%20%C3%87izelgesi/K%C4%B0HB%C4%B0%20\(Ocak-2015\).pdf](http://www.kihbi.gov.tr/ortak_icerik/kihbi/Kay%C4%B1p%20%C5%9Eah%C4%B1s%20%C3%87izelgesi/K%C4%B0HB%C4%B0%20(Ocak-2015).pdf).
- Koreth, J., Schlenk, R., Kopecky, K. J., Honda, S., Sierra, J., Djulbegovic, B. J., ... & Appelbaum, F. R. (2009). Allogeneic stem cell transplantation for acute myeloid leukemia in first complete remission: systematic review and meta-analysis of prospective clinical trials. *Jama*, 301(22), 2349-2361.
- Meenaghan, T., Dowling, M. & Kelly, M. (2012). Acute leukaemia: making sense of a complex blood cancer. *British journal of nursing*, 21(2), 76-83.
- Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Murray, M. (2000). Levels of Narrative Analysis in Health Psychology. *Journal of Health Psychology*, 5(3), 337-347.
- Riessman, C. K. (2008) *Narrative Analysis for the Human Sciences*. Sage: Thousand Oaks, CA.
- Semple, C. J. & McCance, T. (2010). Parents' experience of cancer who have young children: a literature review. *Cancer nursing*, 33(2), 110-118.
- Sheldon, L.K., Kazmi, M., Klein, C. & Berry, D.L. (2013). Concerns of stem cell transplant patients during routine ambulatory assessment. *Patient Preference and Adherence*, 7,15-20.
- Spath, M.L, Fife, B.L, Monahan, P.O, Decker, C.L, Austin, J.K, Abonour, R. vd. (2013). Children's emotional adaptation to parental BMT. *Bone Marrow Transplant*; 48: 135–140.

- Uluslararası Kan ve İlık Nakli Merkezi (2018). Amerika Birleşik Devletleri Hasta Hayatta Kalma Raporları, AML- Acute Myeloid Leukeumia, Survival Report, U.S. Transplant Data by Center Report. Erişim Tarihi 05.03.2018 https://bloodcell.transplant.hrsa.gov/research/transplant_data/us_tx_data/survival_data/survival.aspx
- Zabora, J.R., Smith, E.D., Baker F., Wingard, J.R. & Curbow, B. (1992). The family: the other side of bone marrow transplantation. *Journal of Psychosocial Oncology*. 10: 35-46.

Sosyal Medya ve Çocuk İstismarı: Instagram Anneleri Örneği*

Social Media and Child Abuse: The Case of Instagram Mothers

Alev Fatoş Parsa** , Zuhal Akmeşe***

Öz

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bir yetişkin tarafından bilerek ya da bil-meyerek yapılan, fiziksel, cinsel, duygusal ve ekonomik boyutları olan, çocuğun fiziksel, psiko-sosyal gelişimini ve sağlığını olumsuz yönde etkileyen davranışların tamamını çocuk istismarı olarak tanımlamak-tadır (Kara, Biçer, Gökalp, 2004: 140). Günümüzde teknolojinin akıl almaz bir hızla gelişmesi ve internet ortamının sosyal hayatın ayrılmaz parçalarından biri haline gelmesiyle birlikte, istismarın birçok boyu-tuyla sosyal medya platformları aracılığıyla gerçekleştiği görülmek-tedir. Instamom olarak literatüre geçen ve instagram anneleri olarak tanımlanan anneler, çocukları için açtıkları instagram hesaplarında çocuklarına ait fotoğrafları paylaşarak, çocukları üzerinden ekono-mik kazanç elde etme yoluna gitmektedirler. Çalışma kapsamında instagram annelerinin kendi çocuklarını ekonomik bir metaya nasıl dönüştürdükleri ve istismar ettikleri instagram profilleri üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın konu ve amacı çerçevesinde

.....

- * Bu çalışma, 18-20 Ekim tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Kültür, Sanat ve Toplum Sempozyumu'nda "Sosyal Medyada Çocuk İstismarı: Instagram Anneleri Örneği" başlığı ile bildiri olarak sunulmuştur.
- ** Ege Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı, alev.parsa@ege.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5849-4950
- *** Dicle Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema, zuhalakmese@gmail.com, orcid.org/0000-0003-0380508649

■ **Başvuru:** 10 Aralık 2018

■ **Kabul:** 10 Ocak 2019

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2019153622

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Cite this article as: Parsa, A.F. & Akmeşe, Z. (2019). Sosyal Medya ve Çocuk İstismarı: Instagram Anneleri Örneği. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, No. 1. 163-191.

amaçlı örneklem oluşturmak üzere takipçi sayıları yüksek olan instagram annelerinin profilleri belirlenmiş ve bu profillerden elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

Abstract

The World Health Organization defines *child abuse* as all of the behaviors intentionally or unintentionally carried out by an adult with physical, sexual, emotional, and economic dimensions that negatively affect the physical and psycho-social development and health of the child. Nowadays, with the rapid development of technology and the internet environment becoming one of the integral parts of social life, it can be observed that social media is used as a serious platform for child abuse as in all areas of life. Moreover, this process seems to be very natural and is spreading rapidly among mothers. Instagram mothers, who have made it to the literature as Instamoms, share their children's photographs in the Instagram accounts that they have opened for their children and go on to make economic profits over them. Within the scope of the study, Instagram profiles were examined with respect to the manner in which Instagram mothers transformed their children into an economic commodity and abused them. In this context, the accounts of Instagram mothers with a high number of followers were determined as purposeful sample and the data obtained from the profiles were analyzed using the content analysis method.

Extended Abstract

The World Health Organization defines child abuse as all of the behaviors intentionally or unintentionally carried out by an adult with physical, sexual, emotional, and economic dimensions that negatively affect the physical and psycho-social development and health of the child (Kara, Biçer, Gökalp, 2004: 140). Nowadays, with the rapid development of technology and the internet environment, social media has become one of the integral parts of social life in all areas. It is seen that social media platforms in their various manifestations can be used as a functional platform for child abuse. The origin of this study is the phenomenon of Instagram mothers who have recently been talked about in social media networks. Instagram mothers, who are mentioned in the literature as Instamoms and social moms, share their children's photographs in the Instagram accounts that they have opened for their children and go on to make economic profits over them.

In this context, the aim is to examine how children were converted into commercial commodities primarily by their parents and in general by commercial companies, and how social media platforms function in this

process. From this point of view, an evaluation has been made on the profiles of Instagram mothers, who have recently gained huge popularity and are followed by millions of people (especially parents).

Instagram mothers and blogger mothers who have contracts with companies use their personal accounts very actively in order to promote the products of the brands and advertise for them. Their Instagram posts are based on the role of motherhood. They use their children as commodity. The sharing of children's private lives and the violation of privacy are triggers of child abuse, and mothers also commit both neglect and abuse against their children. It is possible to consider this as a problem both ethically and legally. Privacy training is essential in all aspects of life in which the child is involved. With this privacy education, children gain the ability to have access to the power which helps them manage their own autonomy with a sense of value arising from being human, and will also gain the ability to control their emotions.

Instagram mothers, who define themselves as Instamoms, share their experiences with their children through their personal blogs and social media profiles, starting from the pregnancy process, prenatal shopping to birth, the birth process, child care, child health, child nutrition, and to the basic needs of children. They regularly share their experiences with their children and earn income by advertising the products of the companies. This situation leads to an intervention in the child's private life. It also leads to child abuse, facilitated by obtaining a profit through children.

Within the scope of the study, the most followed accounts based on the number of followers were defined on the basis of maternal identity in the Instagram profiles, and these were included in the sample. The profiles of 18 Instagram mothers were examined in a detailed way. Looking at the professions that belong to these profiles, it includes writers, actors, academics, psychologists, business owners, etc. When the education levels are examined, it is noteworthy that the majority have undergraduate and graduate education. In this study, 6 sample photographs taken from the related accounts were included in the analysis.

When the sample photographs are examined, it is noted that most of the photographs on the shares are edited. The brands and products are placed in the edited photographs and also in the texts. They are often clearly advertised under the name of the recommendation within the texts. Within the frame of photographs supported by professional shots, children are brought to the position of an attractive element that increases the visibility of the photograph and a tool for the choice of the relevant brand and product. In photographs, it is noted that children are used as a tool in the marketing process of brands and products by showing them in concepts that are not suitable for their

age (such as young and mature individuals). The vast majority of the mothers share the images on their personal pages with short texts, tag the companies and brands they recommend in the instant Instagram stories. They receive fees for each share from these companies and brands and provide these products directly or indirectly free of charge. The private photographs that they share by bringing their children to the center and the visuals in which they disclose their children bring an invitation to child abuse. The topless images of children, or their photographs dressed as adults, have a clear quality that will specifically invite pedophilia and sexual abuse. For example, the events of Nihan Kayaloğlu and Çağla Duvenci Sönmez, known as Instagram mothers, which have been featured in the media significantly in recent years, were also evaluated in the context of Instagram motherhood. In fact, the examples show that Instagram influencer mothers actually try to make themselves a brand by means of social media networks. By bringing their children to the forefront and gaining visibility through their identity as mothers, they become famous and directly or indirectly obtain financial gains.

When a special evaluation is made in the context of the Instagram mothers, the use of maternity as a profession in a professional environment means the use of the child in professional relationships based on the mother-child relationship. The transformation of the child into a commercial commodity and profiting over the child means the use of a child in a public way, in other words, abuse.

Today, the widespread use of social media platforms has led to the change in the advertising and marketing strategies of companies and brands, thus bringing the commercial organizations to reach consumer audiences through social media platforms. In this context, Instagram, one of the most widely used platforms, attracts the attention of companies and is used as a potential platform for product promotion. Phenomenon Instagram mothers come into play as an important tool for companies in this sense.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Instagram Anneleri, Çocuk İstismarı, Sosyal Ağlar

Keywords: New Media, Instagram Mothers, Child Abuse, Social Networks

Giriş

Son yıllarda çocuk istismarı ve ihmali¹ ile ilgili çalışmaların artış gösterdiği görülmektedir. İstismar ve ihmal kavramlarının genellikle cinsel taciz/tecavüz, şiddet konuları ile gündeme geldiği ve özellikle bu konularla ilgili akademik çalışmaların çokça yapıldığı dikkat çekmektedir. Çocuk istismarı konusu, akademik platformda farklı disiplinler tarafından farklı şekillerde ele alınmakta olup istismarın tanımı ve türleri kültürden kültüre değişiklik gösterebilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2017, s. 7-8) çocuk sağlığını ve çocukların fiziksel gelişimini olumsuz yönde etkileyen, çocuğa yönelik bir yetişkin, toplum veya ülkesi tarafından bilerek veya bilmeyerek yapılan davranışları çocuk istismarı olarak değerlendirmektedir. Genel olarak çocukların ebeveynleri veya onlara bakmakla sorumlu, güven ilişkisi içerisinde buldukları kişi ya da diğer yetişkinler tarafından bedensel veya psikolojik gelişimlerine zarar verecek, sosyal gelişimlerini olumsuz etkileyecek her türlü fiziksel, duygusal veya cinsel tutumun yanı sıra, çocukların ihmal edilmesi ve her türlü ticari amaçlı sömürüyü de istismar kapsamında ele almak mümkündür.

Gelişen teknolojiler ve yeni medya platformlarının yaygınlaşması, bilgi kanalları ve miktarının artması çocuk istismarının farklı boyutlarla gündeme gelmesini de beraberinde getirmiştir. Medya platformlarının zamanla ticarileşmesi çocukların ticari amaçlar için kullanılmasını, satılan mal ve ürünlerin çocuklar üzerinden pazarlanması ve çocukların nesneleştirilerek birer pazarlama aracı haline gelmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın çıkış noktasını yeni medyanın ve iletişim teknolojilerinin hızla gündelik hayatı sarmalaması sonucunda internetin ve dolayısıyla sosyal medya ağlarının çocuk istismarı için bir platforma dönüşmesi ve çocukların bu platformlarda nesneleştirilerek ticari bir meta² olarak sunulması oluşturmaktadır. Bu bağlamda, öncelikli olarak .....

- 1 TDK (www.tdk.com/istismar), Türk Dil Kurumu istismar sözcüğünü “birinin iyi niyetini kötüye kullanma”, ihmal sözcüğünü ise “gereken ilgiyi göstermeme, boşlama, savsaklama, savsama, önem vermeme” şeklinde tanımlamaktadır.
- 2 TDK (www.tdk.com/meta, 29.04.2019) metayı ticaret malı, ticari sermaye, satılmak amacıyla üretilen, alınır atılır mal olarak tanımlamaktadır.

ebeveynleri tarafından ticari bir metaya dönüőtürülen çocukların, özelde ebeveynleri genel anlamda ise ticari firmalar tarafından nasıl kullanıldığı, sosyal medya platformlarının bu süreçte nasıl bir işlev üstlendiği irdelenmektedir.

Çocuk istismarı, son yıllarda çok yaygın hale gelen problemlerden biri olarak gündemde yer almaktadır. Çocuklar fiziksel ve cinsel istismarın yanı sıra duygusal ihmal (Polat ve Uysal, 2018: 2) ve ekonomik istismara maruz kalmaktadır. Çocuk istismarı konusunu, gelişen teknolojilerle birlikte sosyal hayatın bütün alanlarında etkisini gösteren dijital çağ kapsamında ele alan bu çalışma çocuk istismarının ekonomik boyutuna odaklanmakta, son dönemlerde dünya genelinde yaygınlık kazanan ve milyonlarca kişi (özellikle ebeveynler) tarafından takip edilen instagram anneliği kavramı merkeze alınarak çocukların ebeveynleri tarafından sosyal medya platformlarında oluşturdukları profiller aracılığıyla nasıl birer ticari metaya dönüőtürüldüğü örnekler üzerinden incelemektedir.

Ekonomik istismar, genel hatlarıyla çocuğun gelişimini engelleyici, haklarını ihlal edici işlerde çalıştırılması, çocuğun düşük ücretli iş gücü olarak görülmesi, emeğinin sömürülmesi, çocuk için tehlike arz eden ve psiko-fiziksel gelişimine zarar verebilecek işlerde çalıştırılması ve çocuğun ekonomik olarak sömürülmesi, çocuk üzerinden kazanç elde edilmesi olarak ifade edilmektedir (Seçkin, 2005: 24). İnternetin gündelik hayatın doğal bir parçası haline gelmesi ve teknolojinin gündelik hayatı kuşatmasıyla birlikte sanal ağlar aracılığıyla yeni bir kamusal alan olarak varlık gösteren sosyal medya platformları da birçok bireyin kendi varlığını yeniden inşa etmesine olanak sağlamıştır (Çomu ve Halaiqa, 2014: 27). Facebook, twitter, instagram vb. uygulamaların akıllı telefonlar aracılığıyla sürekli erişilebilir olduğu, sosyal medya platformları aracılığıyla ünlü olma yolunun açıldığı günümüzde birçok insanın kendini bir şekilde bu mecralarda görünür kılarak maddi ve manevi tatmin arayışı içerisine girdiğini söylemek olanaklıdır.

Bireyin ilişkide bulunduğu grupları göz önünde bulundurduğumuzda bu gruplar içerisinde etkiye en açık kitlenin çocuklar olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum çocukların etrafındaki

yetişkinler tarafından öz iradelerine başvurulmadan ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili tasarruflarda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Anne, baba, ağabey, abla ve kendisiyle bir bağı bulunan yetişkin birey, çocukla ilgili karar vererek çocuğu bir anlamda yönlendirmektedir. Çocuklar ebeveynleri tarafından kendi öz iradeleri dışında sosyal medya platformlarında çokça kullanılmaktadır. Ebeveynler ve reklam iş birliği yaptıkları ticari firmalar tarafından çocukların saflığı, sempatikliği ve masumiyeti kullanılarak iki yönlü bir kazanç yoluna gidilmektedir. Kazan kazan ilkesine dayanan reklam iş birlikleriyle firmalar marka ve ürün satışlarını arttırma, sanal ortamda geniş kitlelere ulaşma, reklamlardan gelir elde etme, ürün satışlarını arttırma işlevlerini gerçekleştirirken, ebeveynler hem görünür ve ünlü olma hem de maddi kazanç elde etme ve benzeri beklentilerini karşılama yoluna gitmektedirler. Son dönemlerde dünya genelinde blogger, sosyal-mom ve instamom olarak adlandırılan ve çocukları üzerinden popülerite ve maddi kazanç elde eden ebeveynler, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde çocuklarını istismar ederek çocuklarının psiko-sosyal gelişimlerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Yeni İletişim Teknolojileri ve Ekonomik İstismar

Günümüzde internetin yaygınlaşması ve sosyal ağların dünya genelinde yoğun bir şekilde kullanılmasıyla birlikte toplumsal yapı ve ilişkilerde de bir biçim değişikliği meydana gelmiştir. Toplumsal yaşam içerisinde oluşan ilişki kalıpları ve bireylerin kişisel yaşantısı bütün boyutlarıyla yeni baştan şekillenmiş ve mevcut yaşantı biçimleri de değişime uğramıştır (McLuhan, 2005: 8). Bu değişim ve yeniden inşa sürecinde bireylerin kitlelere sosyal ağlar aracılığıyla kolay bir şekilde ulaşabilmesi ve kitlelerle interaktif etkileşimde bulunması olanaklı hale gelmiştir. Bu platformlar aracılığıyla zaman ve mekân kavramının ortadan kalkması, çok ucuz maliyetlerle (internet bağlantısı ve mobil akıllı telefon) kitlelere ulaşma olanağı gibi avantajlar yeni mesleklerin de ortaya çıkmasına olanak vermiştir. Son dönemlerde blog yazarlığı, sosyal medya fenomenliği, youtuberlık, instamom, social-mom gibi kavramların ön plana çıktığı ve üzerinde çokça konuşulduğu görülmektedir. Bu kavramlarla

şekillenen meslekler çocukların hayalini süslemekte, hatta çocuk ve gençlerin bu yöndeki girişimleri ebeveynleri tarafından desteklenmektedir. Bu durum ebeveynlerin youtube, instagram vb. sosyal ağlarda çocukları tarafından açılan veya kendilerinin çocukları adına açtıkları hesapların yaygınlaştırılması için çaba sarf etmesinden anlaşılmaktadır.³

Social-mom ve instamom kavramlarından hareketle sosyal medya platformlarında popülerlik kazanan ve çocuklarını ticari bir metaya dönüştürerek kazanç elde eden instagram annelerini odağına alan bu çalışma kapsamında öncelikle sosyal ağlar ele alınmakta, ardından instagram uygulaması ve bu uygulamadan adını alan instamom kavramı açıklanarak, sosyal medya platformlarında çocuklara yönelik uygulanan ekonomik istismar ve istismarın çocuklar üzerinde yarattığı etkilere odaklanılmaktadır.

Blog ve Blogger Kavramları

İnternetin sosyal hayata girmesiyle birlikte kullanıcı sayısı hızla artan ve kullanımı yaygınlaşan sosyal medya platformlarının başında bloglar gelmektedir. Bloglar sosyal medya platformlarının öncülleri olarak değerlendirilebilir. Blog kavramı “weblog” kavramının kısaltılmış halidir. Türkçe karşılığı için ise “web günlüğü, çevrimiçi günlük, internet güncesi” gibi kavramlar önerilmiştir (Sine ve Parlak Yorgancı, 2017: 402). Tanımdan da görüleceği üzere bloglar güncelden eskiye doğru sıralanmış yazı ve bu yazılara yapılmış yorumların yayınlandığı web günlükleridir. Blog kullanımı 1999 yılında Blogger’ın bu hizmeti sunması ve blog yazımını ücretsiz hale getirmesi ile yaygınlaşmıştır. Blogların popüler hale gelmesi ile birlikte Google özellikle blogları arayan bir arama motoru oluşturmuştur (Ostrander, 2007: 229). Google 2003 yılında Blogger’ı satın alarak Google araç çubuğuna girilen sayfalara ait adresi doğrudan bloğa .....

3 Nazlı Hamarat adlı sosyal medya fenomeni 1,5 yaşındaki oğlu İlter Noyan Hamarat için açtığı sosyal medya hesaplarında sürekli oğlunun görsellerini paylaşarak takipçi sayısını arttırmak için paylaşımında bulunması örnek gösterilebilir. İlter Noyan Hamarat’ın hâlihazırda @ilternoyanhamarat hesabının 13B’nin üzerinde instagram takipçisi bulunmaktadır (@nazlihamarat, @ilternoyanhamarat).

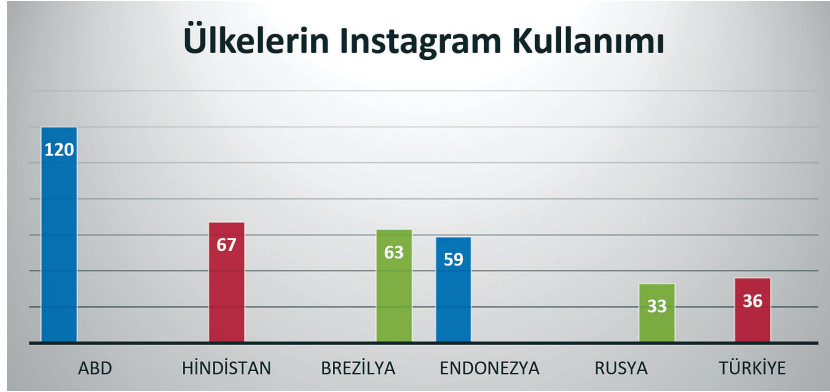
girmeyi olanaklı kılan “Blog This!” tuşu yerleştirerek bu platformlara erişmeyi daha kolay ulaşılr hale getirmiştir (techworm.com). Blogların yaygınlaşması güncel ve gündemi etkileyen olayların da bu platformlara taşınmasını ve bu tür olaylarla ilgili haberler için alternatif haber kaynağı olarak işlev görmesine olanak tanımıştır. Bloglar kişisel, temasal, topluluk ve şirket blogları olarak kategorize edilmektedir.

Kişisel bloglar, adından da anlaşılacağı üzere belirli konularda günlük yazan kişilerin deneyimlerini okurlarıyla paylaştığı sayfalardır. Temasal bloglar, teknoloji, politika, ekonomi, borsa, yemek, moda, müzik vb. sadece belirli bir alanla ilgili gönderilerin yer aldığı ve genellikle konunun uzmanı kişiler tarafından yazılan bloglardır. Topluluk blogları ise hedef kitlesi açısından diğer türlerden biraz ayrılmaktadır. Topluluk blogları üyelik sistemi olan ve bloga üye kişilerin kolektif olarak yazı ve yorumları ile katkıda bulunabildikleri bloglardır. Şirket blogları ise, şirketlerin ilgili haber ve duyurularını daha samimi bir şekilde kamuoyuyla paylaştıkları ve şirkete ait yazıların yayınlandığı bloglardır (techworm.com). Şirket blogları aynı zamanda e-ticaret ve ürün tanıtımları için de birer pazarlama mecrası olarak işlev gören platformlardır. Bu anlamda sosyal ağlarda pazarlama amaçlı uygulamalar giderek artış göstermektedir (Wright, 2005).

İnstagram Uygulaması ve Kullanım Amaçları

İnstagram 2010 yılında Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından ilk olarak Iphone markası için geliştirilen mobil bir fotoğraf paylaşım uygulamasıdır. İsmi İngilizce anlık anlamına gelen “instant” kelimesi ve telegram (telgraf) kelimelerinin birleştirilmesinden alan uygulama (gezgindunyasi.com) çoğunlukla akıllı telefonlarda kullanılmaktadır. Akıllı telefonlarda anlık fotoğraf paylaşımı için geliştirilen bu uygulama video ve fotoğraf paylaşımına da olanak sunmaktadır. Fotoğraf ve videoları filtreleme özelliği, uygulamanın sosyal medyada en çok kullanılan uygulamalar arasına girmesini ve yayılmasını sağlamıştır.

İnstagramın kısa sürede tüm dünyada ilgi görmesi üzerine sosyal medya devleri arasında yer alan Facebook 2012 yılında bir milyar dolar karşılığında uygulamayı satın almıştır. Temmuz 2018 verilerine göre ise instagramın bir milyarın üzerinde aktif kullanıcısı olduğu belirtilmiştir. Dünya genelinde kullanıcı dağılımında ABD yaklaşık 120 milyon kullanıcı ile ilk sırada yer alırken, Hindistan'da 67 milyon, Brezilya'da 63 milyon, Endonezya'da 59 milyon, Rusya'da 33 milyon aktif instagram kullanıcısı bulunmaktadır. Türkiye'deki instagram kullanımına bakıldığında 36 milyon aktif kullanıcı ile dünyada en çok kullanan ülkeler arasında beşinci sırada yer aldığı görülmektedir (tech-worm.com).

Grafik 1. Ülkelerin Instagram Kullanımına İlişkin Veriler (tech-worm.com).

Veriler ülkelerin nüfusu ve instagram kullanıcı sayıları bağlamında değerlendirildiğinde ise instagram kullanımında Türkiye'nin ön sıralarda yer aldığını söylemek olanaklıdır. Dünya geneli kullanım ise bu platformda yapılan paylaşımların etki alanının ne kadar geniş olduğu konusunda fikir vermektedir. İlk olarak anlık fotoğraf paylaşımı ve fotoğrafları filtreleme özelliği için kullanılan instagram uygulaması, uygulamaya getirilen yeni güncellemelerle birlikte kullanıcıların direkt mesaj gönderme ve video paylaşımı yapmalarına olanak vermektedir (Huey ve Yazdanifard, 2015: 3). Uygulamaya ait son güncellemelerle birlikte durum paylaşımı (story) da

eklenerek kullanım alanı daha da genişletilmiştir. Aktif kullanıcı sayısının günden güne artması, çok geniş bir kullanıcı ağının bulunması, görsel ve işitsel paylaşım elverişli olması ve interaktif iletişime olanak sağlaması gibi özellikleri instagramı ortaya çıkış amacı olan fotoğraf paylaşımından uzaklaştırarak, uygulamaya reklam, ürün pazarlama, alışveriş gibi yeni misyonlar yüklemiştir (Yegen ve Yanık, 2015: 384). Bu değişim ve dönüşümün aynı zamanda instagram fenomenlerinin de çıkışına zemin oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

İnstagram Fenomenleri: Socialmom ve Instamomlar

Fenomen kelimesi Türkçe sözlükte “olay, görüngü” (tdk.gov.tr) olarak tanımlanmaktadır. Felsefe sözlüğünde ise görüngü kavramı, köken bakımından eski Yunanca’da “görünüş” anlamında *phainomenon* sözcüğünden gelen, yerleşik felsefe dilinde ise en genel anlamda duyu organlarıyla algılanabilen, gözlenebilen, duyulabilen, deneyimde kendisini gösteren veya açığa çıkaran nitelik, nesne, ilişki, konum, olay türünden düşünülebilecek bütün her şeyi anlatan felsefe terimi olarak tanımlanmaktadır (Güçlü, Uzun, Uzun ve Hüsrev Yolsal, 2010: 610).

İngilizceden Türkçeye geçen fenomen kavramı İngilizceye de Latince’den geçmiş bir kelimedir. *Tanınmış* ve *bilinen* anlamına gelen *fenomen* kelimesi günümüzde internet dünyasında tanınmış ve fazla takipçisi olan insanlar için kullanılan bir sıfat haline gelmiştir. Sosyal medya için kullanılan fenomen kavramı ise dijital platformlar aracılığıyla tanınmış, belirli bir takipçi sayısına ulaşmış kitlesi olan kişiler için kullanılmaktadır. Genellikle ‘İnstagram fenomeni’, ‘Youtube fenomeni’ şeklinde kullanıldığı görülmektedir (teknolojiskop.net). Fenomeni bir anlamda sosyal medya veya dijital dünyanın ünlüleri olarak tanımlamak mümkündür. İnstagram anneleri yaygın kullanımıyla instamomlar ise instagram uygulamasında belirli bir takipçi sayısına ulaşmış ve kendilerini annelik kimliği üzerinden dijital platformlarda var eden kişiler için kullanılmaktadır. Kendini instamom olarak tanımlayan instagram anneleri, kişisel blogları ve sosyal medya profilleri üzerinden hamilelik sürecinden başlayarak

doğum öncesi alışverişinden doğum sürecine, çocuk bakımı, sağlığı, beslenmesi gibi çocuğun temel ihtiyaçlarına kadar çocukları ile ilgili deneyimlerini düzenli olarak paylaşmakta ve bu paylaşımlarda anlaştıkları firmaların ürünlerinin reklamını yaparak gelir elde etmektedirler. Bu durum çocuğun özel hayatının gizliliğine bir müdahale ve aynı zamanda annenin kendi çocuğu üzerinden kazanç elde ederek çocuğu istismar etmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır.

Instamomlar ve Influencer İlişkisi

Sosyal medya fenomeni kavramı, influencer kavramını ortaya çıkarmıştır. Sosyal medya ünlüsü olarak ifade edilen bu kişilerin sahip olduğu kitleler bu anlamda markaların ilgisini çekerek bu fenomenlerin sosyal medya platformlarında ürün tanıtım ve kampanyalarında kullanılmasını gündeme getirmiştir. Bu durum influencer kampanyalarının yaygınlaşmasında ve influencer olarak ifade edilen sosyal medya ünlülerinin daha görünür olmasında etkili olmuştur. Influencer, sahip oldukları sosyal medya ve dijital platformlardaki profilleri aracılığıyla herhangi bir ürün veya marka hakkında deneyimlerini takipçileriyle paylaşarak tanıtım ve pazarlama aktivitelerinde bulunan ve belirli bir kitleye sahip, sahip olduğu kitleyi etkileme ve yönlendirme potansiyeli olan kişi veya gruplara denilmektedir (tipeffect.com.tr). Influencer kampanyaları bağlamında instamomlar, bebek ve çocuklarla ilgili ürün ve hizmetlerin tanıtılması, pazarlanması açısından birer influencer olarak değerlendirilmekte ve kendilerine verilen ücret veya ürünler karşılığında ilgili markaların pazarlamasını kişisel sayfalarında paylaşmaktadırlar.

Instagram Annelerine Ait Profiller ve İlgili Paylaşımların Değerlendirilmesi

Yöntem

Bu çalışmada nitel veri analiz türleri arasında sıklıkla tercih edilen bir yöntem olan içerik analizi kullanılmıştır. İletişim araştırmalarının başat yöntemlerinden biri olan içerik analizinin temel amacı nesnel bir şekilde metnin altında yatan anlamları çeşitli

sınıflandırmalara tâbi tutarak sistematik olarak metni çözümlenmektedir. Çalışmanın konu ve amacı çerçevesinde amaçlı örneklem oluşturma yöntemiyle takipçi sayıları yüksek olan instagram annelerinin profilleri örneklem olarak belirlenmiştir. Profillere ait takipçi sayıları anne hesaplarının tek tek incelenmesi sonucunda güncel olarak saptanmış ve takipçi sayıları 1 milyon ile 89,9 bin arasında değişen 17 instagram annesine ait profil analiz edilmiştir. Aşağıda verilen tabloda instagram annelerine ait profil hesapları ve takipçi sayılarına yer verilmiştir.

Tablo 1. *Instagram Anne Profil Hesapları ve Takipçi Sayıları⁴*

Şermin Yaşar (oyuncuanne) 1 milyon takipçi	Seniye Bencik (akademisyenanne) 817 bin takipçi	Pınar Yıldırım (puccito) 617 bin takipçi	İmren Gürsoy imrenursoy 477 bin takipçi
Zeynep Aydoğan (zypnzeze) 434 bin takipçi	Çağla Düvenci Sönmez (socialm.o.m) 422 bin takipçi	Gizem Zor (gizemzzor) 324 bin takipçi	Yeliz Yılmaz (ollauna) 308 bin takipçi
Merve İpek Öztürk (melinasmom) 303 bin takipçi	Ezgi Develi (esgimira) 264 bin takipçi	Funda Korkut (pembekoala) 175 bin takipçi	Zeynep Gözübüyük (zeynepgozubuyuk) 147 bin takipçi
Meltem Bicioğlu(kokoshanne) 142 bin takipçi	Gül Kütevin (gulkutevin) 124 bin takipçi	Funda Karakılıç(turuncubikiz) 111 bin takipçi	Elif Doğan (blogcuanne) 108 bin takipçi
Şebnem Seçkiner (manyakanne) 89,9 bin takipçi			

Amaçlı örneklem yöntemiyle incelemeye dahil edilen profil sahibi annelerin yazar, oyuncu, akademisyen, psikolog, özel işletme sahibi vb. mesleklere mensup olduğu görülmektedir. Annelerin eğitim düzeylerine bakıldığında büyük çoğunluğun lisans ve lisansüstü eğitim aldığı dikkat çekmektedir. Annelerin eğitim durumu ve icra ettikleri meslekler Tablo-2'de gösterildiği gibidir. Annelerin eğitim durumu ve mesleklerine yer verilmesinin amacı sosyal medya fenomenlerinin eğitim durumları ve sosyal statülerinin bilinmesi açısından gerekli görülmüştür.

.....

4 Veriler kullanıcıların instagram profillerinden alınmıştır.

Tablo 2. *Instagram Annelerinin Eğitim Durumu ve Mesleklerine Ait Veriler*⁵

Şermin Yaşar Türk Dili ve Edebiyatı (YL) Yazar	Seniye Bencik Çocuk Gelişimi Doç.Dr. Öğretim Üyesi	Pınar Yıldırım Ankara Üniversitesi (Lisans) Köşe yazarı	İmren Gürsoy Meslek Lisesi-Bilgisayar Bölümü
Zeynep Aydoğan Dumlupınar Üniv. GSF-Seramik Bölümü (Lisans)	Çağla Düvenci ⁶ Bilgi Üniversitesi Psikoloji (Lisans) Psikolog	Gizem Zor Çocuk Gelişimi (Lisans)- yurt dışı Cox Cappadokya Butik oteli sahibi	Yeliz Yılmaz Lise Mezunu Tiyatro, oyun vd. alanlarda aktif
Merve İpek Öztürk Bilgi Üniv. Halkla İlişkiler (Lisans) Özel şirketlerde yönetici	Ezgi Develi Gazi Üniversitesi- Grafik Tasarım Bölümü	Funda Korkut Eğitim durumu ile ilgili bilgi yer almıyor.	Zeynep Gözübüyük Bilgi Üniv. Uluslararası İlişkiler (Lisans) Fransa-Uluslararası Yöneticilik (YL)
Meltem Bicioğlu Türkiye (Lisans) Londra (YL) Blog yazarı	Gül (Süral) Kütevin İşletme (Lisans) Mommiesbook.com sitesinin sahibi	Funda Karakılıç Eğitim durumu ile ilgili bilgi yer almıyor. Blog yazarı	Elif Doğan Marmara Üniv. İşletme (Lisans) Baltimore Üniv. (YL)
Şebnem Seçkiner İstanbul Üniv. İşletme Yazar, sosyal medya danışmanı			

Bulgular

Örnekleme dahil edilen anne profillerine ait tanıtım bölümü incelendiğinde profil sahiplerinin “mom, lifestyle, influencer, fashion”⁷ tabirleriyle kendilerini tanımladıkları, profillerin açıklama kısmında ise iş birlikleri için verilen iletişim bilgilerinin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca annelerin varsa yaptıkları profesyonel meslekleri, blogları, yazdıkları kitaplar, yaptıkları ticari işlere ait .....

5 Bilgiler kullanıcıların instagram profilleri ve kendilerine ait blog ve web sayfalarından alınmıştır.

6 Çağla Düvenci Sönmez profilinde ve katıldığı TV programlarında ve sosyal medya platformlarında psikolog olduğunu ifade etmiş ve çocuklara danışmanlık eğitimleri verdiği “sahte psikologluk iddiaları” başlıklı haberlerde yer almaktadır (instamomsavar.wordpress.com/27.10.2018)

7 Örnek için (bkz.https://www.instagram.com/imrengursoy/?hl=tr,https://www.instagram.com/esgimira/?hl=tr, 29.04.2019)

bilgilendirmelerle profillerin açıklama kısımlarında ise öncelikle kendi profesyonel mesleklerini ön plana çıkardıkları ve kendi tanımlarını yaptıkları görülmektedir.

İncelenen profiller içerisinde yer alan instagram annelerinin büyük bir çoğunluğunun kendilerine ait kişisel bir blog ve web sayfasına sahip oldukları görülmektedir. Instagram hesaplarında doğum öncesinden başlayarak doğum süreci ve doğum sonrasında yaşadıkları deneyimleri, çocuklarıyla bütün etkileşimlerini bu hesaplardan paylaştıkları, çocuklarına ve kendilerine ait görüntüleri anlık durum şeklinde paylaşarak bir anlamda sanal platformdaki takipçi sayılarını arttırmaya ve bu platformdaki varlıklarını sürdürmeye çalıştıklarını söylemek olanaklıdır.

Örnekleme dahil edilen 17 anneye ait profilde ortak bazı özelliklerin varlığı dikkat çekmektedir. Anneler bakımlı, özenli, çocuklarına yeterli vakit ayırabilen, çocuklarıyla aktiviteler gerçekleştiren ve çocuk bakımı, sağlığı, eğitimi ve gelişimi konusunda tavsiyelerde bulunan bilinçli annelerdir. Bütün paylaşımlarda düzenli ve temiz bir ev ortamı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda instagram annelerinin yansıttığı hayatı gündelik hayatla karşılaştırdığımızda onları “süper anne”⁸ olarak tanımlamak olanaklıdır. Anneleri süper anne olarak tanımlamak mümkündür, çünkü hem kendi kişisel gelişimleri ve profesyonel mesleklerine yeterli zaman ve özeni gösterebilmekte hem de zamanlarının büyük bir çoğunluğunu çocuklarıyla ilgilenerken geçirebilmektedirler. Instagram hesaplarında yansıttıkları bu özellikleri onları birer instamom yani sosyal medya fenomeni anne yapmakta ve bu özellikleri ile takipçileri için birer rol model olma misyonunu üstlenmektedirler. Takipçi sayısı fenomen anneler için firmalarla yaptıkları ürün tanıtım ve reklam anlaşmalarında önem arz etmektedir.

.....

8 Süper anne kavramını hayatını ailesine, işi ve çocuğuna adayan aynı zamanda herhangi bir iş kolunda maaşlı veya evde maaşsız çalışan ultra kahraman olarak ifade etmek mümkündür. Süper anneler hem aile hayatında hem de iş hayatında her şeyi en iyi şekilde yapma yeteneğini sergilemektedir (www.haberler.com/super-anne-nedir-9793939-haberi/, 30.04.2019).

İnstagram anneleri günlük paylaŐımlarında çocuklarının her ihtiyaçı ve bakımı ile ilgili bilgiler paylaşarak takipçilerine bu konularda önerilerde bulunmaktadır. Çocuklar için moda, sağlık, beslenme ve benzeri konularda kullandıkları ürün ve tercih ettikleri markaları paylaşarak takipçileri için tavsiyeler bırakarak bir anlamda ücretsiz bir danışmanlık hizmeti verdiklerini ifade etmektedirler. Takipçilerin hesaplarında yapılan paylaŐımlara yaptığı yorumlar ve bu konu ile ilgili yapılan akademik çalışmalar bunu destekleyici niteliktedir.

İnstagram anneleri üzerine yapılan bir odak grup çalışması-na ait veriler incelendiğinde instagram annelerine ait takipçilerin çoğunluğunun bu hesapları takip ederek yeni bilgiler öğrendiğini, yenilikleri takip ettiğini ifade ettiği görülmektedir. Takipçiler kendilerinin görmediği veya bu hesaplar sayesinde çocuk bakımında kendilerine yardımcı olabilecek ürünlerle karŐılaŐma imkânı bulduklarını, dolayısıyla bu hesaplardan yapılan paylaşımları faydalı ve yol gösterici bulduklarını, bu bilgilerden istifade ettikleri için instagram annelerine ait hesapları takip ettiklerini belirtmişlerdir (Sine ve Parlak Yorgancı, 2017: 405-406).

Dijital teknolojilerin hayatın her alanına girmesi sosyal medya fenomenlerini yarattığı gibi reklam sektörünün de dönüŐmesini, yeni stratejiler kullanılmasını ve influencerlerle iş birliği yapması sonucunu dođurmuŐtur. Sosyal medya fenomenliği üzerine yapılan bir çalışmanın bulgularına göre, çoğunlukla marka ve ürünlere ait firmaların sosyal medya fenomenleri ile iletişime geçtiği, ürün ve markalarının reklamını kişisel sayfalarında yapmaları karşılığında anlaştıkları reklam almanın takipçi ve yapılan paylaŐımlara gelen beğeni sayısı ile doğru orantılı olduğunu ortaya çıkarmıştır (Aslan ve Gl nl, 2016: 57-58). İnstagram annelerinin büyük çoğunluğu kişisel sayfalarında bu bağlamda bebek ürünlerine ait markaların tanıtımını yapmakta, paylaştıkları görselleri kısa yazılarla destekleyip instagram profilleri ve story'de marka ve ürünün tanıtımını yapmaktadır. Bu paylaşımlar karşılığında anlaştıkları firmalardan ücret almaktadır. Bu anlamda annelik kimliklerini ve dolayısıyla çocuklarını ticari bir iş için kullandıklarını ifade etmek mümkündür.

Çocuklarını merkeze alarak paylaştıkları fotoğraflar ve çocuklarını ifşa ettikleri görseller çocuk istismarı riskini ortaya çıkarmaktadır.

Çocukların üstsüz görüntüleri, ya da yetişkin gibi giydirilerek çekilen fotoğraflar özellikle pedofili ve cinsel istismarı tetikleyici bir nitelik taşımaktadır. Bu konu ile ilgili Fransa Jandarması sosyal medya ağı Facebook üzerinden bir uyarı mesajı paylaşarak ebeveynlerin sosyal medya ağları üzerinden çocuklarının fotoğraflarını çokça paylaşmamaları gerektiğini, bu paylaşımların hem çocuğun mahremiyetini ihlal ettiğini hem de pedofillerin ilgi alanına girebileceğini, ayrıca ileride çocukların anne ve babalarına karşı bu paylaşımlarla ilgili dava açabileceğini belirtmiştir (Ahi, 2016). Bu paylaşımların hem çocuk haklarına hem de anayasal bir hak olan özel hayatın gizliliğine aykırı tutum ve davranışlar olduğunu ifade etmek mümkündür. Özel anların ticari amaçlar için kullanılması ve paylaşılması, annelerin çocuklarını ekonomik istismara maruz bırakarak onları sömürdüğünün ve onlar üzerinden rant elde ettiğinin göstergesi olarak yorumlanabilmektedir. Instagram annelerinin hesaplarında sürekli anlık paylaşımlar için oluşturdukları konseptler ve çocukların sürekli (video/fotoğraf vd. çekimler) yönlendirilmesinin çocukları baskıladığını ve psikolojik gelişimlerini olumsuz etkilediğini ifade etmek olanaklıdır. Instagram annelerine ait profillerde paylaşılan fotoğraflar incelendiğinde bu fotoğrafların çoğunlukla bir marka ve ürünün tanıtımı için hazırlanmış bir konsept içerisinde profesyonel fotoğrafçılar tarafından çekildiği görülmektedir (bkz. Fotoğraf 5, 6, 7).

Instagram anneleri ile ilgili son dönemlerde medya gündemini önemli ölçüde meşgul eden iki vaka, çalışmanın sonuçları açısından destekleyici veriler sunmaktadır. Bu vakalardan ilki blogger anne Nihan Kayahoğlu ile ilgilidir (ntv.com.tr). Blogger anne olarak gündemde yer bulan Nihan Kayahoğlu'nun eşi tarafından kendisine açılan boşanma davasında, eşinin iki çocuğuna ait fotoğrafları sürekli sosyal medyada paylaşarak çocukları reklam malzemesine dönüştürüp çocuklar üzerinden kazanç elde ederek çocuk istismarına davetiye çıkardığı gerekçesiyle kocası tarafından suçlanmış, kocasının bu yöndeki iddiası mahkeme tarafından da haklı

bulunmuştur. Mahkeme heyeti çocuklara ait fotoğraf paylaşımlarının çocuk mahremiyetinin ihlaline girdiğini belirterek anne Nihan Kayalıoğlu'nun çocuklarına ait fotoğrafları paylaşmasına ilişkin fotoğraf yayınlama yasağı kararı verilmiştir (ntv.com.tr). Mahkemenin bu kararı Nihal Kayalıoğlu'nun dava avukatının aldığı pedagoğ raporuyla seyir değiştirmiş ve çocukların velayeti tekrar anneye verilmiştir (cumhuriyet.com).

Fotoğraf 1. Nihan Kayalıoğlu'na İlişkin Gazete Haberi (<https://www.ntv.com.tr/> 30.06.2017)

Nihan Kayalıoğlu'na ilişkin haber NTV portalında yukarıdaki şekilde verilmiş ve çocuklarının velayetini alamama sebebi olarak sosyal medya platformlarında yaptığı paylaşımlar gösterilmiştir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi pedagoğ raporu mahkemenin sonucunu değiştirmiş ve velayet annede kalmıştır.

Sosyal medya sahte psikolog Çağla Düvenci Sönmez'i konuşuyor

Katıldığı televizyon programları ve blogu ile ünlenen ve geniş bir takipçi kitlesine ulaşan ünlü psikoloğun aslında psikolog olmadığı iddiası ortalığı karıştırdı.

Fotoğraf 2. *Çağla Düvenci Sönmez ile İlgili Haber (www.gzt.com / 02.08.2017)*

İkinci vaka ise kendisini socialm.o.m olarak tanımlayan Çağla Düvenci Sönmez'e ait sahte psikologluk iddiası ile ilgilidir. Birçok TV programı ve sosyal medya platformunda kendisini psikolog olarak tanıtan Sönmez'in psikolog olmadığı ve takipçilerine ücret karşılığı psikolojik danışmanlık yaptığı iddia edilmiş, Sönmez bu iddiaları çürütmediği gibi sosyal medya hesaplarını bir dönem korumaya almış ve bu iddialarla ilgili kaçamak ve yetersiz cevaplar vermekle yetinmiştir.

Cumhuriyet

E-Gazete • Yazarlar • Gündem • Siyaset • Türkiye • Ekonomi • S

Ana Sayfa > Sağlık > Türk Psikologlar Derneği'nden, sahte psikolog Çağla Düvenci Sönmez hakkında açıklama

Türk Psikologlar Derneği'nden, sahte psikolog Çağla Düvenci Sönmez hakkında açıklama

Sosyal medyada kendisini psikolog olarak tanıtan, bu unvanla televizyon programlarına çıkan, üniversitelerde seminer verip dünyaca ünlü markalarla çalışan, kendisine soru soran kişilerden 'uzaktan danışmanlık' ve 'yüz yüze yardım' seçenekleri ile ücret talep eden Çağla Düvenci Sönmez'in psikolog olmadığı ortaya çıktı. Türk Psikologlar Derneği, Sönmez hakkında yasal yollara başvuracaklarını açıkladı.

Fotoğraf 3. *Türk Psikologlar Derneği'ne Ait Açıklama (www.cumhuriyet.com / 07.09.2018)*

Bu iki vaka da instagram fenomeni annelerin kendi çocuklarını ön plana çıkararak sosyal medya ağları aracılığıyla aslında kendilerini bir marka haline getirmeye çalıştıkları ve annelik kimliği üzerinden kendilerini var etme ve çocukları üzerinden görünürlük kazanma, ünlü olma direkt veya dolaylı olarak maddi kazanç elde etme yoluna gittiklerini göstermektedir.

İnstagram Annelerine Ait Örnek Fotoğraflar ve İçeriklerin Değerlendirilmesi

Fotoğraf 4. @esgimira Blustore Ayakkabı Tanıtımı Paylaşımı (@esgimirainstagram hesabı 09.09.2018)

@esgimira kullanıcı adı ile paylaşılan fotoğraf 4'te @istanbulstore mağazasına ait bir ayakkabı reklamı yer almaktadır. İstanbulstore mağazasından aldığı spor ayakkabısını instagram hesabından takipçileriyle paylaşan instamom bu paylaşımı yaparken "orijinal sporun en uygun adresi" açıklamasıyla mağazayı referans gösterek mağazanın reklamını hesabından yapmıştır.

Fotoğraf 5. @kokoshanne Littlebitessnacks Reklamı Paylaşımı (@kokoshanneinstagram hesabı 09.09.2018)

@kokoshanne kullanıcı profili tarafından yapılan Fotoğraf 5'teki paylaşımda ise @littlebitessnacks markalı bir gıda ürünü açık bir şekilde tanıtılırken anne fotoğraf altı yazıda şöyle birtakım ifadeler kullanmaktadır; kızıyla her sabah kahvaltılık ve atıştırmalıkları birlikte hazırladığını littlebitessnacksin çocuğun mutluluğu ve gülüşündeki payına vurgu yaparak fotoğraf altı yazısıyla reklamı desteklemektedir.

Fotoğraf 6. @melinasmom Play-Doh Oyun Hamuru Reklamı Paylaşımı (@melinasmominstagram hesabı 10.09.2018)

@merveipekötürk adlı instagram annesi tarafından 6. fotoğrafta ise #hamurdanhayaller yarışması adı altında Play-Doh oyun hamurunun reklamı yapılmıştır. Fotoğrafta yer alan kız çocuğunun gülümseyen yakın plan görüntüsü ve elinde açılmış bir oyun hamuru kitlesi, solunda ise oyun hamuruna ait kutular yer almaktadır. Fotoğraf altı yazıda ise anneler yarışmaya davet edilmekte ve yarışmaya katılmanın koşulu şu şekilde ifade edilmektedir. “yarışmaya katılmak için son 2 gün yapmanız gereken çok basit. Çocuğunuzun @Playdohtr hamurlarla yarattığı eserin fotoğrafını çekerek www.hamurdanhayaller.com’a yüklemek o kadar...”. Bu fotoğrafta görüldüğü üzere instagram annesi kendi çocuğunu reklam amaçlı kullanmakta, aynı zamanda ürünün kullanımını, satışını desteklemek ve markaya ait kampanyaya katılımı arttırmak için kendisini takip eden, başka bir ifadeyle kitlesini oluşturan annelere seslenerek onların da çocuklarına ait fotoğrafları paylaşması için çağrıda bulunmaktadır.

Fotoğraf 7. @imrengursoy Ela Quality Resort Belek Otel Reklamı Paylaşımı (@imrengursoyinstagram hesabı 11.09.2018)

7. fotoğrafta @imrengursoy adlı kullanıcı Ela Quality Resort otele ait reklamı oğluna ait bir fotoğrafla yapmaktadır. Üzerinde

açık yeşil bir doktor üniformasını andıran üst, boynunda steteskop ve arkasında duran ambulansa yanaşmış, yüzünde gülümsemesi olan küçük erkek çocuğu doktorla özdeşleştirilerek çekilen fotoğraf karesine ait alt yazıda anne şu ifadelere yer vermektedir; “burası Akdeniz’in ilk çocuk şehri... çocuklar burda hem istedikleri meslekleri yapma şansı buluyor hem de sosyalleşmelerine, yaratıcı olmalarına yardımcı oluyor... E bizde ne yapalım o çalışıp para kazanırken otelin keyfini çıkarıyoruz...”. Bu fotoğrafta kurgu bir konseptin olduğu ve bu oluşturulan konseptin otelin reklamına yönelik yapıldığı hem görsel hem de fotoğraf altı yazıda açıkça görülmektedir.

Fotoğraf 8. @melinasmom Otel Tanıtımı Paylaşımı (@melinasmominstagram hesabı 13.12.2018)

8. fotoğrafta @melinasmom adlı kullanıcı kızı Melisa'nın tatil fotoğrafını kullanarak Gündoğan Bodrum oteline ait reklamın yapıldığı görülmektedir.

Fotoğraf 9. @socialm.o.m Oyun Hamuru Reklamı Paylaşımı (@socialm.o.minstagram hesabı 20.09.2018)

9. fotoğrafta yine @socialm.o.m adlı kullanıcının kızının fotoğrafını kullanarak oyun hamuru reklamı yapıldığı görülmektedir. 8. ve 9. fotoğraflar incelendiğinde de yine diğer görsellerde olduğu gibi otel ve oyun hamuru reklamlarının yapılmasının yanı sıra çocukların fotoğraflarda poz vermeleri için yönlendirildikleri dikkat çekmektedir.

Örnek fotoğrafların tamamı göz önünde bulundurulduğunda paylaşımlarda yer alan fotoğrafların büyük bir çoğunluğunun kurgulandığı dikkat çekmektedir. Kurgulanan fotoğraflar içerisine yerleştirilen marka ve ürünlere fotoğraf altı yazılarda yer verilerek, çoğunlukla tavsiye adı altında bazen de açık bir şekilde reklam yapıldığı görülmektedir. Profesyonel çekimlerle desteklenen fotoğraf kareleri içerisinde çocuklar fotoğrafın izlenirliğini arttıran çekici birer unsur ve ilgili marka ve ürünün tercih edilmesi için kullanılan birer araç konumuna getirilmektedir.

Örnekleme dahil edilen 17 instagram annelerine ait profiller incelendiğinde 17 anneye ait 1 aylık fotoğraf paylaşımı ve paylaşım içeriklerine dair verilerin benzerlik gösterdiği görülmüştür. Profillerde yapılan fotoğraf paylaşımlarının büyük çoğunluğunun kurgulandığı, profesyonel çekimlerle desteklendiği ve fotoğraf altı yazılarla içeriğe dahil edilen marka ve ürünlere ait reklamların pekiştirildiği, fotoğraflar içerisine dahil edilen çocuklar, firmalar ile iş birliği yapan anneler tarafından fotoğrafın izlenirliğini arttıran çekici birer unsur, marka ve ürünün tercih edilmesi için kullanılan birer araç konumuna getirildiği görülmektedir. İlgili profillere ait veri analizinde 1 aylık süreçte her instamomun ortalama 25 fotoğraf ve içerik paylaştığı, bu içeriklerin % 85'inin çocukları merkeze alan reklam iş birliklerine ait olduğu, geri kalan %15'lik dilimin ise kendi meslek ve çalışmalarına ait kişisel bilgilendirme ve tanıtımlara ait olduğu görülmektedir.

Anayasanın ikinci bölümünde özel hayatın gizliliği ve korunması başlığı altında yer alan 20. Md.'de "Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz" şeklinde bir ibare bulunmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 20. Md., 2018:4). Ebeveyni dahi olsa öz bilinci oluşmamış ve kendi iradesi ile karar verme yetisi gelişmemiş çocuğun özel görüntülerinin ve en özel anlarının sosyal medya platformlarında kullanılması ve kitlelerle paylaşılması kişisel hak ve özgürlüklere aykırı bir davranış olmakta ve hukuki açıdan da sorun oluşturmaktadır.

Nitekim bu konu ile ilgili birçok Avrupa ülkesinde 2018 yılı içerisinde çocukların sosyal medya platformlarında yer alma biçimleri ve bu bağlamda mahremiyetlerinin korunmasına ilişkin yasa düzenlemelerine gidilmiş, özellikle Fransa ve İtalya'da çocukların sosyal ağlarda mahremiyetlerinin korunmasına yönelik yasa düzenlemeleri yapılmıştır (sck.gov.tr, 18.10.2018).

Hürriyet gazetesinden Ömür Kurt'un 03 Ağustos 2018 tarihli 'aile albümlerinden sosyal medya albümlerine' adlı yazısında belirttiği üzere İtalya'da 16 yaşındaki oğlunun fotoğrafını isteği dışında sosyal medyada paylaşan bir anneye oğlu tarafından açılan davada çocuğu haklı bulan mahkeme annenin bir kez daha benzer

paylaşımında bulunması halinde 10 bin Euro para cezasına çarptırılacağı uyarısında bulunmuştur (Kurt, 2018). Bu örnek, ebeveynlerin kendi çocukları üzerinde sınırsız haklara sahip olmadığının bilinmesi açısından önem taşımaktadır.

Pedagoji derneğinin konuyla ilgili yaptığı şu değerli açıklamaya değinmek gerekmektedir; *“Kendi çocuklarının resimlerini farklı an ve saatlerde, farklı hallerde paylaşarak bunun üzerinden sosyal medyada satışı yapılabilir bir kimlik oluşturmaya çalışmak çocuk masumiyetini zedelemektedir. Sosyal medyada çocuk hakkında yapılan paylaşımın doğru olup olmadığını tespit edebilmek için kendimize şu soruyu sormalıyız; Çocuğumun içinde bulunduğu bu paylaşım kimin ihtiyacı; Çocuğun ihtiyacı mı, yoksa benim ihtiyacım mı? Bu soruya verilecek samimi bir cevap, bu tutumu sorgulamaya yetecektir. Çocuk masumiyetinin reklam sektöründe kullanılması bu bağlamda satılan ürünlerin daha da fazla sattığı herkesçe bilinmektedir ve yasalarla korunmalıdır”* (Pedagoji Derneği, 2018).

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde teknolojinin geldiği nokta ve sosyal medya hesaplarının yaygın bir biçimde kullanılması firma ve markaların reklam ve pazarlama stratejilerinin değişmesini, dolayısıyla sosyal medya platformları aracılığıyla tüketici kitlelere ulaşılmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, yaygın kullanıma sahip platformlardan biri olan instagram da firmaların dikkatini çekmekte ve ürün tanıtımı için potansiyel bir platform olarak kullanılmaktadır. Fenomen instagram anneleri bu anlamda firmalar için önemli birer araç olarak devreye girmektedir. Belirli bir hedef kitleye hitap eden ve ciddi bir takipçi sayısına ulaşan instagram fenomeni anneler, firmaların dikkatini çekmekte ve ürün tanıtımı için tercih edilmektedir. Firmalarla ürün tanıtımı ve reklam için anlaşılan instagram anneleri ve blogger anneler, markaların ürün ve reklamlarını yapmak ve ürün satışlarını arttırmak için sürekli kişisel sayfalarında anlaştıkları marka ve ürünlere ait paylaşımlarda bulunmakta, bu paylaşımları da dijital kimliklerinin temelini oluşturan annelik rolleri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Instagram anneleri çocukları üzerinden

kurguladıkları dijital kimlikleri ile bu platformlarda varlıklarını sürdürmektedirler (Çankaya, 2017). Bu anlamda, annelerin dijital platformlardaki varlıklarını sürdürmek için çocuklarını birer meta olarak kullandıklarını söylemek olanaklıdır.

Çocuklarının özel hayatını ve mahremiyet sınırını aşarak birçok içerikte onların hayatına ait detay görüntüleri (üstsüz çekilen, yatakta çekilen, banyo yaptırılırken çekilen fotoğraflar, yetişkin gibi giydirilen ve yetişkin tavırlarıyla poz verdirilen çocuklar, makyaj malzemesini kullanan kız çocuğu vb. fotoğraflar) kamusal alanda paylaşmaktadırlar. Bu paylaşımlar çocuk istismarını tetikleyebildiği gibi anneler de bu anlamda çocuklarına karşı hem ihmal hem de istismar suçunu işlemektedir. Bunu hukuki ve etik açıdan sorun teşkil eden bir durum olarak değerlendirmek mümkündür.

Instagram anneleri özelinde bir değerlendirme yapıldığında, yeni teknolojilerin hayatı kuşatması ve sosyal ağların bu denli yaygınlaşması mahremiyet ve özel hayatın korunması konuları, dünya genelinde ciddi bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Belirli bir karar yetisine ulaşmamış ve öz bilinçle hareket edebilecek yeterliliği olmayan küçük çocukların ebeveynleri tarafından birer ticari nesne ve reklam malzemesi haline dönüştürülmesi, çocuklar üzerinden popüler, satılabilir bir kimlik ve marka oluşturulmaya çalışmak, yetişkinlerin arzularını tatmin etmesi için başvurdukları bir stratejidir. Yetişkinlerin bu arzularını tatmin etmek için çocuklarını kullanması ve sosyal ağlarda varlığını sürdürme çabası kendi özel yaşamlarını ve kendilerine ait mahrem konuları dahi anlık paylaşımlar aracılığıyla yayınlamasına ve bireylerin kendini sanal platformlar aracılığıyla sunmasına yol açmaktadır. Sosyal medya platformlarında oluşturulan bu sanal profiller bireylerin gerçek hayattaki ilişkileri ve yaşamlarını bütün boyutlarıyla etkisi altına aldığı gibi bu durum çoğu zaman bireyin kendi yaşantısıyla sınırlı kalmamakta; bütün ailesini ve ilişki içerisinde bulunduğu grubu da etkileyebilmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında, annelik vasfının profesyonel bir mecrada kullanılarak meslek olarak icra edilmesi sürecinde çocuğun reklam amaçlı kullanılmasını, ticari bir metaya dönüştürülmesini ve çocuk üzerinden para kazanılmasını, ekonomik istismarın bir örneği olarak betimlemek mümkündür.

Kaynakça

- Ahi, G. (2016). *Sosyal ağlar ve çocukların mahremiyeti*. (03.10.2018), <https://digitalage.com.tr/makale/sosyal-aglar-ve-cocuklarin-mahremiyeti/>
- Akademisyen Anne (2018). Erişim adresi: <http://www.akademisyenanne.com/hakkimda/ozgecmis/>
- Aslan, A. & Gül Ünlü, D. (2016). İnstagram fenomenleri ve reklam ilişkisi: İnstagram fenomenlerinin gözünden bir değerlendirme, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 43-65.
- Cumhuriyet* (2017, Temmuz). *Pedagog görüşü dava seyrini değiştirdi: Mahkemedен blogger anneyi sevindiren karar*, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/788721/Pedagog_gorusu_dava_seyrini_degistirdi__Mahkemedен_blogger_anneyi_sevindiren_karar.html.
- Çankaya, G. Ç. (2017). *Influencer marketing ve bilinmesi gerekenler*. (25.11.2018), <https://www.sosyalmedyakampusu.com/influencer-marketing-ve-bilinmesi-gerekenler/>
- Çomu, T. & Halaıqa, İ. (2014). Web içeriklerinin metin temelli çözümlemesi, M. Binark (ed.), *Yeni medya çalışmalarında araştırma yöntem ve teknikleri içinde s. 21-57*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güçlü, A., Uzun, E., Uzun, S. & Hüsrev Yolsal, Ü. (2003). *Felsefe sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Huey, L.S. & Yazdanıfard, R. (2014). *How instagram can be used as a tool in social networking marketing*. *Research Gate* (07.10.2018), <http://www.researchgate.net/publication/265377226>
- Kara B., Biçer Ü., Gökalp A. S. (2004). *Çocuk İstismarı, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 2004, 47: 140-151.
- Kaya, F. (2017, Kasım). *İnternette fenomen olmak ne anlama geliyor?* <https://www.teknoloskop.net/internette-fenomen-olmak-ne-anlama-geliyor/>
- Kurt, Ö (01.10.2018). *Aile albümlerinden sosyal medya albümlerine*, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/omur-kurt/aile-albumlerinden-sosyal-medya-albumlerine-40916430>
- McLuhan, M. (2005). *Yaradığımız medya: Medyanın etkileri üzerine bir keşif yolculuğu*, Ü. Oskay (çev.), İstanbul: Merkez Kitapçılık.
- NTV (2017, Haziran). *Mahkeme çocuklarını reklam malzemesi yapan blogger annenin iki çocuğunu babaya verdi*. (5.10.2018), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/mahkeme-cocuklarini-reklam-malzemesi-yapan-blogger-annenin-iki-cocugunubabaya-ve,qS8Pj79Zc0SNNhjagnJu8A>

- Ostrander, B. (2007). Problems and solutions to corporate blogging: Model corporate blogging guidelines, *Journal of High Technology Law*, 7(2): 226-248.
- Pedagoji Derneği (01.10.2018). <https://pedagojiderneği.com/sosyal-medya-da-cocuk-istismarina-hayir/>
- Seçkin, R. (2005). *Çocuk ihmal ve istismarı* (20.10.2018), http://halksagligi.uludag.edu.tr/Seminerler/cocuk_ihmal_ve_istismari.pdf.
- Sine, R. & Parlak Yorgancı, D. (2017). Yeni medya ve metalaşan annelik: İnstagram anneliği üzerine bir odak grup çalışması, *Route Educational and Social Science Journal*, 4(8): 399-412.
- TechWorm (2018). (16.10.2018), <https://www.tech-worm.com>
- T.I.P Effect (2018). (15.10.2018), <https://www.tipeffect.com/tr>
- Türk Dil Kurumu (2018), (15.10.2018), <https://www.tdk.gov.tr>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (2018). (28.12.2018), https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf
- World Health Organization (2006). (19.12.2018), The world health report 2006 – working to gether for health, <http://www.who.int/whr/2006/en/>
- Wright, J. (2005). *Blog marketing –The revolutionary new way to increase sales, build your brand and get exceptional results*, New York: McGraw-Hill Education.
- Yegen, C. & Yanık, H. (2015). Yeni medya ile değişen tüketim anlayışı: Kadınların instagram üzerinden alış-veriş pratiği, T. Kara ve E. Özgen (ed.), *Ağdaki şüphe bir sosyal medya eleştirisi içinde*, İstanbul: Beta Yayınları.

Vegan Aktivizmin Kadına Bakışına Dair

About Vegan Activist View of Women

Derya Eren*

Carol J. Adams,
Etin Cinsel Politikası – Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram,
 çev. Güray Tezcan & Mehmet Emin Boyacıoğlu,
 2017, 3. Basım, 396 s., İstanbul: Ayrıntı.

Feminizmin sadece kadın hakları için bir mücadele olmadığı vurgusu son zamanlarda giderek yaygınlaşmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası gündeme gelen doğal kaynakların kullanımı, nükleer enerji ve atık problemleriyle beraber feminizm içinde yeni bir teori gelişmiştir: ekofeminizm. İnsanoğlunun doğa üzerinde kurduğu tahakkümle, erkeğin kadın üzerinde kurduğu tahakküm arasında bir bağ olduğunu iddia eden ekofeminizm, çok yönlü bir teori olma özelliği taşır. Öyle ki barış hareketinden işçi ve kadın haklarına, çevreci hareketlerden hayvan özgürleşmesine kadar her alanda sömürüye karşı çıkmaktadır. İncelemesini yaptığımız *Etin Cinsel Politikası* ise kadınların ve hayvanların benzer şekilde konumlandırıldıklarını, hayvana uygulanan şiddet ile kadına uygulanan şiddetin aynı ataerkil kültürden kaynaklandığını iddia etmesi bakımından ekofeminist bir yaklaşıma sahiptir.

Kitabın temel amacı et yemenin erkek egemenliğiyle ilişkili olduğunu okuyucuya sunmak, feminist ve vejetaryen kuramın bağlantısını ortaya koymaktır. Adams'a göre etin cinsel politikasının tanımı kadınların hayvanlaştırılması, hayvanların ise cinselleştirilmesidir. Adams buna örnek olarak 2008'de ABD 9.

.....

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi Yüksek Lisans Öğrencisi

Temyiz Mahkemesinin baş hâkiminin paylaşmış olduğu elleri ve dizleri üzerinde duran ve vücudu inek beneklerine benzer şekilde boyanmış kadınların fotoğrafları ve bir çiftlik hayvanıyla ilişkiye giren adamın videosunu paylaşmasını örnek gösterir. Bu örnekteki sapkın cinsellik anlayışından bir çıkarım yapmak elbette ki makul gözükmemektedir. Ancak yazar bununla beraber bazı restoranların menülerinde “90D beden hindi göğsü” veya “tavuk kalça” ifadeleriyle karşılaşmanın da etin cinsel politikası olduğunu iddia etmektedir. Etin cinsel politikasının bir diğer şekli ise erkeklerin et yemek zorunda olduğu düşüncesi, et yemekle yiğitlik arasında bir bağ kurulmasıdır; bu yüzdendir ki yemek kitaplarında anneler günü için çay saati önerileri varken babalar günü için mangal ziyafeti ön plana çıkar.

Geniş bir literatürden faydalanan ve anlaşılır bir dile sahip olan kitap, oldukça aktivist bir üslupla kaleme alınmıştır. Adams kitabın başlangıcında et tüketiminin sınıfsal ayrımına dikkat çekmektedir; iktidar sahipleri et yerken, işçi sınıfı karbonhidrat ağırlıklı beslenmiştir. Ancak Adams’a göre et tüketimi sadece sınıfsal değil ataerkil ayrımı da beraberinde getirmektedir. Et erkeğe uygun, ona güç veren bir besin olarak görülmüştür. Kadınlar ikinci sınıf vatandaş olarak kabul edildiğinden, et yerine ikinci sınıf kabul edilen meyve, sebze ve tahıl ağırlıklı beslenmişlerdir. Bir kadının tek başına idare edemeyeceği düşünüldüğü gibi, sebze yemeğinin de başlı başına bir yemek olarak değerlendirilmediği varsayılmıştır.

Adams’a göre erkeklerin güçlenmesi için et yemeleri gerektiğini düşündürten şey; güçlü hayvanların kaslarını yersek güçlü olacağımızı söyleyen ataerkil mitten başka bir şey değildir. Yazar bu anlayışın yerel kültürlerden dinî metinlere, yemek kitaplarından izlediğimiz reklamlara kadar her yerde karşımıza çıktığını eleştirerek dile getirir. Kullandığımız dil de bu anlayışı güçlendirmektedir. Örneğin İngilizcedeki “beef up” fiili ete kemiğe büründürmek anlamına gelip geliştirmek anlamına; “a meatyquestion” ifadesi etli butlu, önemli bir soru anlamına gelmektedir. Ot ise etin aksine edilgenliği simgelemektedir. “Ot gibi durmak” ifadesi yine ataerkil kültürün dilimize yansımalarının örneğidir.

Adams, etin cinsel politikasının yanı sıra ırksal politikasına da dikkat çekerek konuya daha bütüncül bir bakış açısıyla yaklaştığını göstermektedir. On dokuzuncu yüzyılda beyazların üstün olduğunu savunanlar, etin de üstün bir yiyecek olduğunu iddia etmişlerdir. Öyle ki o dönemde pirinç yiyen Hinduların ve patates yiyen İrlandalıların İngilizler tarafından yönetiliyor olması İngilizlerin et yemesine ve dolayısıyla güçlü olmasına bağlanmıştır.

Et ile egemenlik arasında kurulan bu ilişkinin kaynağı ekonomi olarak gösterilmiştir. Et değerli bir maldır ve bu malın kontrolüne sahip olanlar gücün de sahibi olacaktır. Ekonomisi ete dayalı toplumlarda; kadınların yaptıkları işe değer verilmemesi, kadınların çocuk bakımından sorumlu olması, erkek tanrılara inanılması ve baba soyluluk gibi bazı ortak özelliklerin olduğunu; ekonomisi bitki temelli toplumların ise eşitçiliğe daha yatkın olduğunu belirtmiştir. Ancak Adams'ın bunu bir nedensellik gibi sunması tartışmaya açık bir konu gibi gözükmektedir. Bununla beraber daha önce patates yiyen Hinduların sömürüldüğünü dile getiren yazar, ekonomisinin ete dayanmamasına rağmen Hint toplumunun pek çok sorunu beraberinde getiren baskıcı toplumsal sistemine değinmemiştir.

Adams, kitabında “kayıp gönderge” kavramına dikkat çekmektedir. Kayıp gönderge hayvanların kesilerek ete dönüşmesi, hayvanın bir zamanlar canlı olduğu fikrini unutturarak onu kayıp hale getirme sürecidir. Kullandığımız dil kesilmiş hayvana ölü bir ceset demeyi değil, gastronomik anlamda bir et dememizi sağlar. Adams kayıp göndergeye yol açan, önümüze gelen et, yumurta veya süt gibi hayvansal ürünleri hayvandan bağımsız olarak görmemizin sebebini içinde bulunduğumuz kültürün ve dilin sınırlarıyla belirtmekte ancak bir noktaya yeterince yoğunlaşmamaktadır. Bugün önümüze gelen etin bir zamanlar canlı bir hayvana ait olduğunu düşünmüyorsak, bunda kullandığımız hâkim kültür ve dilin kodları kadar modernitenin, endüstriyel üretimin, küreselleşmenin ve tüketim kültürünün de etkisi vardır.

Adams sadece etin erkek egemenliğiyle olan ilişkisini göstermeyi hedeflememekte, aynı zamanda feminist ve vejetaryen kuramının birbiriyle olan ilişkisini ortaya çıkarmayı görev edinmektedir.

Adams'a göre feministler kadınların hayvan gibi muamele gördüğünü kabul eder ancak burada hayvan, onlar için metafordan başka bir şey değildir. Hayvanların gördüğü muameleyi gerçek anlamda düşünmemişler ve ataerkil kültürün belirlediği sınırların dışına çıkamamışlardır. Bu sebeple radikal feminizmi eleştiren yazar, feminizmin ve vejetaryenliğin ayrı olarak ele alınmasının çelişkili doğasına dikkat çeker. Ona göre hayvanların kesim aracılığıyla ete dönüşmesi ile tecavüze uğrayan kadınların kendisini et parçası gibi hissetmesi birbiriyle yakından ilişkilidir; her iki durumda da eril şiddetin öznenen nesneye dönüştürmesi söz konusudur. Adams'a göre feminizm kadın üzerindeki baskıyı ele alırken hayvan üzerindeki baskıyı da görmeli, ona meydan okumalı ve ikisi arasındaki bağıllığı fark edebilmelidir.

Adams sadece hayvan haklarından bağımsız ele alınan bir feminizm eleştirisini dile getirmekle kalmıyor, aynı zamanda hayvan hakları savunucularının tecavüz dilini ödünç olarak kullanmalarını da eleştiriyor. Ona göre şiddetin dilini birbirinin yerine kullanmak şiddetin kaynağına karşı çıkmakta yetersiz kalmaktadır. Yapılacak olan ise özneyi nesneleştiren, maddeyi ruhtan ayıran ve kayıp göndergeler oluşturan yapıya karşı bütüncül bir direniş göstermektir. Yazar şiddetin bağlantılarını ortaya koyma noktasında oldukça başarılı bir yaklaşım sergilemekte ancak mezbahayı bir şiddet olarak görüp, kürtağı bir hak olarak değerlendirerek çelişkili bir özgürlük anlayışı ortaya koymaktadır.

Adams yediğimiz besinlerden, giydiğimiz ayakkabıya; kullandığımız sabundan uyuduğumuz yastığa kadar her alanda hayvanların sömürüsüne dayalı bir bağımlılığa dikkat çekmektedir. Ancak hâkim kültür için hayvanın ezilmişliği normal olandır, buna karşı çıkmak ise şaşırtıcıdır. Yazar hâkim kültürün hayvan sömürüsünde ahlakî ve politik bir problem görmemesini dile getirmekle yetinmeyip, bunu dil aracılığıyla nasıl inşa ettiğini de eleştirerek göstermeye çalışmaktadır. Adams, kullandığımız insan merkezci dili tüm bu şiddete karşı bir maske olarak değerlendirir. "Hayvan" kelimesi sanki insanlar hayvan değilmiş gibi bir hakaret olarak kullanılır; insan olan hayvanlar ve insan olmayan hayvanlar arasında ayırım

meydana getirir. Yine dildeki mecaz ve metaforlarla hayvana dayalı yapılan benzetmeler, onların kendi varlığını yok eder ve onları birer atıfa indirger: “Tilki gibi kurnaz”, “kurt gibi aç” gibi tabirler veya kişileri günah keçisi ve kobay olarak nitelendirmek Adams’a göre şiddet metaforlarına örnek teşkil etmektedir.

“Mezbaha” yerine “et tesisi” veya “et fabrikası” kullanımının yanlış adlandırma olduğunu öne süren Adams, vejetaryen bir adlandırmayı destekler. Feministlerin tecavüzü cinsellik olarak değil şiddet olarak adlandırdığı gibi, etin de besin olarak değil cinayet olarak adlandırılmasının gerekliliğini savunur. İnsani kesim gibi tabirleri et yemeyi zararsız bir eylem olarak gösterdiğini belirten yazar, buna benzer ifadelerin hayvanları dil aracılığıyla kayıp gön-derge haline getirdiğini, bu sebeple dilin şiddeti maskeleyen kurtulması ve özgürleşmesi gerektiğini vurgular.

Yazar feminizmin ve vejetaryenliğin birbiriyle olan benzer iliş-kisini gösterdiği gibi her ikisine yöneltilen eleştirilerin de benzerli-ğine dikkat çeker. Feminizme karşı “erkeklerin de özgürleşmeye ihtiyacı var” savunusu gibi vejetaryenliğe karşı “bitkilerin de canı var” şeklinde karşı çıkışın değersizleştirmeye yönelik savunular ol-duğunu iddia eder. Bir feminist veya vejetaryen kendi savunmasını yaptığı zaman ise agresif olarak yorumlanır.

Adams’a göre et yemek hayvanlar üzerinden kurgulanan bir öyküye bağlıdır. Bu öyküde hayvanın var olmasına da yok olmasına da karar veren insandır. Ancak bu öykü, hayvanın nesneleştirilme-sinde insanın sorumluluğunu gizlemek için yanlış adlandırmalarla ustaca kurgulanmıştır. Adams’a göre bu öykü ataerkil kültürün anlatisından başka bir şey olmayıp, geleneksel kadının edilgenli-ğini anlatan öykülerden farksız değildir. Adams bu öyküye meydan okuyabilecek olanların ancak feministler ve vejetaryenler olacağını belirtmektedir. Ayrıca yazar vejetaryenliği barındıran metinlerin (romanlar) edebiyat eleştirilenleri tarafından ele alınış tarzını eleştirmektedir. Adams’a göre eleştirilenler bu metinleri parça-larına ayırmaktadır. Parçalarına ayırma süreci ilk olarak metni nesneleştirmeye başlar. Metin bu aşamada incelemeye açık tutu-larak bazı temel unsurlarına indirgenir. Daha sonra ise metindeki

vejetaryenlik görmezden gelinerek bağlamından koparılır, metin parçalarına ayrılır. En sonunda ise ataerkil kültüre karşı hiçbir şey söylemiyormuş gibi tüketilir. Bu süreç hayvanların ve kadınların nesne gibi görülüp, istismar edilip parçalara ayrılması, hayvanların etlerinin kadınların ise imgelerinin tüketilmesiyle aynıdır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası savaş karşıtı kadın yazarların metinlerine değinen Adams, bu metinlerin insana yönelik şiddet ile hayvana yönelik şiddeti ayrı tutmadığını söyler. Bu metinler et yeme ve savaşın gaddarlığı arasındaki bağlantının farkına varmıştı. Diğer bir ifadeyle feminist-vejetaryen bir edebî gelenek mevcuttu, ancak hâkim kültür tarafından görmezden geliniyordu. Adams bu geleneği görmezden gelmemeyi teşvik ederek, feminizm ve vejetaryenliğin tarihini yeniden yapılandırmayı, iki mücadelenin nasıl birleştiğini kitap boyunca göz önüne sermeye çalışmıştır. Bu iki kuramın birbiriyle olan sıkı ilişkisini anlamak için vejetaryenliğin sağlık için takip edilen bir diyet olmadığı ahlaki bir duruş olduğunu ve bu ahlaki duruşun sadece hayvan hakları temelli olmadığını kavramak gerekir. Burada vejetaryenlik, sadece ete değil tüm hayvansal ürünlerin kullanımına karşı etik bir duruş olan veganlıkla örtüşmektedir. Buna ek olarak vejetaryenlik Adams'a göre özgür kadının kimliğinin bir parçası ve aynı zamanda hâkim kültüre karşı defakto bir isyandır. Vejetaryen, et yiyen dünyaya isyan ederek et yemenin doğal olduğunu salık veren mitleri yıkmış olur, alternatif bir yaşamın mümkün olduğunu gösterir. Feminist-vejetaryen eleştirel kuramı geliştirmek ancak böyle bir yolla yazarın da belirtmiş olduğu gibi pilav yiyip, kadınlara inanmakla mümkün olabilir.

Görüldüğü üzere Adams, ırkların, cinsiyetlerin ve türlerin özgürlüğünü feminist-vejetaryen eleştirel kuramıyla ortaya koymaktadır. *Etin Cinsel Politikası* feminizmin tek başına özgürlük mücadelesinde yetersiz kaldığını göstermesi ve sömürüye karşı çok yönlü bir bakış açısı geliştirmesi bakımından dikkate değer bir eserdir. Ancak yazarın “kayıp gönderge” kavramıyla hayvanın canlı olduğu fikrinin unutulduğunu öne sürmesi, her et yiyen için geçerli olmayabilir. Aynı şekilde kendi deyimiyle “et yemek erkek iktidarının her öğünde ilan edilmesidir” ifadesi son derece genelleyicidir.

Bununla beraber, et yemenin insan dişleri için uygun olmadığı, dolayısıyla insanlığın aslında vejetaryen olduğu gibi argümanların ne kadar sağlam olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Bu sebeplerden, incelemesini yaptığımız metni sırf yaşam hakkını savunduğu için sorgusuz kabul etme gibi bir durum söz konusu değildir. Kadın haklarını savunan ancak et yiyen birinin samimiyezsiz bulunması, onun mücadelesini değersizleştirmekten başka bir şey değildir. Ancak metnin sunduğu kadın ve hayvanın benzer şekilde nesneleştirilmesi, parçalara ayrılması ve tüketilmesi bütünüyle reddedilebilecek bir tespit değildir. Metnin sağlıklı bir analizi için, kültürü bütünüyle şeytanlaştıran ya da onu sorgulamadan, olduğu gibi kabul eden uç görüşleri itidalli bir yaklaşımla ele almak daha uygun gözükmektedir.

Müslüman Kadınları Kurtarmak mı, Sömürgeciliğın Yeni Yüzü mü? Batı'nın “Müslüman Kadın Hakları” Söyleminin Ardında Yatanlar

*Saving Muslim Women or The New Face of
Colonialism? The Background of The Western
Discourse on The Rights of Muslim Women*

M. Numan Sağırlı*

Lila Abu-Lughod,
Do Muslim Women Need Saving?,
2013, 324s., England: Harvard University Press

Lila Abu-Lughod, 1952 yılında dünyaya gelmiş olan Filistin asıllı Amerikalı bir antropologdur. 1974 yılında Carleton College'dan mezun olan Abu-Lughod, 1984 yılında Harvard Üniversitesi'nden doktorasını almıştır. Yoğun biçimde etnografik çalışmalara odaklanan Abu-Lughod, bu çalışmalarını çoğunlukla Mısır'da gerçekleştirmiş olup sahada otuz yılı aşkın bir tecrübeye sahiptir. Lila Abu-Lughod'un sahada geçirdiği otuz yıl boyunca, *Veiled Sentiments: Honorand Poetry in a Bedouin Society* (1986/2000), *Writing Women's Worlds: Bedouin Stories* (1993/2008), *Remaking Women: Feminism and Modernity in the Middle East* (1998), *Dramas of Nationhood: The Politics of Television in Egypt* (2005), *Nakba: Palestine, 1948, and the Claims of Memory* (2009) ve *Do Muslim Women Need Saving?* (2013) gibi çok sayıda eseri yayımlanmıştır. Matbu kitaplarının yanı sıra Abu-Lughod, çalışma alanına dair çok sayıda makale kaleme almıştır. Lila Abu-Lughod, halen New York'taki Columbia Üniversitesi'nin Antropoloji Bölümünde “Sosyal Bilim Profesörü” (*Professor of Social Science*) unvanıyla akademik hayatına devam etmektedir.

.....

* Marmara Üniversitesi Din Sosyolojisi Yüksek Lisans Öğrencisi.

Lila Abu-Lughod'un *Do Muslim Women Need Saving?* (Müslüman Kadınların Kurtarılmaya İhtiyacı Var Mı?) adlı bu eseri, yazarın yine benzer bir başlıkla 2002 yılında yayınlamış olduğu bir makalede işlediği konunun daha kapsamlı ve detaylı bir şekilde ele alınmış hali olduğu söylenebilir. Bu kitabında Abu-Lughod, temelde iki iddiasını ortaya koymaktadır. Bu iddiaların biri, Müslüman kadınların sıkıntı ve mağduriyetlerini açıklamak için başta ABD olmak üzere Batılı devletlerde "Müslüman kadınların çektiği sıkıntıların ve mağduriyetlerin temelde İslam kültürünün dayatmakta olduğu ataerkillikten kaynaklandığı" söyleminin üretildiği, ancak kadınların sıkıntıları ve mağduriyetlerinin daha ziyade küreselleşmenin getirmiş olduğu eşitsizliklerden, bu kadınların yaşadığı İslam devletlerinin hükümet yapısından, bu hükümetlerin izlediği politikalarından, ekonomiden ve benzeri sebeplerden kaynaklandığıdır. Kitapta karşımıza çıkan diğer bir iddia ise ABD ve İngiltere gibi ülkelerin insan haklarını ve bunun bir parçası olarak da kadın haklarını sebep göstererek Afganistan ve Irak gibi İslam ülkelerine yaptıkları askeri müdahalelerde Müslüman kadınları "kurtarmak" söylemi üzerinden bu eylemlerini meşrulaştırdıkları ve dolayısıyla da hümaniteryenizmin, sömürgeciliğin yeni yüzü olduğu iddiasıdır. Yazar, bu iddialarını kitap boyunca odaklandığı "Müslüman kadınların hakları ya da kurtarılmaya ihtiyaçları var mıdır?" (s. 201) sorusuna cevap ararken dile getirmektedir.

Lila Abu-Lughod'un eseri Giriş ve Sonuç kısımları da dahil olmak üzere toplamda sekiz bölümden oluşmaktadır. *Haklar ve Yaşamlar (Rights and Lives)* adını verdiği giriş bölümünde yazar, saha çalışması yaparken tanıdığı Arap Müslüman kadınların bireysel hikâyelerini ve (hayat) tecrübelerini sunarak, Müslüman kadınların aslında sanıldığı üzere tek tip bir yaşantıya değil, çeşitli yaşamlara sahip olduklarını gözler önüne sermektedir. Yazar aktardığı örneklerle "Müslüman kadın" diye tek-tip bir kavramdan söz edilemeyeceğini, coğrafyalara göre kadın profiline/kimliğinin değişebileceğini ifade etmektedir. Yine bu kısımda yazar Müslüman kadınların dinleri ve kültürleri yüzünden zulüm gördükleri ve haklarından mahrum edildikleri yönündeki ABD ve Avrupa'daki genel görüşün –ki buna feministler de dahil edilebilir–aksine müstakil

olarak incelendiğinde durumun hiç de öyle olmadığını söylemektedir. Bu kadınlardan kiminin zulme uğramasının sebebi devleti yönetenler olurken, kimininki ise Batı destekli İsrail saldırılarından ve aksine, Müslüman kadınların sahip olduğu “Müslüman kimlikleri” (Allah’a imanları vs.) onların zulme uğraması ve haklarının elinden alınmasının sebebi değil, onları bu zulümler karşısında ayakta tutan yegâne bir dayanaktır. Abu-Lughod, ABD ve Avrupa ülkelerindeki yaygın olan “Müslüman kadınlar dinleri ve kültürleri yüzünden baskı altındadır” görüşünün kendisinin tecrübe ettiği hakikat ile uyuşmadığını söyleyerek “kültüre karşı yazmak” (*writing against culture*) adını verdiği bir yol izlemektedir (s. 6).

Müslüman Kadınların (Hâlâ) Kurtarılmaya İhtiyacı Var mı? (Do Muslim Women [Still] Need Saving?) başlıklı birinci bölümde Abu-Lughod, ABD’nin (ve onun temsilinde Batı dünyasının) temelde kitle iletişim araçlarını kullanarak kadın hakları üzerinden yaratılan “terörle mücadele” yahut “teröre karşı savaş” (*war on terror*) söylemiyle diğer ülkelere yapılan askeri müdahalelerin meşrulaştırıldığını ve destek topladığını dile getirmektedir. Bu savını desteklemek için oldukça dikkat çekici örnekler veren yazar, bu örnekler üzerinden tahlil ve eleştirilerini okuyucuya sunmaktadır. “ABD’nin bölgedeki askeri zaferi sayesinde Afgan kadınların haklarına kavuştu” ve “teröre karşı savaş aynı zamanda kadınların hakları ve haysiyeti için bir savaştır” gibi söylemler üretildiğini söyleyen yazar, Müslüman kadınların uğradıkları haksızlıklar vuku bulurken bu devletlerin askeri birliklerinin hâlihazırda orada olduğunu ancak bunun herhangi bir şeyin önüne geçemediğini söyleyerek eleştiride bulunmaktadır. Abu-Lughod, bu söylemlerin aslında sömürgecilik tarihinde derin yankıları olduğunu, geçmişte bazı Batılı devletlerin yaptıklarını meşrulaştırmak için aynı yöntem, yani kadınların haklarına ve “kadınları kurtarma” söylemine sığındıklarının altını çizerek önemli bir tespitte bulunmaktadır (s. 33-4). Yazar ayrıca Batı’da yaygın olan “tesettür, ataerki İslam’ın kadınlara dayattığı bir kıyafettir” görüşünü de eleştirmekte, çeşitli örneklerle bu görüşün yanlış olduğunu ortaya koymaya çalışmakta ve kimsenin milyonlarca Müslüman kadının durum ve tutumlarını basit bir elbise parçasına indirgemeyeceğini ifade etmektedir.

Yeni Sağduyu (The New Common Sense) başlıklı ikinci bölümde Abu-Lughod, gerek insan haklarının gerekse kadın haklarının uluslararası alanda bir mesele haline geldiğini belirtmekte (s. 54), bunun ise en bariz şekilde ABD’de yayınlanan ve en çok satanlar listesine giren (Müslüman) kadınların haklarını konu alan *Half the Sky, The Honor Code, Caged Virgin* gibi kitaplarda görüldüğünü söylemektedir. Yazar hem medya hem de bu kitaplar üzerinden “kadınlar için savaşa gidilmesi”ne yönelik yeni bir sağduyunun ortaya çıktığını söyleyerek bu yeni sağduyuyu çeşitli yönlerden eleştirmektedir. Abu-Lughod, mevzubahis kitapları yazarların XIX. yüzyılda köleliğe karşı verilen mücadele ile günümüzde cinsiyet eşitliği için verilen mücadeleyi bir tuttuklarını ve o yüzyıldaki köleler ile bu yüzyılda baskıya maruz bırakılan (Müslüman) kadınları aynı kefeye koyduklarını söylemektedir. Abu-Lughod, bu şekilde bir kıyaslama yapılarak aslında “Müslüman kadınları kurtarma” ve “kadınlar için savaşa gitme” söylemlerinin meşrulaştırıldığını öne sürmektedir. Bu kitapların neredeyse tamamında işlenen kadınlara yönelik hak ihlalleri ve uygulanan şiddet konularının cinsel istismar, tecavüz gibi pornografik hikâyeler ve namus cinayetlerine odaklandığına dikkat çekmektedir. Yazar, bu suçların İslam dinine yıkıldığını, halbuki ABD ve Avrupa ülkelerinde aynı suçların belki de daha yüksek oranlarda işlendiğini ve dolayısıyla kadınlarla ilgili problemlerin “oralarda bir yerlerde” olmadığını söyleyerek Batı’yı özeleştiri yapmamakla eleştirmektedir. Abu-Lughod’un bu bölümde dikkat çektiği diğer mesele, yazılan bu kitaplarda genellikle İslam ülkelerinin hepsinin tek-tip ve homojen bir coğrafya gibi gösterilmesidir. İslam ülkelerine bu şekilde indirgemeci yaklaşımı eleştiren yazar, böyle bir yaklaşımla yaratılan uydurma bir coğrafyaya “*Islam Land*” (*İslam Vatanı, İslam Diyarı*) adını vermekte ve böyle bir yerin varlığını reddederek her bölgenin, ülkenin birbirinden farklı olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca bu kitaplarda anlatılan Müslüman kadınların hepsi aynı niteliklere sahipmiş ve aynı hayat tecrübelerini yaşamış gibi yansıtılmasına karşı çıkan Abu-Lughod, acı çeken ve aynı zamanda Müslüman olan çok sayıda kadın bulunduğunu, ancak bu acıların ve mağduriyetlerin kaynaklarının farklı olduğunu örnekler vererek açıklamakta ve “Müslüman kadın” şeklinde bir tek-tipleştirmeyi reddetmektedir.

*Ahlaki Haçlı Seferlerini Yetkilendirmek (Authorizing Moral Crusades)*¹ başlığıyla kaleme aldığı üçüncü bölümde yazar, kadınlar için savaşa gitme hakkındaki bu yeni sağduyunun mimarlarının böylesi bir otoriteyi nasıl kazandıklarını sorgulamaktadır (s. 81). Önceki bölümde bahsettiği yazarların, “insan ve kadın hakları” dilinden faydalanarak kadınlar için savaşa gitme hususunda ortaya attıkları önermeleri itiraz edilemez, çürütülemez hale getirdiklerini söylemektedir. Bunun ise en iyi şekilde kadınların (bilhassa Müslüman kadınların) mustarip olduğu haksızlıklar üzerine kurulu olan bir yazım tarzında (*genre of writing*) gözlemlenebileceğini öne sürmektedir. Kadınları kurtarma ile ilgili bu yeni sağduyuda kullanılan dilin anahtar kelimelerinin “rıza”, “tercih” ve “özgürlük” olduğunu söyleyen yazar, daha sonra bahsettiği bu yazım tarzını ele almaya başlar. Abu-Lughod, ikinci bölümde bahsettiği bazı kitaplarda pornografik konuların işlendiğini ve olayların birbirine benzer olduğunu söylemektedir. Bu metinlere “kurgu-olmayan ucuz eserler” işlenen konuların yoğunlukla taciz, tecavüz, istismar, zorla evlilik ve namus cinayetleri gibi (*pulpnonfiction*)² konular olduğuna işaret

.....

- 1 Ahlaki Haçlı Seferi (*Moral Crusade*) kavramı, Lila Abu-Lughod’un kendisi tarafından üretilmiş bir kavram olup “kadınların hakları” ve “kadınları kurtarmak” söylemiyle uzak diyarlara giderek kelimenin gerçek anlamıyla bir “savaş” veren kişilerin gösterdiği mücadeleleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Yazarın burada “Haçlı Seferi” yani İngilizcesi ile “*Crusade*” kelimesini kullanması dikkat çekicidir. Zira “*Crusade*” kelimesi İngilizcede “savaşa katılmak, mücadele vermek, savaş vermek” gibi anlamlarda kullanılmasının yanı sıra terminolojik mânada bakıldığında Orta Çağ’da Hıristiyanların dinleri uğruna savaşa/sefere katılmasını ifade eden “Haçlı Seferi” anlamına da gelmektedir ki, kelime ekseriyetle bu anlamda kullanılmaktadır. Abu-Lughod’un bu kavramsallaştırmasını anlamak için –bizim açımızdan önemli olan– şu örneğe bakılabilir: Dönemin ABD Başkanı George W. Bush da, El-Kaide’nin üstlendiği 11 Eylül Saldırıları sonrasında 17 Eylül günü basına vermiş olduğu bir demeçte Afganistan’a gerçekleştirilecek olan askeri harekâtın “uzun bir süre alabileceğini” söyleyip bu askeri harekât için “Haçlı Seferi” anlamına gelen “*Crusade*” kelimesini kullanmıştır. George W. Bush’un basına vermiş olduğu bu demeç için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=7TRVcnX8Vsw>.
- 2 Lila Abu-Lughod’un bu kitabında kullandığı “*pulpnonfiction*” kavramı, yazarın Dohra Ahmad’dan ödünç aldığı bir kavramdır (s. 243). Kavramın olumlu hali olan “*pulp fiction*” ifadesi, “ucuz roman/kurgu” anlamına gelmektedir. Yazar ise burada ele aldığı yazım tarzını ifade etmek için “*pulpnonfiction*” kavramını tercih etmiştir ki, bu tercihi oldukça manidardır. Zira tercih edilen bu kavramdan anladığımız kadarıyla yazar bu metinlerde ele alınan olayların “*nonfiction*” olduğunu (yani kurgulanmamış, gerçek olaylar olduğunu) ifade etmekte, ancak öte yandan da bu metinleri aşırı dramatize edilerek yazarların bireysel fantezilerini de içiren

eden yazar, halkın kadınlara yönelik menfur ve vahşi muameleleri konu alan bu eserlere rağbetinin endişe verici olduğunu söyler ve Müslüman kadınların suistimalini konu alan bu yazım tarzını “edebiyat ticareti” (*literarytrafficking*) olarak nitelendirir. Abu-Lughod, burada önemli olan şeyin bu olayların hakikat mi yoksa kurgu mu olduğu değil, sunulduğu dünyada gördüğü işlevdir (s. 107) diyerek bu eserlerin hangi amaca hizmet ettiklerini ve neden bu kadar rağbet gördüklerini gözler önüne sermeye çalışmaktadır.

“*Namus Cinayeti*”nin *Cazibesi* (*Seductions of the “Honor Crime”*) adlı dördüncü bölümde Müslüman âlemindeki kadınların acınacak durumunu tasvir etmek için “kurgu-olmayan ucuz eserler” (*pulpnonfiction*) içerisinde sıkça yer verilen “namus cinayeti” konusu ele alınmaktadır. Yazar, bu konu üzerine yazılan eserlerin içeriklerinden örnekler vererek namus cinayeti meselesine yönelik dört problemi tanımlamaktadır. Abu-Lughod’a göre namus cinayeti konusu ilk olarak namusun temel bir değer olduğu toplumlarda mevcut olan kadın ve erkek arasındaki ilişki türlerini bozmaktadır. İkincisi, namus cinayetini benzersiz bir kültürel form olarak tanımlamak, medeni olan toplumlar ile gayri-medeni toplumları, yani Batı ve diğerlerini oldukça keskin bir şekilde birbirinden ayıracaktır. Üçüncüsü, namus cinayetlerine olan takıntı, bu cinayetlerin bir parçası olan modern devlet kurumları ve yönetim tekniklerinin etkilerini görmezden gelmektedir. Son olarak, namus cinayetleri hakkında düşünmek, bizleri toplumsal değişimlere ve siyasi çatışmalara karşı gözlerimizi körelten bir tür “siyaset karşıtı makine” gibi görünmektedir (s. 115-116).

Müslüman Kadınların Haklarının Sosyal Yaşamı (*The Social Life of Muslim Women’s Rights*) başlığı ile yer verdiği beşinci bölümde Abu-Lughod birbirinden büyük ölçüde farklılıklar gösteren toplumlarda Müslüman kadınların haklarının toplumsal yaşamının bir tahlilini yapmakta ve bu hakların nasıl zamanla değiştiğini ve yeni durumların benimsendiğini anlatmaktadır (s. 145-146). Yazar, feminist eylemciliği çalıştığı iki bölge olan Mısır ve Filistin’de

---

ve Müslüman kadınları kurtarma söylemine destek sağlayan, (kalitesiz) eserler olarak nitelendirip “*pulp*” yani “*ucuz*” (adi,bayağı) olduklarını ifade etmektedir.

“Müslüman kadınların haklarının toplumsal yaşamı”nı, yani bu hakların toplumsal yaşamda bilfiil işleyişini incelemektedir. Mısır’da kadınların 1920’de Mısırlı Feminist Birliği ile başlayan hak arayışlarının, yaşanan yönetici değişiklikleri ve benzeri sebeplerle inişli çıkışlı tarihsel bir seyir izlediğini söyleyen Abu-Lughod, kadın örgütlerinin (STK’ların) kimi zaman kapatıldığını, kimi zaman devlet tekelinde toplandığını belirterek bu hususu açıklamıştır. Filistin’de ise özellikle 1948’de İsrail’in kurulmasından sonra bölgede tansiyonu hiç düşmeyen siyasetin, feminist faaliyetleri ve örgütleri de etkisi altına aldığına vurgu yapılmaktadır. Bunun yanı sıra, bu STK’ları fonlayan Ford Vakfı, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dutch Oxfam gibi küresel çaptaki vakıflara da dikkat çekmektedir. Hem bu anlattıklarına hem de saha çalışmaları sırasında Filistin ve bilhassa Mısır’da tanıştığı kadınlarla yaptığı konuşmalara dayanarak “Müslüman kadınların hakları” kavramının Batı’da yansıtıldığı gibi homojen değil, aksine son derece melezlenmiş bir yapı arz ettiğini söylemektedir.

Haklar Bölgesinde Bir Antropolog (An Anthropologist in The Territory of Rights) başlığı ile kaleme aldığı altıncı ve son bölümde yazar *haklar bölgesi* olarak tanımladığı bölgeye (yani Müslüman kadınların haklarının tartışıldığı İslam ülkelerine) girişinin, diğer bir deyişle bu konuyla ilgilenmeye başlamasının, sebebi olarak Afganistan’a gerçekleştirilen askeri müdahalelerde Müslüman kadınların haklarının siyasi amaçla kullanılması karşısında uğradığı şaşkınlığı göstermektedir (s.173). Daha sonra İslamî feminist örgütlenme girişimlerini bir antropolog gözüyle incelemeye başlamaktadır. Bu incelemesinde temel argümanlarını ikiye ayıran yazar, ilk olarak Women’s Islamic Initiative in Spirituality and Equality (WISE) vb. İslamî feminist girişimlerinin sınıf ayrıcalığı ve eğitime bağlı olan küresel yönetim çerçevelerinin dışında anlaşılıp anlaşılamayacağını sorgular. İkinci olarak ise herhangi bir yasal hak düzenlemesinin yahut cinsiyet eşitliğinin kadınların yaşamlarının ve çektikleri acıların karmaşıklığına adil bir şekilde karşılık verip veremeyeceğini irdelemektedir (s. 176). Ayrıca yazar, Müslüman kadınların günlük yaşamları ile hakların sosyal tasavvuru arasında her zaman kesin bir ölçüsüzlük olduğunu ifade

etmektedir. Bu noktada Mısır'da tanıdığı kadınların hayatından örnekler vererek, bu kadınların çektikleri sıkıntıların, yaşadıkları mağduriyetlerin daha çok dinî olmayan sebeplere (örneğin, çocuklarını arkada bırakıp gidememe, kadının yahut erkeğin yaşadığı sağlık sorunları, aile içi durumlar vb.) dayandığını belirtmektedir. Bu sebeple, İslamî feminist girişimlerin dinde değil fakat kutsal metinlerin ataerkil yorumlanışlarında ve dolayısıyla İslam hukukunda bir reform gerçekleştirerek kadın hakları geliştirme arayışında olduklarını ifade eden yazar, İslam hukukunda bir reform gerçekleştirilmesinin pratikte bu kadınların haklarına ve mağduriyetlerine ne ölçüde çözüm sunulabileceğine şüphe ile yaklaşmaktadır.

İnsanlık Sicilleri (Registers of Humanity) başlıklı sonuç bölümünde Abu-Lughod, başta da belirttiğimiz üzere bu kitabın “Müslüman kadınların hakları ya da kurtarılmaya ihtiyaçları var mıdır?” sorusuna uzun uzadıya bir cevap arama girişimi olduğunu belirtmekte ve bu eserinde dört argüman ileri sürdüğünü söylemektedir. Birincisi, diğer kadınlar gibi Müslüman kadınların da yaşadıkları mağduriyetlerin, acıların pek çok türü ve çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan yalnızca bazılarının kökeni dinî geleneklere yahut kültürel formlara dayanmaktadır. Yazarın öne sürdüğü ikinci argümanı ise eşitlik, güvenlik, haysiyet ve hatta tercih etme özgürlüğü gibi hak ihlallerinin incelenmesi gerektiği, ancak bu incelemenin o topluma ait toplumsal ve tarihsel bağlamlardan/koşullardan ayrı yapılmaması gerektiğidir. Üçüncü olarak yazar, gazetelerden okuyarak her zaman “oralarda bir yerlerde” yahut “başka bir yerde” gerçekleştiğini düşündüğümüz bu olayları –tabiri caizse– küçük görerek farklılıkları gözden kaçıracağımızı ve bunun da (Müslüman) kadınların yaşamlarının karmaşıklığını, sınırlarını ve tahmin edilemezliğini görmemizi engelleyeceğini söylemektedir. Dördüncü ve son olarak ise her zaman “güç” üzerine düşünmemiz gerektiğini belirtmekte ve bunun birilerini suçlamak için değil, fakat diğer kadınları –ve bilhassa Müslüman kadınları– sahip oldukları haklardaki eksiklikle bilinen özneler haline indirgeme gücünün kime ait olduğunu sorgulamak için yapmak gerektiğini söylemektedir (s. 221-223).

Batı ile Doğu arasındaki farklılık anlayışının kökleri “düşmanımı tanı”³ parolası ile yola çıkan oryantalistlerden çok daha öncesine dayanmaktadır. Doğu, bilhassa İslam dinine mensup ülkelerin olduğu coğrafyalar, Batı için her zaman bakıp kendisini tanımlayabileceği bir dünya olagelmıştır. Kendilerini medeni, mükemmel insan tipi olarak konumlandıran Batılılar/Avrupalılar, Doğu’yu ve Doğularını egzotik ve vahşi olarak tanımlamış ve gayri medeni gördüğü bu insanlardan her açıdan üstün olduklarına inanmışlardır. Batılı araştırmacılar işte bu üstünlük anlayışı ile Ortadoğu ve Uzak Doğu’daki toplumları incelemeye gitmiş ve çalışmalarını bu anlayış üzerine bina etmişlerdir. Batılı araştırmacıların narsist boyutlara ulaşan bu yaklaşımlarını Filistin asıllı Amerikalı bir teorisyen olan Edward W. Said, 1978 yılında yayınladığı *Oryantalizm* adlı eseri ile gün yüzüne çıkartmış ve o zamana kadar gelişen Doğu üzerine çalışma geleneğini derinden sarsmıştır. Ne var ki, Batı’nın bu tutumu zaman içerisinde değişmemiş, yalnızca çehresini değiştirmiştir. İşte oryantalizm ve sömürgeciliğin değişen çehresi, yine Filistin asıllı Amerikalı bir antropolog olan Lila Abu-Lughod tarafından bu eserde açığa çıkarılmıştır.

Lila Abu-Lughod’un eseri, Batı’da oluşturulan “Müslüman kadınların hakları” ve “kadınlar için savaşa gitmek” gibi söylemlerin hangi temellere dayandığını, uluslararası siyasetin içine nasıl entegre edildiğini ve bir meşrulaştırma aracı olarak nasıl kullanıldığını bir kısmını burada zikretmediğimiz son derece çarpıcı örnekler ve tespitlerle okuyucusuna sunmaktadır. Yazarın eserinde kullandığı kavramlar oldukça dikkat çekicidir. Örneğin, Batılı yazarların İslam ülkelerine tepeden bakarak tüm bu ülkeleri birbirinin aynısı olarak (tek-tipte) ve homojen bir yapıda tasvir etmesini eleştirirken *Islam Land* kavramını kullanmaktadır. Yazarın bu şekilde bir kavram kullanması âdeta XIX. yüzyıldaki oryantalistlerin, Müslümanların geri kafalı, bilim yapmaya yetisi olmayan, vahşi, sabit zihin yapısına sahip tek-tip varlıklar olarak nitelendirmek için kullandıkları *homo Islamicus*⁴ kavramını akıllara getirmekte ve ne

.....

3 Oryantalistlerin “düşmanımı tanı” parolası hakkında daha fazla bilgi için bkz. Lockman, 2013, s 49.

4 *Homo Islamicus* kavramı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Lockman, 2013, s. 128-134.

oryantalizmin ne de sömürgeciliğin bitmediğini ima etmektedir. Bu kitapta Abu-Lughod verdiği örnekler, yaptığı analizler, anlattığı hayat hikâyeleri, getirdiği eleştirilerle Batı'nın dayatmak istediği “dini yüzünden baskıya uğrayan ve hakları elinden alınan Müslüman kadın” tasviri ile kendisinin bu otuz yıl boyunca bizzat tecrübe ettiği hakikatin ters düştüğünü gözler önüne sermekte ve dolayısıyla Batı'nın bu söylemlerini büyük ölçüde yıkıma uğratmaktadır, denilebilir. Tüm bu özellikleri ile kitabın Batı'nın bu indirgemeci söylemlerine cevap niteliğinde önemli bir eser olduğu söylenebilir. Zira eser Müslüman kadınların durumları hakkındaki mevcut hakikatin görülmesi açısından önem arz etmekte ve bu alanda çalışmak isteyenler için önemli bir kılavuz görevi görmektedir.

Öte yandan, bu noktada şu hususu da belirtmek gerekmektedir ki bu eser yazarın şahsi eleştirilerini barındırdığı için tartışılmadan kabul edilebilecek bir nitelikte değildir. Dolayısıyla okuyucuların bu kitaba kendilerini düşünmeye itecek bir eser gözüyle bakmaları faydalı olacaktır. Ayrıca, yine yazarın eleştirilerinin şahsi olması ve eleştirilerinde kullandığı kimi örneklerin kendi tecrübelerine dayanması eserin sorgulanabilirliğini arttırmaktadır. Son olarak, yazar bu kitapta mevcut durumu ortaya koymaya yönelik bir teşebbüste bulunmakta, dolayısıyla problemlere yönelik çözüm getirmekten ziyade eleştiriler ve tenkitler yapmaktadır. Bu husus eserin bir zayıflığı olarak görülebileceği gibi, eserin hâlihazırda böyle bir amacı olmadığı söylenerek görmezden de gelinebilir. Kısacası, Lila Abu-Lughod'un bu kitabı gerek kuvvetli gerekse zayıf yönleriyle mutlaka okunması gereken bir eserdir, denilebilir.

Kaynakça

- George W. Bush'un 17 Eylül 2001 tarihinde basına vermiş olduğu demeç için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=7TRVcnX8Vsw>.
- Lockman, Zachary (2013), *Hangi Ortadoğu? Oryantalizm, Tarih, Siyaset* (çev. Burcu Birinci), İstanbul: Küre Yayınları.

Postmodern Dünyada Anne Olmak

Being A Mother in The Postmodern World

Zehra Zeynep Sadıkoğlu*

Elisabeth Badinter,

Kadınlık mı? Annelik mi?,

çev. Ayşen Ekmekçi

2017, 3. Baskı, 184 s., İstanbul: İletişim.

Fransız feminist yazar Elisabeth Badinter, annelik sevgisinin kadının doğasından kaynaklanan içgüdüsel bir duygu mu yoksa toplumsal kabullerle birlikte değişiklik gösteren, zamanın ruhuna göre kapsadığı davranış kalıplarının farklılaştığı bir duygu mu olduğu sorusu etrafında çalışmalar ortaya koymuştur. Yazarın Türkçeye çevrilen ilk eseri *17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi: Annelik Sevgisi*, annelik sevgisinin geçmiş yüzyıllardan günümüze kapsamının ne yönde ve nasıl değiştiğini konu ederken *Kadınlık mı? Annelik mi?* adlı eseri bir anlamda diğerinin devamı niteliğindedir. *Kadınlık mı? Annelik mi?* adlı eserinde yazar özellikle Fransız toplumundan örnekler ile çağdaş orta sınıf kadınlarının annelik yaparken karşılaştıkları çelişkiler ve nedenleri üzerinde durmaktadır. Felsefe alanında lisansüstü çalışmalarını yaptığı 1966-1970 yılları arasında üç çocuk dünyaya getiren ve çocuk yetiştirdiği dönemde akademik çalışmalarına devam eden yazarın yaptığı tartışmalar bir bakıma kendi annelik ve kadınlık kimliği ile bağlantılı olarak yaşadığı ikilemler karşısında bir hesaplaşma niteliği taşımaktadır.

1960'lı yılların sonu itibariyle yaşam maliyetlerinin artmasına bağlı olarak ikinci bir gelir arayışı, doğum kontrolünün yaygınlaşması ve kürtajın yasallaşması ile doğurganlık üzerinde kontrolün

.....

* Arş. Gör., Medeniyet Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü, zeynep.sadikoglu@medeniyet.edu.tr

artmış olması ve dolayısıyla kadınlar için kesintiye uğramadan bir kariyer sürdürme imkânının çoğalması, artan eğitim seviyesine bağlı olarak kadınların “kendini gerçekleştirme” saikiyle çalışma hayatına katılmak istemesi gibi nedenlerle iş gücüne ve çalışma hayatına katılımında bir artış olmuştur. Bu yıllarda etkinliği artan feminist hareket ise önceki dönemde kadının yerinin evi olduğu, ev işleri ve çocukların yetiştirilmesinin kadının asıl sorumluluğu olduğu varsayımını reddetmiş ve modern ailenin dönüşümünde etkili olmuştur (Sadıkoğlu, 2014).

Badinter, bu yıllardan itibaren üremelerini kontrol altına alabilecekleri çeşitli olanaklarla donatılmış olan kadınların annelikle bağdaştırabileceklerini düşündükleri özgürlük ve eşitlik gibi temel hakları kazanmak ve kadın hayatının artık annelikten ibaret olmadığını göstermek için var güçleriyle çabaladıklarının altını çizmektedir. Ancak bu yıllarda elde edilen hem ekonomik hem de kamusal alanda erkeklerle birlikte yer alma yönündeki özgürlüklerin kadınlar açısından bazı çelişkilere neden olduğunu da kabul etmektedir. Bu çelişkilerin temelinde anneliğin artık tercih hakkı barındıran bir seçenek haline gelmesi ve böylece çocuk dünyaya getirmenin arkasında yatan nedenlerin değişmesi, kader ve doğal gereklilik nosyonlarının terk edilerek kişisel tamamlanma nosyonunun anneliğe giden yolda temel isteklendirme bulunmaktadır.

Bu çelişkilerin kamusal ve ev alanındaki sorumlulukların kadın ve erkek arasında hakkaniyetli bir şekilde paylaşılması ile son bulacağı düşüncesi yazara göre 1980’li yıllar sonrasında annelik algısında yaşanan sessiz bir devrim ile son bulmuştur. Bu devrimin asıl hedefi anneliğin kadın kaderinin merkezine yeniden yerleştirilmesidir. Üç temel kriz bu durumun oluşmasında etkili olmuştur. İlk kriz, kimlik bunalımıyla birleşen ekonomik bunalımdır. 1960’lı yılların sonuna kadar norm kabul edilen modern çekirdek aile modeli içerisinde kadın ve erkeğin sahip olduğu farklılaşmış rol ve işlevlerin birbirini tamamlar nitelikte olmasının her iki cinsin kimlik duygularını da besleyici etki gösterdiğini kabul eden Badinter, erkek ve kadınlar toplumsal ve özel alanlarda aynı işlevleri üstlenip aynı rolleri oynayabildikleri takdirde aralarında nasıl bir temel

farklılık kalır sorusunu sorar ve bu durumun aslında bir varoluş sersemliğine yol açtığını belirtir. Üstelik teknolojik gelişmelerle birlikte annelik sürecinde olası bir ayrışmanın ve anneliğin yeniden tanımlanması ihtiyacının ortaya çıkmasıyla sorunun daha da karmaşık hale geleceğine dikkat çeker. Kadın ve erkek rollerinde yaşanan yakınlaşmanın oluşturduğu varoluşsal kimlik bunalımı ile birleşen ve kitlesel işsizlik ile sonuçlanan ekonomik bunalımın anneliğin tekrar merkezî önem kazanmasında etkili olduğunu ifade eden yazar, bu bunalımlar karşısında kadın ve erkeğin aile içi rollerine dönmeleri yönündeki alternatifi hiç anmayıp hatta bu bağlamda doğaya dönmeyi kendilerine şiar edinen ve önceki radikal feminizm ile özdeşleşen tutkuları kınama eğilimi gösteren kadınları şiddetle eleştirmektedir. Anneliği kadınlar için tekrar ön plana çıkartan diğer krizler ise doğaya ve doğal olana dönmeyi salık veren natüralist tavrın yaygınlaşması ile çocuk psikolojisi ve psikiyatrisi alanlarında üretilen bilginin çocuğa dair özellikle anneye düşen yeni sorumluluk ve görevler keşfetmesidir. Üç kısımdan oluşan eser boyunca yazar bu krizleri ve kadınlar üzerindeki etkilerini açımalar.

“Mevcut Durum” olarak adlandırılan birinci kısımda post-modern toplumda öne çıkan ve geçerlilik kazanan değerler ile anneliğin beraberinde getirdiği sorumluluklar karşısında kadınların yaşadığı ikilemler konu edilmektedir. İlk etapta annelik ve evliliğin çağdaş toplum ile birlikte değişen doğasına dikkat çekilmiştir. 1970’li yıllara kadar çocuk sahibi olmak evliliğin doğal bir sonucu olarak kabul edilmekte ve annelik hem bir içgüdü hem dinî bir görev, hem de türün bekası için bir yükümlülük olarak algılanmaktaydı. Ancak doğum kontrolünün yaygınlaşması ile birlikte anneliğe dair bir “seçim” yapma şansının doğması ile birlikte neden çocuk sahibi olmak gerektiği veya gerekmediği konusunda farklı görüşler ortaya atılmış, annelik içgüdüğü ya da evrensel anne olma arzusundan bahsetmek zorlaşmıştır. Yazar her ne kadar ailelerin büyük çoğunluğunun neden çocuk yaptıklarını bilmediklerini ve motivasyonlarının karanlık ve karmaşık olduğunu kabul etse de günümüzde anne olma kararı üzerinde en fazla hedonizm ve kişisel tamamlanma motivasyonlarının etkili olduğunu iddia etmiştir. Bununla birlikte kadınların kendi benlik duyguları ile ilintili olarak anneliğe karar

vermelerinin bir meydan okuma ve çelişki barındırdığına dikkat çeken yazara göre anne olmayan bir kadın için meşru olan şey çocuk ortaya çıktıktan sonra meşruiyetini yitirmekte ve kendine ilişkin kaygılar yerini kendini unutmaya bırakmaktadır. Bir başka ifadeyle kadın, kendini gerçekleştirme amacıyla çıktığı annelik yolunda kendini unutmaktadır. Üstelik anne olmaya karar verme özgürlüğünün anne sorumluluklarının yükünü ciddi bir şekilde ağırlaştırması bu çelişkiyi pekiştirmektedir. Dolayısıyla yazara göre bugün kadınların omzuna çöken, zorunluluk özelliğini yitirmiş olan evlilik değil, çift olarak yaşamak ve özellikle de çocuğun doğumudur. Bu çelişkiler günümüze ait doğurganlığın azalması, ortalama annelik yaşının yükselmesi, iş dünyasındaki kadın sayısında artış ve kadınların hayat tarzlarının çeşitlenmesi trendlerinin arka planını oluşturmaktadır. Aile politikaları bu trendi tersine çevirmeye çalışan temel kaldıraç niteliğinde olsa dahi çok da etkili olmadıklarını oranlarla ortaya koyan yazar, kadınların artık ilerleyen yaşlarda anne olmayı tercih ettiklerini, özellikle biyolojik saatin bir karar verme baskısı kurduğunu ve anne olma şansını yitirme korkusunun anne olma kararında belirleyici olduğunu belirtmektedir. Artık kadınları anne olmak konusunda motive eden hayatı dolu dolu yaşadktan sonra onu zenginleştirmek üzere bir çocuk sahibi olma düşüncesidir.

Bunun yanı sıra çağımızın gerçeği ve anneliğin belirleyeni artık tercihlerin çeşitli olmasıdır. Tercihlerin var olan bolluğu ve çeşitliliği kadınların işe dahil olma koşullarında da kendini göstermektedir. Bu bağlamda kimi kadın anneliği tamamıyla kucaklarken, kimi tamamen reddetmekte, kimisi de annelik ve iş hayatı arasında bir uzlaşma yolu bulmaya çalışmaktadır. Tercihler ve önceliklerdeki bu heterojenliğin kadın grupları arasında da bazı çelişkilere yol açtığını ifade eden Badinter, bu durumu, kadın hareketinin ortak bir söylem geliştirmesinin önündeki önemli engellerden biri olarak teşhis etmektedir.

“Natüralist Saldırı” adlı ikinci kısımda ise 1980 sonrasında annelik konusunda zaten kendi içerisinde bir birlik sağlayamamış ve var olan çelişkilere cevap üretememiş olan feminist hareketin ortaya koyduğu modelin açmazlarını eleştiren üç farklı bakış açısını

yansıtan üç farklı söylem konu edilmiştir. Bunlar ekoloji, etolojiye dayanan davranış bilimleri ve yeni bir özcü feminizmdir. 1960'lı yılları kapsayan kazanımlarla dolu, kadınların statülerini, kimliklerini ve erkeklerle ilişkilerini yeniden gündeme getirdiği dönem, 1973 petrol krizi ile son bulmuştur. Bu kriz sonrasında oluşan çalkantılı ekonomi, yazarın natüralist olarak adlandırdığı ideolojinin kendini göstermesi için uygun bir ortam oluşturmuştur. Maddi ihtiyaçların kuralları belirlediği bir dünyada çalışma yaşamının kadınlara umdukları sosyal statüyü ve parasal özgürlüğü sunmadığı takdirde iş gücüne katılmanın anlamsızlaştığını belirten yazar, bu anlamsızlaşmanın kadınları annelik statüsünün de ayrı bir değeri olduğunu ve çocuklarının bakımı ve eğitiminin kendi başarıları olabileceğini düşünmeye sevk ettiğini ileri sürmüştür. Bu düşüncenin oluşmasında etkili olduğunu söylediği üç söylemin her biri kendi tarzında bir doğaya dönüşü salık vermektedir. Hepsi bünyesinde aslında moderniteyle birlikte doğa üzerinde kurulan hâkimiyetin ve doğanın toplumsallaştırılmasını eleştirisini barındırmaktadır.

Bu söylemlerden ilki ekolojik söylemdir. Bugün ne yediğimiz, nasıl öğrendiğimiz ve hastalıklar karşısında nasıl davrandığımız kadar çeşitlilik gösteren konularda “doğal” bir şey yapmanın “doğal” yolunun gittikçe artan bir şekilde onaylandığından ve doğaya duyulan ahlakî bir inançtan bahsetmek mümkündür. “İyi ekolojik anne” ile bu inancın annelik deneyimi ve pratiklerindeki yansımalarını kavramsallaştıran Badinter'e göre bu eğilimin kökeninde bazı kadınların, bedenlerinin ve dolayısıyla da anneliklerinin bir şekilde ellerinden alınması olarak gördükleri hastane tekniklerini reddetmesi bulunmaktadır. Hamilelik ve doğum süreçlerinde tıbbi müdahaleden kaçınan, evde doğumu savunan kadınlar, artık kendi deneyimlerine odaklanmakta ve deneyimlerinin kendi doğallıkları içerisinde seyretmesi için çaba göstermektedir. Örneğin bu doğrultuda bugün kadınların bir kısmı doğumlarında doktor ve tıbbi uzmanın müdahil olmasını istemezken artık doğumlara ebeyle birlikte doula¹ eşlik etmektedir. Doulaların tek formasyonunun kendi

.....

1 Türkçede doğum destekçisi veya doğum koçu olarak geçen; anneye doğumdan önce, doğum sırasında ve doğumun hemen ardından fiziksel, duygusal ve bilgisel destek sağlayan kişilere verilen isim.

kişisel annelik deneyimi olduğunun altını çizen Badinter, günümüzde deneyime verilen öneme dikkat çekmektedir. Her şeyden önce artık deneyimin aktarılmasını ve paylaşılmasını kapsayan ilişki talebi göze çarpmaktadır. Ayrıca taklit anne sütü, endüstriyel ve yapay süt eleştirileri ile başlayan ve bebek istediği zaman ölçsüz emzirme normu ile tamamlanan süreçte “iyi ekolojik anne” kavramını desteklemekte ve kadınlar için yeni bir tahakküm biçimi oluşturmaktadır.

“Doğaya” güvenmeyi ve saygı göstermeyi kapsayan ahlaki inancın genel kabul görmesinin ve yaygınlaşmasının bir diğer yüzü de anne ve çocuk arasındaki “doğal bağ” a olan ilgiyi kapsamaktadır. Bu ilgi etolojiye dayanan davranış bilimlerine ait söylemler ile kendini göstermektedir. Badinter’e göre bağ teorisi ile bilim annelik içgüdüsünü yeniden keşfetmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen ve annelerin yeni doğmuş bebekleriyle “tensel” temas kurmalarının anne-çocuk ilişkisi ve çocuğun daha sonraki gelişimi üzerindeki olumlu etkisine vurgu yapan bağlanma teorisi zaman içinde esneyip genişlemiştir. Doğumu takip eden ilk saatlerde kurulan bağa yapılan vurgu, annenin doğumdan sonraki bir yıl boyunca çocuğuyla bütünleşmesi, annenin üç yaşına kadar çocuğun yanı başında olması ile onun gelişimini garanti etmesine doğru kaymıştır. Sadece çocuk gelişimi ve psikolojisi uzmanlarının değil aynı zamanda antropologların da bu argümanları benimsemesinden yakınan yazara göre bu, kadına tüm diğer ilgi alanlarının tali ve manevi açıdan önemsiz olduğunu bildirmenin bir yoludur. Ona göre kadının anneliği nasıl yaşadığı her kadının kendi kişisel ve kültürel tarihine sıkı sıkıya bağlıdır. Dolayısıyla doğa ve kültür arasındaki karmaşıklık ve annelik hormonlarının varlığı yok sayılamazsa da, insan türüne özgü bir anne davranışını tanımlamanın imkânsızlığı içgüdü ve kadının doğası kavramlarını zayıflatmaktadır. Ancak tıbbi ve bilimsel iktidar, bilimsel olarak nitelenen araştırmalar silsilesi ile anneyi çocuğa sıkı sıkıya bağlarken, modern bireycilik ve tüketimcilik tarafından bastırılmış olan annelik içgüdüsünün uyandırılmasını talep etmektedir. Annelik işlevlerinin bu şekilde yoğunlaşması ve özelleşmesi bir taraftan kadının özgürlük talepleri ile anneliği arasında çatışma ihtimalini arttırsa da çocuk dünyaya getirmenin

özgürce alınan bir kararın sonucu olması bu tarz “taşkınlık”ları mümkün kılmaktadır.

Anneliğin kadınların hayat planlarında tekrar öne çıkmasında etkili olan üçüncü söylem ise 1980’li yıllarda ortaya çıkan özcü feminizme ait söylemdir. Badinter’e göre on yıldan kısa bir sürede feminist teori, 180 derecelik bir dönüş ile Simone de Beauvoir’in cinsiyetlerin benzerliklerine dayanan bir eşitlik ve çeşitlilik politikası öneren kültüralist yaklaşıma sırt çevirerek kadınlığın sadece bir öz, merkezinde anneliğin yer aldığı bir erdem olduğunu keşfetmiştir. Bu yaklaşıma göre radikal feminist kadınlar, erkeklerin eşiti olmak için kadınlık özlerini yadsımış ve efendilerinin soluk bir kopyası olarak kalmışlardır. Oysa kimlik farklılıkları talep edilmesi gereken bir haktır ve bu farkın politik ve ahlakî bir silaha dönüştürülmesi gereklidir. Doğanın üstünlüğünü ve annelik deneyiminden kaynaklanan kadınlık niteliklerini yücelten bu yeni özcü feminizm 1980’lerde büyük ilgiyle karşılanmıştır. Badinter bu ilginin arka planında yeni kuşak annelerin radikal feminist harekete mensup kendi annelerine karşı takındıkları eleştirel tutumun bulunduğu dikkat çekmiştir. Annelerini kendi bağımsızlıkları için her şeyi feda etmekle, kendilerine yeterince sevgi ve zaman vermemekle suçlayan bu kuşak, annelerinin hak taleplerini susturan ve çocuğa öncelik atfeden söylemlerin gelişmesinde etkili olmuştur.

“Aşırı Yüklenme” adlı üçüncü ve son kısımda ise çağdaş toplumda kadınların yüklendikleri sorumlulukların fazlalığı ve bu sorumluluklarla başa çıkma konusunda kadının bireysel çabasının öne çıkmasının oluşturduğu zorluklar ve çelişkiler üzerinde durulmaktadır. Yazara göre annelikle bağlantılı olarak kişisel tamamlanma düşüncesinin öne çıkması kadınları bir çelişkiler yumağı içerisinde bırakmaktadır. Bu çelişkilerden toplumsal olanı geleneksel aile rollerine geri dönülmesi gerektiğini savunanların da, şirketlerin de farklı nedenlerle de olsa anneyi suçlamasıdır. Bir taraf aile ve çocuklarına yeterince önem vermemekle diğer taraf birden fazla çocuk doğurması halinde piyasa koşullarına uymamakla anneyi suçlamaktadır. Böylece annelik kadının piyasada yer almasının önünde bir engel ve toplumsal açıdan değer kaybetmesinin bir sebebi iken

aynı zamanda kadının kendini gerçekleştirmesinin önemli bir adımı haline gelmiştir. Diğer çelişki çocuk sahibi olmanın evlilikle ilgili boyutudur. Badinter çocuk sahibi olmanın aşkı öldürdüğünden ve eşler arasında kurulan romantik aşk kompleksine uygun olmadığından dem vurmaktadır. Üçüncü ve son çelişki ise annelik ile bütünleşemeyen kadınların taşıdığı çelişkidir. Çocuk sevgisiyle kişisel arzuları arasında bocalayanları kapsayan bu çelişki çocuk sahibi olmak ile kişisel arzuların peşinden koşmak arasındaki tezada işaret etmektedir.

Yazar tüm bu karşıtlıklara rağmen bugün kadınların pek azının anne olmamayı düşündüğünü, kadınların pek çoğunun annelik rolleriyle diğer kişisel hedefleri arasında bir orta yol bulmak istediği gerçeğini teslim eder. Bugün çalışma süresi ile annelik süresinin “uzlaştırılması” üzerinde giderek daha fazla durulmaktadır. Ancak uzlaştırma çabası, kadınlar için bağımsızlıkla sonuçlanmak bir yana kadına çift mesai yapma zorunluluğunu yükleyip daha da baskı altında kalmasına neden olmuştur. Yazara göre bu tahakküm biçiminden kurtulmanın yolu yeni bir kadın kimliğinin ortaya konmasını gerektiren hakiki bir devrimdir. Geçmişte çok az olan ama sayıları gün geçtikçe artan çocuk sahibi olmadan yaşayabileceğini düşünen, anneliğin kötü bir tecrübe olduğunu itiraf eden ve kendini başka yollarla gerçekleştirmenin yolunu bulan kadınların varlığı yeni bir devrimi (*çocuksuz kadın devrimini*) tetikleyecekti.

Bugün bulunduğumuz noktada, Badinter’in öngördüğü çocuksuz kadın devrimi ütopyik ve gerçeklikten uzak görünmektedir. Yazar, anneliği tartışırken akışkan modern/ post-modern topluma özgü özellikle kültürel gelişmelerin anneliği etkileyen yönlerini teşhis etse dahi bu gelişmeleri daha geniş bir perspektife yerleştirememiş /yerleştirmemiştir. Post-modern kültür içinde gittikçe daha çok ayyuka çıkan risk algısı ve risk bilinçliliğin nedenleri, bilginin mahiyetinde yaşanan değişim, bu değişimin gündelik hayata ve anneliğe yansımaları gibi faktörleri dışarıda bırakmıştır. Tüm bu çelişkiler karşısında feminist hareketin kazanımlarından taviz vermemiş ve anneliği bu anlamda sorgulamıştır. Kendisinin de dahil olduğu radikal feminist hareketin kabullerine yaslanarak kadınların onları

doğa ve içkinlik alanına hapseden ve erkeğe ait kabul edilen kültür ve aktarım alanına dahil olmalarında en büyük engeli teşkil eden annelikten kurtulmaları gerektiği fikrini benimsemiŐtir. Böylece anneliğin daha insani, daha dürüst ve daha adil bir dünyanın temelini oluŐturabilecek bir kadınlık deneyimi olmanın yanı sıra Allah'ın yaratma vasfının kadında tecelli ettiği, kadının fitratında bulunan kadına özgü yaratıcı edimin gerçekleştiği bir alan olduğunu gözden kaçırmıŐtır.

Kaynakça

Sadıkoğlu, Z.Z. (2014), *1920-1960 Yılları Arasında ABD'de Aile ve Aile Sosyolojisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yazarlara Notlar

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde değerlendirme süreçlerine alınacak çalışmalarda temel bazı kriterler aranmaktadır.

Dergiye gönderilecek çalışmaların;

- Kadın çalışmalarıyla ilgili nicel, nitel, tek denekli veya karma araştırma deseni kullanılarak hazırlanmış olmasına,
- Kadın alışmaları konusunda son dönem alan yazını kapsamlı biçimde değerlendiren literatür analizi, meta analiz veya meta sentez çalışması olmasına,
- Kadın alışmaları konusunda pratik olarak uygulanabilecek model nerileri sunmasına dikkat edilir veya benzeri özgün nitelikte yazılar olması talep edilir.
- Kadın alışmaları konusunda bilimsel yazı ve makalelerin yanı sıra, kitap değerlendirme yazıları, mahkeme kararı ve mevzuat incelemeleri ile güncel olaylara ilişkin analizlere yer verilebilir. Bu tür yazılar, yayın kurulu tarafından kabul edilir veya geri çevrilir.

Bu erevede KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, ileri araştırma/istatistik yöntemlerini ve teknikleri kullanılan güncel çalışmalara yer verilecektir. Çalışmaların yöntembilim açısından yetkinlikleri kadar alana orijinal ve yeni katkı sunmaları da temel yayımlanma kriteridir.

Yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar öncelikle Dergi Yöneticisi ve Baş Editör tarafından amaç, konu, içerik, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uygunluk yönlerinden incelenmektedir. Editöryal n değerlendirmedeki genel eğilimler şu şekildedir:

Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerine Dayalı alışmalar

- Yüksek lisans ve doktora tezlerine dayalı çalışmalarda tezin bütününün, tezde kullanılan bütün verilerin raporlanması, tezlerden dilimlenme yapılmaması beklenmektedir.
- Bütün araştırma türleri için verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir.
- Değerlendirme Süreçleri
- Gönderilen bir çalışmanın editöryal değerlendirmesi 40 gün içerisinde tamamlanmaktadır.

- Hakem değerlendirme sürecine alınan çalışmalar alanda uzman iki hakeme gönderilir.
- Eğer hakemlerin raporlarında çalışma ile ilgili görüş ayrılığı söz konusu olursa, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur.
- Hakem değerlendirme süreci, şu anki yoğunluk göz önüne alındığında yaklaşık 3-4 ay sürmektedir. Bu süre, ilgili alandaki hakemlerin iş yükü nedeniyle uzayabilmektedir.
- Hakem raporları gizlidir. Yazarlar çalışmalarını değerlendiren hakemlerin kim olduğunu bilmemektedirler. Hakemler de değerlendirdikleri çalışmanın yazarını/yazarlarını bilmemektedirler.
- Yazar/yazarlar; hakemlerin ve editörlerin eleştirilerini, önerilerini ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadırlar. Yazar/yazarlar, eleştirilerden ve önerilerden katılmadığı hususları gerekçeleriyle izah etmelidir/etmelidirler.
- KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde hakem değerlendirme süreçlerinin detayları ve ilkeleri için Hakemlere Notlar bölümüne bakılabilir.
- Yayına kabul edilen çalışmaların süreçleri aşağıda belirtilmiştir.
- Yayına kabul edilen bir çalışmanın neticesi Yetkilendirilmiş Yazara bildirilir.
- Yetkilendirilmiş Yazarın ilgili raporlara göre düzenlediği çalışma Baş Editör veya Yönetici Editör tarafından incelenir. Onaylanan çalışma tashih ve redaksiyon sürecine alınır.
- Yetkilendirilmiş Yazara çalışmasıyla ilgili tashih notları gönderilir.
- Tashih süreci tamamlanan çalışmalar tasarıma yönlendirilir.
- Mizanpajı ve tasarımı tamamlanan çalışmalar Yetkilendirilmiş Yazar tarafından son kez kontrol edilir.
- Bu süreçleri tamamlayan çalışmalar yayım sürecine alınır ve ilgili sayıda basılır.

Editöryal ön değerlendirme sonucunda bir çalışma, genel kriterleri veya yukarıdaki kriterleri karşılamıyorsa, çalışmanın Yetkilendirilmiş Yazara gerekçesi ile birlikte, çalışmasının hakem değerlendirme sürecine alınamayacağı yönündeki karar bildirilmektedir.

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerin;

- Sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir. Yayımlanan yazılar, düşünsel planda dergiyi veya Kadın ve Demokrasi Derneğini (KADEM) bağlamaz.
- Yayımlanan yazıların yayım hakları Kadın ve Demokrasi Derneğine (KADEM) aittir.